

Hospitali u dalmatinskim komunama u razvijenom i kasnom srednjem vijeku

Kolundžija, Petra

Master's thesis / Diplomski rad

2018

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:083948>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-11**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest

Petra Kolundžija

HOSPITALI U DALMATINSKIM KOMUNAMA
U RAZVIJENOM I KASNOM SREDNJEM
VIJEKU

Diplomski rad

Mentor: Zrinka Nikolić Jakus

Zagreb, prosinac 2018.

Sadržaj:

1.Uvod	3
2. Pregled izvora i historiografije	5
2.1. Temeljni izvori.....	5
2.2. Historiografija.....	9
3. Hospitali	14
3.1. Podrijetlo naziva	14
3.2. Kratka povijest hospitala	16
3.3. Hospitali u Hrvatskoj	20
4.Zadar	24
4.1.Opće prilike u Zadru i početci zdravstveno-karitativnih institucija	24
4.2.Hospitali u Zadru	26
5.Šibenik	32
5.1.Hospital sv. Marije i Lazaret sv. Lazara (sv. Martina) u Šibeniku	32
6.Trogir	39
6.1.Bratovština Sv. Duha u Splitu i Trogiru.....	39
6.2.Hospital Sv. Duha u Trogiru	42
7.Split.....	45
7.1.Hospital Sv. Duha u Splitu	45
8.Dubrovnik	49
8.1.Zdravstvene i socijalne prilike u Dubrovačkoj republici u srednjem vijeku.....	49
8.2.Domus Christi.....	52
8.2.1.Osnutak hospitala	52
8.2.2.Unutarnji ustroj i rad hospitala	55
8.2.3.Utemeljenje prve prave bolnice	58
8.2.4.Liječnici u bolnici.....	63
8.3.Ostali hospitali u Dubrovniku.....	65
9.Zaključak.....	72
10.Popis hospitala.....	76
11.Izvori i literatura	80
Izvori.....	80
Literatura.....	81
12.Sažetak	86
13.Summary	87

1. Uvod

Briga o drugima je od samih početaka kršćanstva uvijek postojala negdje u srži ljudi. Pojava takozvanog socijalnog kršćanstva na prijelazu iz razvijenog u kasni srednji vijek otvorila je vrata institucijama bez kojih današnji svijet ne bi bio isti, a radi se o bolnicama, staračkim domovima i domovima za nezbrinutu djecu. Svaka od tih institucija vuče korijenje iz srednjovjekovnih hospitala, ubožnica i nahodišta. Pojam socijalnog kršćanstva u svojoj biti označava izražavanje milosrđa prema siromašnima. Meri Kunčić navodi kako: „Taj novi religijski pokret, čije začetke nalazimo sredinom 13. stoljeća, bio je ne samo misaoni, teološki, odnosno pasivni nego i praktični, stvarni odgovor pojedinaca, laičkih profesionalnih i pobožnih udruga i komunalnih vlasti na niz problema povezanih uz siromaštvo i bolesti koji su zahvaćali tadašnja urbana društva [...] Istodobna pojava nove pobožnosti izražene u »socijalnom kršćanstvu« koja je doprla do svakog kršćanskog vjernika i oblikovala njegovu religioznost, velikog broja siromašnih i bolesnih na margini urbanog društva, ali i sve veći broj bogatih obitelji i pojedinaca osnovni su čimbenici koji su dali nov zamah izgradnji hospitala kao karitativnih i socijalnih ustanova koje su trebale, barem djelomično, riješiti pitanje brige o kršćanskoj subraći koja nisu imala sreće uživati u materijalnim blagodatima, ali je istodobno u duhu nove religioznosti takva pomoć bila dobar način otvaranja vrata bogatima u vječni onostrani život.“¹

Povijesni pregled hospitala možemo podijeliti u nekoliko kategorija, počevši od samih utemeljitelja hospitala (Crkva, bratovštine, komuna ili bogati pojedinci), smještaja hospitala (unutar ili izvan grada, njihovo urbano okruženje,..), titulara hospitala (po osnivaču, nekoj crkvi u blizini,..) i financiranja hospitala i unutarnje uprave (donacijama građana, sufinanciranjem komune,...). Osim toga, možemo proučavati interijer i eksterijer hospitala, informacije o štićenicima / pacijentima hospitala (imena, spol, dob, socijalni status), kao i o zaposlenima (liječnici, ranarnici, brijači, upravitelji,..). Važno za rad i funkcioniranje hospitala je i utjecaj Crkve i komune, kao i vrhovnih vlasti. I zadnje što bih navela je zašto je netko uopće osnivao hospitale, pod čijim utjecajem i što su istima hospitali predstavljali. Nažalost, za većinu srednjovjekovnih hospitala u dalmatinskim komunama

¹ Meri Kunčić, „Dalmatinski patricijat i socijalno kršćanstvo. O srednjovjekovnim rapskim hospitalima s posebnim osvrtom na hospital Tijela Kristova i njegova utemeljitelja Petra de Zaro, *Croatica Christiana periodica: časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 40 (2016), 28.

veliki dio ovih važnih informacija nedostaje, tako da ono što mi imamo je nepotpuna slika, ali bez obzira na to, iznimno važna. Povijest hospitala u Hrvatskoj još uvijek je relativno slabo istražena tema. Problematikom hospitala bavili su se povjesničari više generacija, bave se i danas, ali se hospitali uglavnom usputno spominju u radovima raznih drugih tematika (od crkvenopovijesnih tema do urbanizacije grada). U ovom radu ću pokušati sakupiti sve te podatke i realizirati ih u kompleksnu cjelinu.

Tema ovog diplomskog rada obuhvaća utemeljenje i razvoj hospitala u najvećim dalmatinskim srednjovjekovnim komunama – Zadru, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku. Cilj rada je prikazati povijesnu pozadinu hospitala, njihovu društvenu i karitativnu ulogu, kao i značaj za samu komunu. Naglasila bih još da ću nastojati istaknuti/pronaći zajedničke poveznice razvoja hospitala u dalmatinskim komunama i pokazati uklapaju li se u kontekst razvoja hospitala u ostatku Europe.

Za ovaj rad važno je dobiti odgovore na određena pitanja koja su temelj postojanja hospitala. Od prethodno navedenih natuknica (kategorija) želim saznati tko osniva hospitale i od čega se financiraju (uzdržavaju) i mijenja li se vlasništvo nad hospitalima kako se odvijaju smijene crkvene i svjetove vlasti. Osim toga, važno je protumačiti koliko su bile velike te ustanove, radi li se o prostorima s nekoliko kreveta ili s desetak i više kreveta, o čemu je ista veličina ovisila i postoje li sličnosti s talijanskim hospitalima. Znamo da se neki hospitali osnivani van gradskih zidina, a neki unutar istih. Može li se saznati na koji način su utemeljitelji birali gdje će osnovati hospital? Radi li se o podjeli prema bolestima (neka vrsta specijaliziranih hospitala) ili je prostor biran po nekim drugim kategorijama? Jednako važno je saznati jesu li hospitali bili podijeljeni po spolu ili dobu štíćenika ili se radilo o mješovitim institucijama. Sukladno time, trebalo bi napraviti vremensku liniju razvoja hospitala kako bi dobili odgovor na koji su se način isti razvijali i kako je tekao njihov put od isključivo karitativnih institucija do suvremenih bolnica kakve danas poznajemo.

Rad je koncipiran na način da sam u prvom poglavlju o hospitalima iznijela problematiku naziva hospitala, povijest hospitala, te sam pisala općenito o hospitalima u Hrvatskoj. U sljedećim poglavljima sam za svaku srednjovjekovnu dalmatinsku komunu zasebno napravila sažet pregled informacija o zdravstveno-društvenim institucijama, s naglaskom na hospitale. Na samom kraju rada napravila sam tablicu koja daje osnovne informacije o svim hospitalima za koje znamo da su postojali u ovih pet dalmatinskih komuna (titular, datum osnivanja ili prvo spominjanje, osnivač i broj i/ili spol osoba koje su boravile u njima).

2. Pregled izvora i historiografije

2.1. Temeljni izvori

Izvore za proučavanje hospitala možemo podijeliti u nekoliko kategorija – zakonodavne odredbe (statuti gradova, reformacije), notarski spisi, povelje u diplomatskim zbornicima, matrikule, apostolske vizitacije i narativni izvori.

Dio građe koji se koristi za proučavanje hospitala je iz ranovjekovnog razdoblja, ali može poslužiti za prikaz hospitala u ranijem razdoblju. U pojedinim statutima navode se odredbe vezane uz hospitale. U *Zadarskom statutu sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenim do godine 1563.* govori se o uređenju i radu hospitala sv. Martina. U *Knjizi statuta, zakona i reformacija* spominju se priori hospitala i lazareta sv. Marija i sv. Martina (Lazara). U *Statutu grada Trogira* komuna naređuje građanima da ostave najmanje 10 libara za uređenje hospitala sv. Duha. O diplomatskim spisima splitske komune vidjeti u *Zlatnoj knjizi grada Splita*.² Za dubrovačke spise i oporuke važna nam je *Monumenta Ragusina: Libri reformationum I-III*.³ Za Dubrovnik imamo i Zbornike zakona Zelena knjiga *Liber Viridis* (1358.- 1460. godine) i Žuta knjiga *Liber Croceus* (vodi se od 1460. godine). U povijesnom arhivu u Dubrovniku čuvaju se kazneni spisi *Libri malefitorum*⁴, vrijedna građa u kojoj isto imamo spomena o dubrovačkim hospitalima.

Notarski spisi, još jedna važna građa za hospitale, predstavljaju dragocjen izvor za proučavanje povijesti svakodnevice te društvenih odnosa i gospodarskih prilika. U *Diplomatičkom Zborniku Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* ima nekolicina oporuka koje spominju hospitale u dalmatinskim komunama.⁵ Objavljeni zadarski spisi su⁶

² Ivo Frangeš, ur., *Zlatna knjiga grada Splita I*. (Split: Književni krug, 1996).

³ *Monumenta Ragusina: Libri reformationum I-III*, korekturu napravio Josip Gelcich. Zagreb: Academia scientiarum et artium Slavorum, 1895.

⁴ „Libri Malefitorum“, Državni arhiv u Dubrovniku, sv. 5 (1421-1424).

⁵ Tadija Smičiklas, ur., *Diplomatički Zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, sv. 4 (Zagreb: JAZU, 1906).

⁶ Više o notarskim spisima U: Zoran Ladić, „O procesu demokratizacije u pisanju kasnosrednjovjekovnih privatno-pravnih bilježničkih isprava u istočno-jadranskim komunama“, *Zbornik Odsjeka za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 32 (2014), 39-66; o oporukama još vidi : Zoran Ladić, „Oporučni legati pro anima i ad pias u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komuna“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 17 (2000), 17-29; Zoran Ladić, *Last Wills: Passport to Heaven* (Zagreb: Srednja Europa, 2012); O oporukama u splitskoj komuni možemo vidjeti i Meri Kunčić i Zoran Ladić, „Društvena i gospodarska slika splitske komune u 14. stoljeću na temelju analize bilježničkih spisa“, u: *Splitski statut iz 1312. godine : povijest i pravo*, ur. Željko Radić, Marko Trogrlić, Massimo Meccarelli, Ludwig Steindorff (Split: Književni krug Split, 2015), str. 399-446.

*Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279 – 1308*⁷, *Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis, Nikole pok. Ivana, Gerarda iz Padove 1296 ... 1337*⁸, *Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze 1349 – 1350*⁹, *Spisi Andrije pok. Petra iz Cantua od 1353. do 1355.*¹⁰ i *Spisi Andrije Petrova iz Cantua od 1355. do 1356. godine.*¹¹ Neobjavljene oporuke se čuvaju u Državnom arhivu u Zadru u arhivskoj seriji *Spisi zadarskih bilježnika*. U Državnom arhivu u Zadru važan je i fond Arhiv Trogira u kojem su notarski spisi. Najstariji objavljeni trogirski notarski spisi su: *Trogirski spomenici (Monumenta Traguriensia)*¹² koje je sastavio Miho Barada. Dio trogirskih oporuka čuva se i u Arhivu HAZU u Zagrebu, a njihove regeste su objavili Marija Karbić i Zoran Ladić.¹³ Od dubrovačkih objavljenih notarskih spisa konzultirala sam *Zapise notara Tomasina de Savere 1282 – 1284* i *Zapise notara Andrija Beneše 1295 – 1301*. Imamo sačuvane neobjavljene oporuke koje se čuvaju u Državnom arhivu u Dubrovniku, arhivska serija *Testamenta notaria Consilio Rogatorum, Maioris Consilii i Diversa de Notaria*.¹⁴ Neobjavljeni izvori koje valja spomenuti čuvaju se Nadbiskupskom arhivu u Splitu, Arhiv Bratovštine sv. Duha i u Arhivu HAZU, *Testamenta Tragurii*. Za šibenske notare treba navesti spise notara

⁷ *Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279.–1308. Spisi zadarskih bilježnika*, sv. I., prepisao i indeks uredio Mirko Zjačić (Zadar: Hrvatski državni arhiv, 1959).

⁸ *Spisi zadarskih bilježnika Ivana Qualis, Nikole pok. Ivana, Gerarda iz Padove 1296 ... 1337. Spisi zadarskih bilježnika*, sv. II., prepisali i indeks uredili Mirko Zjačić i Jakov Stipišić (Zadar: Hrvatski državni arhiv, 1969).

⁹ *Spisi zadarskog bilježnika Franje Manfreda de Surdis iz Piacenze 1349 – 1350. Spisi zadarskih bilježnika*, sv. III., prepisao i indeks uredio Jakov Stipišić (Zadar: Hrvatski državni arhiv, 1977).

¹⁰ *Andrija pok. Petar iz Cantua. Bilježnički zapisi: 1353-1355.*, sv. I., prepisao latinski tekst te izradio hrvatske sažetke i kazala Robert Leljak, s izvornikom sravnio, izvršio redakciju i kazala te izradio kritički aparat i bilješke Josip Kolanović (Zadar: Državni arhiv u Zadru, 2001).

¹¹ *Andrija Petrov iz Cantua. Bilježnički spisi: 1355-1356.*, sv. 2, za tisak priredili Josip Kolanović i Robert Leljak (Zadar : Državni arhiv u Zadru 2003).

¹² Miho Barada, *Trogirski spomenici (Monumenta Ragusina): Trogirski spomenici. Dio I.: Zapisi pisarne općine Trogirske*, 1/1, *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* 44 (Zagreb: JAZU, 1948); Miho Barada, *Trogirski spomenici. Dio I.: Zapisi pisarne općine Trogirske*, 1/2, *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium* 45 (Zagreb: JAZU, 1950); *Trogirski spomenici: zapisci kurije grada Trogira od 1310. do 1331*, prepisao i uredio Miho Barada, s opsežnim registama i bilješkama popratio Marin Berket (Split: Književni krug, 1988).

¹³ Marija Karbić i Zoran Ladić, „Oporuke stanovnika grada Trogira u arhivu HAZU“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 43 (2001), 161-254.

¹⁴ *Zapisi notara Tomasina de Savere 1282 – 1284. Zapisi notara Aca de Titolo (1295-1297)*, *Spisi dubrovačke kancelarije*, sv. III., prepisao i pripremio Josip Lučić (Zagreb: JAZU, 1988); *Zapisi notara Andrija Beneše 1295 – 1301, Praecepta rectoris II (1299 – 1301), Testamenta II (1295 – 1301), Zapisi dubrovačke kancelarije*, sv. IV (Zagreb: JAZU, 1993); „Opera Pia (Blago djelo)“, Državni arhiv u Dubrovniku.

Pietrobona Pagana,¹⁵ Petra pokojnoga Ivana,¹⁶ Bonmateja iz Verone,¹⁷ kao i Indricusa de Indricisa.¹⁸

U arhivu splitske nadbiskupije čuvaju se vizitacije koje spominju hospital Sv. Duha u Splitu: Vizitacija¹⁹ splitskog nadbiskupa Stjepana Cosmija iz 1682. godine, vizitacija Augustina Valiera iz 1579. godine, vizitacija iz 1720. godine, vizitacija iz 1714.²⁰ godine i vizitacija Francesca Sormana iz 1574. godine.²¹

Matrikula bratovštine²² sv. Duha²³ u Trogiru i Splitu neobjavljena je i još uvijek nedovoljno istražena. Za pregled povijesti bratovština i hospitala Sv. Duha, važna je i knjiga *De capite sacri ordinis Sancti Spiritus. Dissertatio in qua ortus, progressusque ordinis totius, ac speciatim Romanae Domus amplitudo, praerogativum Ius et Oeconomia differuntur* autora Petrusa Saulniera iz 1649. godine.²⁴

¹⁵ Ante Birin, „Šibenski bilježnici – Pietrobono Pagano“, *Povijesni prilozi* 37 (2009).

¹⁶ Ante Birin, „Šibenski bilježnici – Petar pokojnoga Ivana (1453.-1454.)“, *Povijesni prilozi* 42 (2012).

¹⁷ Ante Birin, *Šibenski bilježnici : Bonmatej iz Verone = Notai di Sebenico: Bonmatteo da Verona : (1449.-1451.)*, prepisao latinski tekst te izradio sažetke i kazala Ante Birin, preveo na talijanski Guido Villa (Zagreb: Hrvatski institut za povijest ; Zadar: Državni arhiv; Šibenik: Državni arhiv, 2016).

¹⁸ Ante Birin, „Šibenski bilježnici – Indricus de Indricis (1431.-1434.)“, *Povijesni prilozi* 44 (2013).

¹⁹ Vizitacije se čuvaju u: „Congregazione Vescovi e Regolari, Visita Apostolica, Dalmazia“, Vatikanski tajni arhivi.

²⁰ „Visitatio Generali Archiepiscopi Stephani Cupilli“, Državni arhiv u Splitu.

²¹ Giovanni Francesco Sormano, „Congr. Vescovi e Regolari, Visita Ap. 16“, Vatikanski tajni arhivi; Petar Kačić, Zdravko Šundurica, „Zdravstvena služba u Dubrovniku po izvještaju apostolskog delegata Giovanni Francesco Sormani-ja iz 1574. godine“, *Acta Historica Medicinae Pharmaciae Veterinae* 12/2 (1973), 53; Anastazije Matanić, „Apostolska vizitacija dubrovačke nadbiskupije god. 1573./4. prema spisima sačuvanim u Tajnome vatikanskom arhivu.“, u: *Mandićev zbornik*, ur. Ivan Vitezović, Bazilije Pandžić, Atanazije Matanić (Rim: Hrvatski povijesni institut, 1965), 193-209; Irena Benyovsky, „Parochiae dentro la Citta“-Beccadellijeva podjela Dubrovnika na župe“, u: *Sacerdotes, iudices, notarii... Posrednici među društvenim skupinama*, ur. Neven Budak (Poreč: Državni arhiv u Pazinu; Sveučilište Jurja Dobrile u Puli; Pučko otvoreno učilište Poreč-Zavičajni muzej Poreštine, 2007), 159-167.

²² O bratovštinama općenito: Kosta Vojnović, *Bratovštine i obrte korporacije u Republici dubrovačkoj od 13. do konca 18. vijeka* (Zagreb: JAZU, 1899-1900); Irena Benyovsky, „Bratovštine u srednjovjekovnim dalmatinskim gradovima“, *Croatica Christiana periodica* 22 (1998), 137-160; Lovorka Čoralić, „Izvori i literatura o bratovštinama u Dalmaciji od srednjeg vijeka do pada Mletačke republike“, *Croatica Christiana periodica* 15 (1991), 88-96.

²³ O bratovštinama sv. Duha više u: Ante Belas, „Braščina sv. Duha u Trogiru“, *Jadranski dnevnik* 183 (1938), 9-10; Krsto Stošić, „Crkvice i bratovština sv. Duha u Šibeniku“, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 1932, 400-414.

²⁴ *Lexicon für Theologie und Kirche*, Freiburg-Basel-Rom-Wien: Hereder 1995, 1315-1316; Petrus Saulnier, *De capite sacri ordinis Sancti Spiritus. Dissertatio in qua ortus, progressusque ordinis totius, ac speciatim Romanae Domus amplitudo, praerogativum Ius et Oeconomia differuntur* (Romae: Typographum Regium 1649).

Hospitale spominju u svojim djelima o Trogiru i Pavao Andreis i Ivan Lučić.²⁵ O Dubrovniku piše Filip de Diversis u djelu *Opis slavnog grada Dubrovnika*.²⁶ Nije suvremeno svjedočanstvo, ali nam je iznimno važno djelo Carla Federica Bianchija *Zara Cristiana* u koje se spominju zadarski hospitali, a za kronološke podatke od istog autora pogledati *Fasti di Zara*.²⁷

²⁵Pavao Andreis, *Povijest grada Trogira I* (Split: Čakavski sabor, 1977); Ivan Lučić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru* (Split: Čakavski sabor, 1979).

²⁶ Filip De Diversis, *Opis slavnog grada Dubrovnika*, predgovor, transkripcija i prijevod s latinskog Zdenka Janeković- Römer (Zagreb: Dom i svijet, 2004).

²⁷Carlo Federico Bianchi, *Zara Cristiana*, sv. 1 i 2 (Zadar: Tipografia Woditza, 1877); Carlo Federico Bianchi, *Fasti di Zara* (Zadar: Tipografia Woditza, 1888).

2.2. Historiografija

Za hospitale u hrvatskoj historiografiji još uvijek nedostaje dovoljno sintetskih radova. Imamo nekoliko temeljnih djela vezano uz hospitale općenito i posebno za svaku dalmatinsku komunu. Među najvažnijim djelima za hospitale u Hrvatskoj spada članak Damira Karbića *Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. stoljeća do početka XVI. stoljeća*²⁸ koji je prvi dao popis tada poznatih hospitala ne samo u dalmatinskim komunama²⁹, već i u ostalim dijelovima Hrvatske. Jadranka Neralić daje kratki pregled dalmatinskih hospitala u Zadru, Dubrovniku, Rabu i Trogiru³⁰. O hospitalima su pisali i Zoran Ladić³¹, Irena Benyovsky³², Tatjana Buklijaš³³ i Vladimir Bazala.³⁴

Najsustavniji rad na temu hospitala u Istri je Bernarda Schiavuzzija s kraja 19. stoljeća.³⁵ O hospitalima u Istri bavila se i Marija Mogorović Crljenko gdje daje pregled institucija koje su se brinule o bolesnim i siromašnim osobama te prikazuje tko su bili osnivači tih institucija.³⁶ O hvarskim hospitalima pisao je Cvito Fisković.³⁷ O zdravstvu i hospitalima u Rijeci s naglaskom na crkvenu povijest piše Marko Medved.³⁸ O rapskim hospitalima pisala je Meri Kunčić u *Dalmatinski patricijat i socijalno kršćanstvo. O srednjovjekovnim rapskim hospitalima s posebnim osvrtom na hospital Tijela Kristova i*

²⁸ Damir Karbić, „Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća“, *Historijski zbornik* 54 (1991).

²⁹ Splita u ovom popisu nema jer je tada bilo zastupljeno mišljenje da Split nije imao hospital.

³⁰ Jadranka Neralić, „Late Medieval Hospitals in Dalmatia“, *Mitteilungen des Instituts fuer Oesterreichische Geschichtsforschung* 115 (2007), 271-289.

³¹ Zoran Ladić, „O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku“, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne znanosti i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 20 (2003), 1-27.

³² Irena Benyovsky Latin, „Between St. Mark and St. Blaise: Late Medieval and Early Modern Dalmatian Hospitals“, *Medicina e storia* 14 (2007), 5-37.

³³ Tatjana Buklijaš, „Od hospitala do bolnice: pretpovijest jedne moderne institucije“, *Hrvatska revija* 4 (2004), 98-102.

³⁴ Vladimir Bazala, *Poviestni razvoj medicine u hrvatskim zemljama* (Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1943).

³⁵ Bernard Schiavuzzi, „Le istituzioni sanitarie nei tempi passati“, *Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria*, sv. VIII., 1892.

³⁶ Marija Mogorović Crljenko, „Hospitali u Istri u srednjem i ranom novom vijeku“, *Povijesni prilozi* 23 (2002), 105-116.

³⁷ Cvito Fisković, „Doprinos za povijest zdravstva u gradu Hvaru“, *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae* 13 (1973).

³⁸ Marko Medved, „Crnice iz crkvene povijesti Rijeke vezane uz odnos kršćanstva i zdravstva“, *Acta medico historica Adriatica* (2013), 113-130.

njegova utemeljitelja Petra de Zaro.³⁹ Varaždinski hospitali obrađeni su u *Hospitali i razvoj bolničke djelatnosti u Varaždinu* Gustava Piaseka.⁴⁰ O srednjovjekovnim slavonskim hospitalima nažalost nema puno podataka te je tema slabo zastupljena u literaturi.

Jedno od sustavnijih radova o zadarskom zdravstvu donosi nam Roman Jelić u *Zdravstvo u Zadru i njegovu području*.⁴¹ Od ostalih njegovih radova valja spomenuti *Grgur Mrganić*⁴² i *Zadarsko nahodište*.⁴³ O zdravstvu u Zadru piše i Mirko Dražen Grmek u *Pregled povijesti zdravstvenih prilika u Zadru*.⁴⁴ Osim njih treba navesti i Nevena Skitarelića, Roberta Nezirovića i Natašu Skitarelić,⁴⁵ kao i Petra Runje.⁴⁶ O općoj srednjovjekovnoj povijesti Zadra imamo djelo Nade Klaić i Ive Petriciolija *Zadar u srednjem vijeku do 1409*.⁴⁷

Radovi Miloša Škarice i Mirka Dražena Grmeka u Zborniku *Šibenik: spomen zbornik o 900. obljetnici* do danas najbolje obrađuju šibenske hospitale i zdravstvo. Nova saznanja o šibenskim hospitalima, na temelju obrade neobjavljenih notarskih spisa donosi nam Zoran Ladić u *Hospitali i leprozoriji u srednjovjekovnom Šibeniku*⁴⁸ u nedavno objavljenom zborniku. O Šibeniku u srednjem vijeku pisao je Josip Kolanović.⁴⁹

³⁹ Meri Kunčić, „Dalmatinski patricijat i socijalno kršćanstvo. O srednjovjekovnim rapskim hospitalima s posebnim osvrtom na hospital Tijela Kristova i njegova utemeljitelja Petra de Zaro“, *Croatica Christiana periodica: časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 40 (2016), 25-76.

⁴⁰ Gustav Piasek, „Hospitali i razvoj bolničke djelatnosti u Varaždinu“. U *U povodu 800-obljetnice grada Varaždina i 40-godišnjice ustanka naroda i narodnosti SFR Jugoslavije*, ur. Libuše Kašpar, Miroslav Klemm,; Marina Šimek, Ivanka Štager, Jasna Tomičić (Varaždin: Nišro Varaždin, 1981); o varaždinskim hospitalima vidjeti i: Gustav Piasek i Martina Piasek. „Tradicija hospitala (Ksendohija) u Varaždinu“, *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju* 57 (2006), 459-468.

⁴¹ Roman Jelić, *Zdravstvo u Zadru i njegovu području* (Zadar: Narodni list, 1978).

⁴² Roman Jelić, „Grgur Mrganić“, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 6-7 (1960).

⁴³ Roman Jelić, „Zadarsko Nahodište“, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 10 (1963).

⁴⁴ Mirko Dražen Grmek, „Pregled povijesti zdravstvenih prilika u Zadru“, *Liječnički Vjesnik* (1950), 178-184.

⁴⁵ Neven Skitarelić, Robert Nezirović i Nataša Skitarelić, „Pregled povijesti zadarskog zdravstva“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 58 (2016), str 469.

⁴⁶ Petar Runje, „Lazaret u predgrađu srednjovjekovnog Zadra i njegovi kapelani“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 39 (1997), 81-116.

⁴⁷ Nada Klaić i Ivo Petricioli. *Zadar u srednjem vijeku do 1409* (Zadar : Filozofski fakultet u Zadru, 1976).

⁴⁸ Miloš Škarica, „Lazareti sv. Lazara i sv. Marije u Šibeniku“, u: *Šibenik: spomen zbornik o 900. obljetnici*, ur. Slavko Grubišić. 515-519 (Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1976); Mirko Dražen Grmek, „Zdravstvene prilike i medicina u Šibeniku do 20. stoljeća“, u: *Šibenik: spomen zbornik o 900. obljetnici*, ur. Slavko Grubišić. 523-539 (Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1976); Zoran Ladić, „Hospitali i leprozoriji u srednjovjekovnom Šibeniku“. Priopćenje sa međunarodnog znanstvenog skupa 950 godina od prvog spomena Šibenika, Šibenik, 26.-28. rujna 2016.

⁴⁹ Josip Kolanović, *Šibenik u kasnom srednjem vijeku* (Zagreb: Školska knjiga, 1995).

O trogirskim zdravstvenim prilikama možemo vidjeti *Organizaciju zdravstvene službe u srednjovjekovnom Trogiru* Lavoslava Glesingera.⁵⁰ Hospital sv. Duha u Trogiru najbolje je obradila Irena Benyovsky.⁵¹ O trogirskoj komuni u srednjem vijeku vrijedi pročitati *Trogir u srednjem vijeku – Javni život grada i njegovih ljudi* Nade Klaić⁵² kao i *Trogir: vodič po njegovoj historiji, umjetnosti i životu*.⁵³

Splitski hospital još uvijek nije dovoljno obrađen zbog do nedavno zastupljenog mišljenja da Split nikad nije imao hospital. Cvito Fisković pisao je o zdravstvenim institucijama u Splitu u *Splitski lazaret i leprozorij*.⁵⁴ O hospitalu sv. Duha u Splitu pišu Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš.⁵⁵ O povijesti Splita pisao je Grga Novak.⁵⁶

Najvažnije historiografsko djelo za hospitale u Dubrovniku je *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnik I-III* Riste Jeremića i Jorje Tadića iz 1938. godine. Još uvijek daje najbolji i najdetaljniji pregled ne samo hospitala u Dubrovniku već i ostalih zdravstvenih institucija, kao i propisa i zakona.⁵⁷ Jorjo Tadić u knjizi *Promet putnika u starom Dubrovniku* u poglavlju „Organizacija putničkog saobraćaja“ daje pregled smještaja (hospicija) za strane putnike.⁵⁸ O dubrovačkim hospitalima piše i Rafo Ferri u *Dubrovački hospitali i ubožnice*⁵⁹ gdje razdvaja ova dva pojma, smatrajući ih dvjema različitim institucijama, hospitale kao institucije koje su se brinule o bolesnima i siromašnima, a ubožnice srednjovjekovnim staračkim domovima. O općim zdravstvenim prilikama govori

⁵⁰ Lavoslav Glesinger, „Organizacija zdravstvene službe u srednjovjekovnom Trogiru“, *Radovi međunarodnog simpozija održanog prigodom proslave 700. obljetnice spomena ljekarne u Trogiru* (Trogir, 21.10.-1.11.1971).

⁵¹ Irena Benyovsky, „Uloga bratovština sv. Duha u Trogiru u srednjem i ranom novom vijeku“, *Povijesni prilozi* 32 (2007), 25-60; Irena Benyovsky, *Srednjovjekovni Trogir: Prostor i društvo* (Zagreb: Hrvatski Institut za povijest, 2009).

⁵² Nada Klaić, *Trogir u srednjem vijeku – Javni život grada i njegovih ljudi* (Trogir: Muzej grada Trogira, 1985).

⁵³ Ivan Dellale, *Trogir: vodič po njegovoj historiji, umjetnosti i životu* (Trogir: Ex Libris, 2006).

⁵⁴ Cvito Fisković, „Splitski lazaret i leprozorij“, *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae* 3 (1963), 5-26.

⁵⁵ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš, „Bratovština i hospital sv. Duha u Splitu u srednjem i ranom novom vijeku“, u: *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*, ur. Neven Budak, 625-657 (Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 2005).

⁵⁶ Grga Novak, *Povijest Splita III*. Split: Čakavski sabor, 1978.

⁵⁷ Risto Jeremić i Jorjo Tadić. *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnik I-III* (Beograd: Centralni higijenski zavod, 1938-____)

⁵⁸ Jorjo Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku* (Dubrovnik: Izdanje Turističkog saveza u Dubrovniku, 1939).

⁵⁹ Rafo Ferri, „Dubrovački hospitali i ubožnice“, u: *Spomenica 650-godišnjice ljekarne Male braće u Dubrovniku*, ur. Hrvoje Tartalja, 57-68 (Zagreb: Institut za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih nauka JAZU, 1968).

Lavoslav Glesinger⁶⁰ kao i Vladimir Bazala.⁶¹ Za povijest dubrovačkih hospitala s naglaskom na Domus Christi iznimno je važno istraživanje Irene Benyovsky i Tatjane Buklijaš.⁶²

U europskoj historiografiji trebali bi spomenuti *Europäisches Spitalwesen. Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit Hospitals and Institutional Care in Medieval and Early Modern Europe* koji pruža mogućnost upoznavanja i proučavanja hospitala u regijama diljem Europe, uključujući Englesku, Italiju, Austriju, Njemačku, Češku i Mađarsku.⁶³ James William Brodman u *Charity and Religion in Medieval Europe*⁶⁴ daje opći pregled hospitala u europskom kontekstu (uglavnom Španjolske, Italije, Francuske, Njemačke i Engleske). Jedna od važnijih literatura za proučavanje povijest hospitala svakako je *Mending Bodies, Saving Souls* autora Gunthera B. Rissea koji piše o transformaciji hospitala od kuća za spas duše do mjesta za rehabilitaciju i izlječenja. Osim toga, daje povijesni kontekst hospitala / bolnica od antičke Grčke pa sve do danas.⁶⁵ Svakako treba spomenuti stručnjaka za temu hospitala Johna Hendersona i njegovu samostalnu knjigu *The Renaissance Hospital: healing the Body and Healing the Soul* u kojoj je rekreirao i oživio živote talijanskih hospitala i ljudi koji su boravili u njima. Osim toga, knjiga istražuje građansku ulogu renesansnih bolnica, njihovu arhitekturu i dizajn interijera te njihove metode liječenja koje i danas utječu na zdravstvene prakse.⁶⁶ Nadalje, Barbara S. Bowers u *The Medieval Hospital and Medical Practice*⁶⁷ spominje hospitale od Engleske pa sve do

⁶⁰ Lavoslav Glasinger, „Zdravstvene prilike u Dubrovniku u XIII i XIV stoljeću“, u: *Spomenica 650-godišnjice ljekarne Male braće u Dubrovniku*, ur. Hrvoje Tartalja, 47-53 (Zagreb: Institut za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih nauka JAZU, 1968).

⁶¹ Vladimir Bazala, „Pregled povijesti zdravstvene kulture Dubrovačke Republike“, *Dubrovački horizonti* 22, 293-308.

⁶² Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš, „Domus Christi in late-medieval Dubrovnik: a therapy for the body and soul“, *Dubrovnik annals* 8 (2004), 81-107.

⁶³ Martin Scheutz, Andrea Sommerlechner, Herwig Weigl, i Alfred Stefan Weiß, ur. „Europäisches Spitalwesen: Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und Früher Neuzeit/Hospitals and Institutional Care in Medieval and Early Modern Europe“, *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband* 51. Vienna: Oldenbourg Verlag, 2008.

⁶⁴ James William Brodman, *Charity and Religion in Medieval Europe* (Washington, DC: Catholic University of America, 2009).

⁶⁵ Guenter B. Risse, *Mending Bodies, Saving Souls: A History of Hospitals* (New York: Oxford University Press, 1999).

⁶⁶ John Henderson, *The Renaissance Hospital. Healing the Body and Healing the Soul* (New Heaven-London: Yale University Press, 2006); za talijanske hospitale vidjeti i: Angelo Stefanelli, „La tracce del passato nella sanota ligure. Traces of the past in the ligurian health care“, *Acta medica-historica Adriatica* 2 (2004), 187-202.

⁶⁷ Barbara S. Bowers, *The Medieval Hospital and Medical Practice* (Aldershot, Hampshire and Burlington, VT: Ashgate, 2007).

Jeruzalema. O talijanskim hospitalima govori članak Katahrine Park i Johna Hendersona *The First Hospital among Christians: The Ospedale di Santa Maria Nuova in Early Sixteenth-Century Florence*.⁶⁸ O engleskim hospitalima vrijedi pročitati knjigu *The English Hospitals 1070-1570* autora Margaret Webster i Nicholasa Orma. Knjiga daje opći uvod o engleskim hospitalima (smještaj, organizacija, financiranje) s naglaskom na hospitale u Devonu i Cronwallu.⁶⁹ O francuskim hospitalima značajno je znanstveno istraživanje *Histoire des Hôpitaux en France*⁷⁰ koje govori o francuskim hospitalima počevši od razdoblja Merovinga.

⁶⁸ Katahrine Park i John Henderson, „The first hospital among Christians: The Ospedale di Santa Maria Nuova in Early Sixteenth-Century Florence“, *Medical History* 35 (1991), 164-188

⁶⁹ Nicholas Orme i Margaret Webster, *The English Hospital 1070–1570* (London: Yale University Press, 1995).

⁷⁰ Jean Imbert, ur. *Histoire des Hôpitaux en France* (Toulouse, France: Éditions Privat, 1982).

3. Hospitali

3.1. Podrijetlo naziva

U ranom srednjem vijeku hospitali su bili skloništa za putnike, vezana uz samostane koje su vodili redovnici. U samostanskim hospitalima znali su biti i siromašni, djeca i nemoćni. Zanimljivo je da još uvijek (čini se) nije usuglašen termin koji bi se koristio za instituciju koja se brinula o bolesnima i siromašnima, ne samo u hrvatskoj već i u europskoj historiografiji. Osim toga, i sama definicija riječi stvara određene probleme. U nastavku donosim nekoliko definicija različitih autora pojmova hospital, hospicij, ubožnica, ksenodohij i infirmarij.

Gustav Piasek navodi kako su se institucije koje su vodile brigu o nemoćnima u kontinentalnim krajevima zvali najčešće hospitali, a u mediteranskim hospiciji, ali da se njihovo djelovanje ne može dijeliti samim nazivom. Dalje navodi kako latinska riječ *hospitium* označava gostoljubivo primanje dolaznika na kraći boravak, ali ponekad i duži boravak. Naziv hospital potječe od latinske riječi *hospitalitas* koja označava gosta i gostoprimstvo. Hospitali ili hospiciji nazivani su i gostinjcima. Postojali su i na istoku i na zapadu. Na zapadu su ih zvali i *domus Dei* ili *domus Christi* (Božja ili Kristova kuća), *domus hospitalitatis* ili *aedificium hospitale* (kuća gostoprimstva), a poslije samo hospital. Osim toga, Piasek navodi da je naziv koji je najčešće rabljen na istoku ksenodohia, koji također označava primanje i čašćenje gostiju ili stranaca, što bi značilo da ksenodohij označava isto što i hospital.⁷¹

Rafo Ferri piše kako riječ hospital u dalmatinskim komunama označava i ubožnice i bolnice, ali je hospital značio sklonište. Riječ *hospites* na latinskom znači gosti pa je to značenje sačuvano u riječi hospicij to jest gostinjac za samostanske prostorije u koje se primaju na prenoćište gosti uglavnom istog reda, ali ponekad i drugi. Samostani su imali i posebne sobe, takozvane infirmarije za svoje bolesne članove uz koju je postojala kućna ljekarna. Rafo Ferri zaključuje da je hospicij označavao skloništa za prolazne putnike, hospital je sklonište za siromašne starce, a malo kasnije i za siromašne bolesnike.⁷²

⁷¹Gustav Piasek i Martina Piasek 2006, 460.

⁷² Rafo Ferri 1968, 57.

BBC History Magazine navodi kako je hospital skupni naziv za nekoliko različitih institucija: ona koja se brine o siromašnima i bolesnima, ona za bolesne hodočasnike i da su to ustanove za leprozne.⁷³

Irena Benyovsky navodi da je hospital skupni naziv za karitativne institucije koje pomažu potrebitima, bilo da su siromašni, bolesni, stari, onesposobljeni ili radi li se o siročadi.⁷⁴

Damir Karbić smatra da je glavna ustanova koja se brinula o siromašnima bila hospital. Nadalje kaže kako: “hospitali srednjeg vijeka predstavljaju kombinaciju bolnice i ubožnice namijenjenu prihvaćanju i brizi o napuštenim i fizički krajnje iscrpljenim slojevima sirotinje.”⁷⁵

Barbara Bowers smatra kako je hospital skupni naziv za različite karitativne institucije koje su nastale u srednjem vijeku. Riječ hospital dolazi od latinske verzije grčke riječi *xenodochium* (kuća za strance) i riječi *hospitales* (od *hospes* iliti stranac/gost). Hospitali su smještali siromašne i putnike. Dalje navodi kako je mali broj hospitala nudio liječničku pomoć. Nudili su hranu, sklonište, duhovnu i fizičku brigu. Razlikovali su se po tome jesu li hranili gladne, nudili sklonište za siromašne ili su smještali slijepe i starije svećenike, kao i to jesu li zbrinjavali siročad i zaražene osobe.⁷⁶

Ovih nekoliko teorija su u suštini slične, ali ih dijeli nekoliko temeljnih razlika. Infirmariji su sigurno prostorije (sobe) u sklopu samostana u koje su redovnici smještali bolesnu braću, ponekad i druge putnike/hodočasnike. Hospicij je ustanova čija je svrha bila smjestiti putnike, uglavnom trgovačke (kao na primjer u Dubrovniku gdje je bio hospicij na Sponzi) najčešće na nekoliko noćenja. Hospiciji su bili i državni, ali su i individualci otvarali iste u svojim kućama. Sudeći po svemu, hospital i ksenodohij su imali sličnu svrhu – smještali su bolesne, siromašne i stare osobe. Postoje dvije temeljne razlike između ove dvije institucije, a to je da se naziv ksenodohij najčešće koristio na Istoku i da je naglasak najčešće bio na smještaju bolesnih putnike. S druge strane, naziv hospital specificirao se na Zapadu. Ostaje još ubožnica koja je, nakon što je hospital primarno postao isključivo bolnica, preuzela jednu ulogu hospitala, a to je briga o starima i nemoćnima.

⁷³ „Hospital experience in medieval England“. *History Extra*. <https://www.historyextra.com/period/medieval/the-hospital-experience-in-medieval-england/> (posjećeno 1.9.2018.).

⁷⁴ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2004, 84.

⁷⁵ Damir Karbić 1991, 59.

⁷⁶ Barbara Bowers 2007, 15.

3.2. Kratka povijest hospitala

Hospitali su bili temeljna institucija za zbrinjavanje i pomoć najnižem sloju gradske sirotinje. Hospitali se počinju javljati pod utjecajem Crkve u kasnoj antici. Prvi ekumenski crkveni sabor u Niceji donio je 325. godine odluku o podizanju crkvenih bolnica. Prvu takvu bolnicu sagradio je biskup Bazilije u Cezareji 369. godine.⁷⁷ Od 4. stoljeća pojavljuju se i na Zapadu, prvi u Ostiji 395. godine i nakon toga u Rimu 399. godine u Rimu.⁷⁸ Jedini poznati hospital bizantskog tipa bio je ksenodohij priora Bazilija iz Zadra, sagrađen u njegovoj kući 559. godine.⁷⁹

U ranom srednjem vijeku hospitali su postojali u Franačkoj gotovo u svakome biskupskom sjedištu. U samostanima su se redovnici brinuli o bolesnima, hodočasnici, starima i putnicima kojima su za tu svrhu bile namijenjene posebne sobe, a kasnije su nadogradili kuće u koje su posebno smještali goste, a posebno bolesnike. Bolesni i nemoćni nalazili su se u infirmarijama u kojima su bili ormari s lijekovima. Kasnije su infirmariji u većim samostanima postali hospitali te su napravljene posebne sobe u kojima su se priređivali i držali lijekovi.⁸⁰ Najstariji „zapadnjački“ tip hospitala bili su Hotel Dieu, osnovan u Parizu 651. godine i Albany Hospital, osnovan u Londonu 794. godine. Do masovnog organiziranja hospitala po gradovima dolazi s obnovom gradskog života tijekom 12. stoljeća.⁸¹

Razvoj i djelovanje hospitala osobito je vidljivo u vrijeme križarskih ratova od 1096. do 1270. godine. U to vrijeme nastali su viteški redovi⁸² templari, hospitalci i red njemačkih vitezova. Utemeljili su veliki hospital u Jeruzalemu u kojem su bili školovani redovnici koji su liječili i njegovali bolesne, nemoćne i siromahe. Ono što je neuobičajeno za hospitale iz tog vremena je to što su redovnici pregledavali mokraću bolesnika i na temelju nalaza određivali liječenje.⁸³ U zapadnim zemljama u to vrijeme donesena je nova naredba, koja se odnosila i na hospitale. Na Lateranskom koncilu 1179. godine zatraženo je da se zarazni bolesnici izoliraju i da se odvoje od drugih bolesnika. Tako su utemeljeni specijalizirani hospitali – hospitali za neizlječive i hospitali za gubavce koji su bili smješteni izvan

⁷⁷ Damir Karbić 1991, 63.

⁷⁸ Gustav Piasek i Martina Piasek 2006, 460.

⁷⁹ Damir Karbić 1991, 64.

⁸⁰ Gustav Piasek i Martina Piasek 2006, 460.

⁸¹ Damir Karbić 1991, 64.

⁸² Više o viteškim redovima u Hrvatskoj vidjeti u: Lelja Dobronić, *Viteški redovi: templari i ivanovci u Hrvatskoj* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1984), 78.

⁸³ Gustav Piasek Gustav i Martina Piasek 2006, 461.

naseljenih mjesta. Postepeno su osnivani hospitali za bolesne i siromašne. U Montpellieru 1198. godine utemeljen je red sv. Duha, koji se ubrzo proširio po Francuskoj, Italiji i južnoj Njemačkoj te je došao i u naše krajeve. Svrha reda bila je briga o bolesnim osobama.⁸⁴

U srednjem vijeku tijelo i duša bili su usko povezani, a stanje jednog bi moglo utjecati na stanje drugog. Vjerovalo se da bi ispovijed bolesne osobe očistila njegovu dušu od grijeha te bi tako bolesnik postao prihvatljiviji u očima Boga.⁸⁵ Osim toga, postojao je velik strah od smrti bez kajanja i ispovijedi i odlaska u pakao. To nije značilo gubitak vjere u mogućnost izlječenja, već je to bila mjera predostrožnosti da se u slučaju smrti ne bi otišlo u pakao. U najstarijim srednjovjekovnim hospitalima liječilo se, kako navodi Piasek „strogim mirovanjem, spavanjem i intenzivnom osobnom negom, pranjem i kupanjem, uz istodobnu odgovarajuću prehranu.“ Nisu smatrali da je za liječenje potreban liječnik jer se za zdravlje osobe brinuo samo Bog tako da osoblje hospitala nije trebalo nužno imati medicinsko obrazovanje.⁸⁶ Četvrti Lateranski koncil iz 1215. godine zabranio je rad svim liječnicima koji su liječili pacijenta koji se prethodno nije ispovjedio. S vremenom je medicina donekle napustila vjersku praksu te se okrenula svjetovnoj svrsi. Tako je 1163. godine papa Aleksandar III zabranio je redovnicima da napuštaju samostane kako bi studirali medicinu.⁸⁷

U kasnom srednjem vijeku hospitalna djelatnost prelazi pod nadzor i brigu gradova, to jest države. Hospitali postaju strogo socijalne institucije sa slabom zdravstvenom negom. Njihova funkcija podsjeća na starački dom. Tako su u zemljama zapadne Europe građani i građanke mogli kupiti smještaj u hospitalu i doći onamo živjeti kao njegovi stanovnici – ubožnici, tzv. hospites ili inquilini.⁸⁸ Grupne aktivnosti bi bile ograničene na vrt ili kapelu koje su bili „spojene „ sa svim tim institucijama.⁸⁹ Najbogatiji su unajmljivali sobe i sa sobom dovodili svoju posluhu, koja se brinula za njih tako da zaposlenici hospitala njima nisu bili nužno potrebni. Siromašni štíćenici dobili bi samo krevet, a oni tjelesno sposobni morali su raditi razne pomoćne poslove, kao što su timarenje stoke, negovanje bolesnika, pomoć u kuhinji, vrtlarski poslovi ili ručni rad. Nakon smrti štíćenika, bilo siromašnih, bilo bogatih, hospital bi naslijedio njihovi imovinu. Osoblje koje je upravljalo hospitalom i ostali zaposlenici hospitala, morali su slijediti tradicionalna moralno-crkvena načela. Upravitelj hospitala (magister hospitalis seu xenodochii; Spitalmeister ili Spitalmeisterin) bio je

⁸⁴ Vladimir Bazala 1943, 20-21.

⁸⁵ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2004, 96.

⁸⁶ Gustav Piasek i Martina Piasek 2006, 461.

⁸⁷ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2004, 96.

⁸⁸ Vladimir Bazala 1943, 20-21.

⁸⁹ Jadranka Neralić 2007, 280-281.

predstavnik grada (komune) i upravljao je i njegovim cjelokupnim imanjem. Bio je nadređen svim zaposlenima. Bolničarke su se, prije nego su počele raditi, morale zavjetovati na siromaštvo, pokornost, nevinost i služenje bolesnicima. Nisu trebale imati medicinsko obrazovanje. Liječnici nisu bili stalno zaposleni i dolazili su samo po potrebi ili ako su bili izričito pozvani. Svaki hospital imao je svog svećenika koji je služio mise za bolesne. Hospitale su financijski pomagali građani raznim zakladama i oporukama, kao i grad ili država. Osim novčanih sredstava dobivali su i brojna obradiva zemljišta i vinograde.⁹⁰

Za razliku od istočnojadranskih komuna (što ćemo vidjeti u nastavku), u drugim zapadnim zemljama u razdoblju srednjega vijeka, hospitali su osim kao vjerske i karitativne institucije djelovali i kao mjesta za liječenje bolesnika. Prvo samo unutar samostana (npr. Montecassino, San Gallo), a kasnije i kao zasebne institucije, najčešće u gradskim središtima. Njihovu namjenu možemo uočiti u hospitalskoj arhitekturi. Prostorna organizacija je bila takva da su neke prostorije imale religioznu svrhu, a neke su bile isključivo namijenjene za brigu o štićenicima hospitala. Kako je već navedeno, u razvijenom i kasnom srednjem vijeku hospitali se razvijaju i kao svjetovne institucije, najčešće vezane uz bratovštine, samostan ili crkvu. Utemeljenje i upravljanje hospitalom bila je česta aktivnost bratovština, kao na primjer La Scala u Sieni ili hospital sv. Bénézeta u Avignonu.⁹¹ I u „svjetovnim“ hospitalima prostorna organizacija je bila slična onoj u prethodnom razdoblju. Postojala je posebna prostorija za duhovnu svrhu i posebna za liječenje bolesnika, kao i dio gdje su bile sobe za zaposlenike. Sličnu arhitekturu imali su hospitali na prostoru cijele zapadne Europe (Italija, Njemačka, Francuska, Velika Britanija,...)⁹² Bolnice, koje su izvorno započele kao skloništa za siromašne i potrebite u benediktinskim samostanima razvile su se u talijanskim gradskim središtima u 14. i 15. stoljeću u velike samostalne institucije koje je osnovala i kojima je upravljala Crkva, ali i gradske vlasti, bratovštine i privatni dobročinitelji. Bez obzira, bolnice su ostale mjesta gdje je utjecaj vjerske sfere bio najjači i gdje je liječenje duše bilo jednako važno kao briga za tijelo.⁹³

Ono što možemo zaključiti je da nakon urbanizacije u 12. stoljeću dolazi do razvoja hospitala u njima, prvo pod crkvenom, a kasnije i komunalnom upravom. Prve takve bolnice pod crkvenom upravom potječu iz 13. stoljeća, dok se one pod komunalnom upravom

⁹⁰ Vladimir Bazala 1943, 20-21.

⁹¹ Jeremy Cato, „Currents of religious thought and expression“, u: *The New Cambridge Medieval History 6*, ur. Michael Jones (Cambridge: Cambridge University Press, 2008), 42-66.

⁹² Meri Kunčić 2016, 33.

⁹³ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2004, 96-97.

uglavnom javljaju u Italiji u 15. stoljeću.⁹⁴ Razdoblje od 12. do sredine 13. stoljeća može se shvatiti kao doba karitativne revolucije i to je bilo ključni katalizator za preobrazbu religijskog života u srednjovjekovnoj Europi. Na neki način, dovelo je do radikalne demokratizacije vjerskog života u zapadnoj Europi.⁹⁵

⁹⁴ Damir Karbić 1991, 66.

⁹⁵ Maureen C. Miller, „New Religious Movements and Reform“, u: *A companion to the medieval world IV*, ur. Carol Lansing i Edward D. English (New Jersey: Wiley-Blackwell, 2009), 211-231.

3.3. Hospitali u Hrvatskoj

Na očuvanju antičke baštine nakon seobe naroda možemo zahvaliti benediktinskom redu. Benediktinci su, između ostalog, očuvali temelje karitativnih i zdravstvenih institucija antičkog svijeta. Regula sv. Benedikta je navodila da se svi monasi moraju brinuti za siromašne i bolesne.⁹⁶ Organizacija samostanskog prostornog kompleksa trebala je omogućiti potpuno izvršavanje pravila. Jedan od osnovnih dijelova samostana bile su odvojene zgrade u kojima su se nalazile prostorije za zbrinjavanje bolesne braće i hodočasnika. Određene djelatnosti u samostanima bile su specijalizirane baš za karitativno-zdravstvene poslove. *Hospitalarius* se brinuo za goste, a *infirmarius* za bolesnike. Poseban redovnik bio je zadužen za podjelu milostinje prema popisu potrebnih. Ivan Ostojić dalje navodi kako: „Stidljivim siromasima trebalo je milostinju dostaviti u kuću, a osim redovite milostinje dijelila se dodatna na godišnjicu smrti opata i fundirane obljetnice. Obrok preminulog redovnika ustupao se sirotinji na 30 dana. Posebno je bilo uobičajeno dijeljenje boba siromasima na dan Sv. Benedikta i Dušni dan“.⁹⁷ Samostani koji su utemeljeni po pravilu Sv. Benedikta kod nas se pojavljuju od 9. stoljeća. Od kraja 13. i u 14. stoljeću dostigli su vrhunac u našim krajevima jer je navodno bilo preko osamdeset benediktinskih samostana iako niti sam Ostojić nije vjerovao da su svi postojali (neki su bili crkve, a ne samostani, neki možda uopće nisu bili benediktinski,..).⁹⁸ Pretpostavlja se da je samostan Sv. Petra kraj Kotora imao hospital.⁹⁹ Damir Karbić navodi kako: „Papa Inocent III piše da su u opatiji bana Bjeloša u srijemskom Banoštoru (danas Stari Banovci) primali potrebnu pomoć gosti i siromasi, koji su navraćali na njena vrata.“¹⁰⁰ U Istri je markgrofica Acika 1040. godine pomogla sagraditi samostan u Limskoj Draži, te je odredila da monasi primaju siromahe.¹⁰¹ U 15. stoljeću spominje se hospital Sv. Marije Magdalene u Bužanima u Lici, koji su također držali benediktinci.¹⁰² Cisterciti su se isto tako bavili karitativnim radom. U

⁹⁶ „Neka pazi na svoju dušu i stalno se prisjeća Apostolove riječi: Oni koji dobro obavljaju službu, stječu častan položaj. Neumorno će se skrbiti za bolesnike, djecu, goste i siromahe čvrsto uvjeren da će za sve njih odgovarati na sudnjem danu.“ U: <http://www.nard.hr/documents/Pravilo-Sv-Benedikta.pdf>, str. 101

⁹⁷ Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i staliim našim krajevima*, sv. 1 *Opći-povijesno kulturni osvrt* (Split: Benediktinski priorat Tkon, 1963), 53, 106, 148.

⁹⁸ Ivan Ostojić 1963, 65.

⁹⁹ Damir Karbić 1991, 65.

¹⁰⁰ Damir Karbić 1991, 65.

¹⁰¹ Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i staliim našim krajevima*, sv. 3 *Benediktinci u Panonskoj Hrvatskoj i Istri* (Split: Benediktinski priorat Tkon, 1965), 123; Početkom 14. stoljeća samostan preuzimaju templari, koji su sigurno nastavili voditi nekakvu medicinsku skrb budući da je sam red između ostalog, bio usmjeren na zaštitu i zbrinjavanje hodočasnika.

¹⁰² Ivan Ostojić 1964, 203.

hospitalu koji je u 13. stoljeću u Baču osnovao kaločki nadbiskup Ugrin davali su osoblje (2 konversa ili redovnika-laika) po odluci papinskog legata cistercita iz opatije u Kutjevu.¹⁰³

Osim benediktinaca i njihovog ogranka cistercita njegom bolesnika bavili su se i drugi redovi, posebice viteški.¹⁰⁴ Prvi viteški red templari osnovan je u 12. stoljeću bio je usmjeren na zaštitu i brigu o hodočasnici, ali je i liječio siromašne. Templari su djelovali prema pravilu Sv. Bernarda *Ordo novae militiae*. Imali hospital Sv. Petra na Bojišću kod Benkovca (danas Kula Atlagića) koji je imao organiziranu medicinsku skrb za liječenje siromaha.¹⁰⁵ Hospital sv. Petra je prva bolnica u hrvatskim krajevima.¹⁰⁶ Njezi bolesnika najviše su se posvetili ivanovci ili vitezovi hospitala Sv. Ivana Jeruzalemskog i njemački viteški red vitezovi hospitala Sv. Marije Njemačke.¹⁰⁷

Ono što je sigurno je da od 13. stoljeća postoje prvi pisani podaci o hospitalima u Istri, Gradecu (Zagrebu), Koprivnici, Baškoj, Slavoniji te na otocima i priobalju.¹⁰⁸ Hospitali su se osnivali i van samostana crkvenih i viteških redova. U našim krajevima po svemu sudeći bilo je relativno puno hospitala koji se u onome što imamo sačuvano spominju barem poimenice. Damir Karbić navodi kako: „vjerojatno ih je bilo mnogo više, npr. u slobodnim kraljevskim gradovima srednjovjekovne Slavonije, rudarskim centrima srednjovjekovne Bosne i feudalnim trgovištima srednjovjekovne Hrvatske, Slavonije i Bosne“.¹⁰⁹ U Zagrebu se spominje prvi hospital u jednoj listini 26.8.1357. kojom biskup Stjepan II. dozvoljava kanoniku Dionisu darivanje polovine kurije (*curia*),¹¹⁰ koja se nalazi uz hospital, za njegovo održavanje. U 15. stoljeću u Zagrebu je bilo tri, a možda i četiri hospitala, i to gradski (grički) hospital Blažene Djevice Marije, Kaptolski hospital svete Elizabete, Vlaškoulički hospital sv. Antuna i hospital ili leprozorij sv. Petra u Podgrađu, kasnije hospital sv. Martina.¹¹¹

S druge strane, o dalmatinskim hospitalima imamo puno više podataka. Prve pouzdane podatke imamo iz razdoblja razvijenog srednjeg vijeka. Učinkovita mreža hospitala za nemoćne i bolesne bila je u gradovima diljem Dalmacije tijekom kasnog

¹⁰³ Ivan Ostojić 1965, 231.

¹⁰⁴ Damir Karbić 1991, 65.

¹⁰⁵ Damir Karbić 1991, 65.

¹⁰⁶ Vladimir Bazala 1943, 20.

¹⁰⁷ Lelja Dobronić 1984, 80.

¹⁰⁸ Gustav Piasek i Martina Piasek 2006, 461-462.

¹⁰⁹ Damir Karbić 1991, 65-66.

¹¹⁰ Kuće i okućnice.

¹¹¹ Vladimir Bazala 1943, 22-24.

srednjeg vijeka. Povećanjem broja gradskog stanovnika, pojavio se složeniji oblik skupina osoba koje su stvorila različite društvene strukture. Mnogi aspekti urbanog života zahtijevali su razvoj institucija za smještaj marginaliziranih, bolesnih ili siromašnih osoba. Dakle za razvoj hospitala utjecalo je više čimbenika, od epidemija, urbanizacije, demografskog rasta pa sve do otvaranja novih trgovačkih puteva.¹¹² Na području današnje Hrvatske najstarijim hospitalom smatra se hospital u Zadru osnovan u kući rektora Bazilija 559. U Zadru, glavnom i najvećem gradu Mletačke Dalmacije s razumnom ekonomskom moći i političkom važnosti, hospitale su osnovali i njima upravljali crkveni redovi, ili su ih osnovali svjetovni ljudi koji bi potom upravu prosljeđivali samostanskim zajednicama, ili su hospitale osnovali svjetovni dobročinitelji, a njima su upravljale bratovštine.¹¹³ Na području Zadra od 11. do 17. stoljeća postojalo je više od 30 hospitala.¹¹⁴

Dalmatinske komune su potpale pod mletačku vlast na početku 15. stoljeća te su bile pod njezinom vlasti sve do pada Venecije 1797. godine. Jedino je Dubrovnik ostvario visok stupanj autonomije Zadarskim mirom 1358. godine koju očuvao sve do dolaska Napoleonove vojske 1806. godine. Premda su ti gradovi bili površno slični, različiti politički putevi Dubrovnika i dalmatinskih gradova u 15. stoljeću utjecali su na sva područja života, uključujući i povijest hospitala, što će se detaljnije objasniti u nastavku ovog rada.¹¹⁵

Općenito, hospitali u gradovima na istočnoj obali Jadrana su imali znatno manje kapacitete i u većoj su mjeri imali pobožnu i karitativnu, a u manjoj zdravstvenu svrhu. Ipak, od kasnog srednjeg vijeka, kako pokazuju različiti dokumenti, uprava hospitala počinje angažirati liječnike kako bi se brinuli o štćenima hospitala. Osim toga, pojedini hospitali, s obzirom da unutar malih prostora kojima su raspolagali nisu imali mjesta za smještaj, primjerice, oltara ili ljekarne, te su oltare imali u obližnjim crkvama, a unutar gradskog prostora nalazili su se u blizini ljekarne.¹¹⁶ U tim prvim gradskim hospitalima crkvene i svjetovne sfere bile su čvrsto isprepletene. Čak i bolnice koje su utemeljili laici često su imenovali kler za upravitelje hospitala. Ipak, čini se da taj prvi uzlet hospitalskih zaklada u 13. i početkom 14. stoljeća nije utjecao na dalmatinske komune jer unutar gradskih zidina nema tragova hospitala, osim infirmarija unutar dominikanskih i franjevačkih samostana,

¹¹² Irena Benyovsky 2007a, 7.

¹¹³ Jadranka Neralić 2007, 274.

¹¹⁴ Gustav Piasek i Martina Piasek 2006, 461-462.

¹¹⁵ Irena Benyovsky 2007a, 15.

¹¹⁶ Irena Benyovsky 2007a, 8.

niti nema zapisa o tome da lokalno plemstvo ili bratovštine izgrade hospital prije sredine 14.stoljeća.

Bez obzira jesu li to hospitali u Slavoniji, Dalmaciji ili Istri, urbano okruženje hospitala ovisilo je o karakteru donirane nekretnine - radi li se o privatnoj, komunalnoj i vjerskoj (crkvenoj) nekretnini, ali i o karakteristikama samih pacijenata – njihov socijalni status i spol. Većina srednjovjekovnih hospitala – pogotovo oni koje su osnovali pojedinci – bili su mali veličinom jer se uglavnom radilo o prenamjeni privatne kuće u hospital.¹¹⁷ Jako rijetko, kao na primjer kod komunalnih hospitala, osnivači su izgradili veće, kvalitetnije kuće te su imale veću novčanu zakladu. Bliska veza između komune i hospitala može se vidjeti i po velikom broju oporuka koje su ostavljali dobročinitelji, kao i po dozvoli komune da se hospitale grade u samom centru grada, blizu gradskim vrata. Hospitali s vremenom postaju sastavni dio grada.¹¹⁸

¹¹⁷ Jadranka Neralić 2007, 272.

¹¹⁸ Jadranka Neralić 2007, 272.

4. Zadar

4.1. Opće prilike u Zadru i počeci zdravstveno-karitativnih institucija

Zadar je bio središte srednjovjekovne Dalmacije zbog svog povoljnog geografskog i strateškog položaja. Osim toga, imao je glavnu ulogu u političkim i ekonomskim planovima Dalmacije vezano za sve okolne sile, uključujući Bizant, Veneciju i Hrvatsko - Ugarsko Kraljevstvo, kao i za lokalne hrvatske i bosanske velikaše.¹¹⁹ Zadar je bio i važno crkveno središte u Dalmaciji.¹²⁰

U skladu s kršćanskim učenjem osnivaju se ustanove za skrb o bolesnima i siromašnima. Hospitale su osnivali plemići, građani i crkveni redovi. Čak su i siromašniji Zadrani u svojim oporukama ostavljali veće ili manje legate za humanitarne ustanove u svom gradu, o čemu govore spisi zadarskih bilježnika.¹²¹ Možemo reći da je Zadar bio preteča ili čak pokretač u osnivanju hospitala na istočnoj obali Jadrana.¹²²

Sredinom 13. st. u Zadru se prvi put spominju ljekarne i ljekarnici.¹²³ U to vrijeme se otvaraju prvi europski medicinski fakulteti. U Bologni je još 1158. godine osnovano sveučilište, a u Padovi 1222. godine. S istih tih fakulteta u Zadar dolaze i prvi liječnici. Prvi zadarski liječnik koji se spominje u nekom dokumentu je iz 10. kolovoza 1252. godine. Liječnik se zvao magistar Damjan. Prvi spomen kirurga u Zadru potječe od 10. lipnja 1294., a odnosi se na magistra Marka.¹²⁴ Na Apeninskom poluotoku liječnici su se kao službenici redovito brinuli o štíćenicima u hospitalu, ali u istočnojadranskim komunama to uglavnom nije bio slučaj. U Dubrovniku su se liječnici zvali samo ako je to bilo potrebno. U Zadru je bilo nešto drugačije jer čini se da su od 15. stoljeća zadarski hospitali preuzimali ulogu zdravstvene institucije, a ne samo one koja brine o siromašnima. To vidimo po hospitalu sv. Marka koji je 1427. godine odredbom komunalnih vlasti dobio liječnika Francisca

¹¹⁹ Od 12. do 15. stoljeća Zadar je izmjenično bio pod dominacijom jedne od dviju glavnih sila: Venecija i Hrvatsko - Ugarskog Kraljevstva i povremeno pod moćnim hrvatskim velikaškim obiteljima iz bližeg zaleđa. Tijekom cijelog razdoblja kasnog srednjeg vijeka politički, ekonomski i svakodnevni život Zadra bio je uokviren sa ta tri utjecajna faktora. Iako su drugi gradovi poput Splita i Dubrovnika bili važni u planovima istih sila, prvi korak koji su vladari poduzimali nakon pokoravanja Dalmacije bio je posjet Zadru kako bi se potvrdilo (simbolički) utvrđivanje nove dominacije; Zoran Ladić 2012, 54.

¹²⁰ Zoran Ladić 2012, 60.

¹²¹ Roman Jelić, „Zadarsko Nahodište“, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 10 (1963), 214.

¹²² Irena Benyovsky 2007a, 5-37.

¹²³ Roman Jelić 1963, 214.

¹²⁴ Neven Skitarelić, Robert Nezirović i Nataša Skitarelić 2016, 470.

Malatinija.¹²⁵ Kao što možemo vidjeti, Zadar je po svemu sudeći bio pionir u kasnosrednjovjekovnim trendovima koji se vežu uz zdravstvenu kulturu.¹²⁶

Zdravstvene i socijalne institucije koje su postojale u srednjovjekovnom Zadru bili su hospitali, lazareti i nahodišta. Nahodišta su se brinula o siročadi, djeci rođenoj izvan braka. Jelić tvrdi da su to često bila djeca koju su patriciji imali sa sluškinjama. Glavna svrha nahodišta bila je spriječiti čedomorstvo. U Zadru je postojalo nahodište kod tvrđave Citadele blizu crkve sv. Ivana.¹²⁷ Lazareti su bili karantene i bili su važni za sprječavanje širenja raznih bolesti.¹²⁸ Prvi lazaret u Zadru utemeljen je početkom 15. stoljeća na otočiću sv. Klimenta. Za gubavce bila je osnovana posebna bolnica sv. Duha u zadarskom distriktu u 14. stoljeću.¹²⁹ Petar Runje u članku „Lazareti u predgrađu srednjovjekovnog Zadra“ navodi kako je u Zadru bilo barem 11 hospitala koji su postojali sredinom 14. i u 15. stoljeću.¹³⁰ Neki su osnovani kako bi smjestili žene, neki za hodočasnike, a mali dio je nudio neku vrstu medicinske pomoći.¹³¹

¹²⁵ Jadranka Neralić 2007, 280–281.

¹²⁶ Meri Kunčić 2016, 37-38.

¹²⁷ Roman Jelić 1963, 216.

¹²⁸ Neven Skitarelić, Robert Nezirović i Nataša Skitarelić 2016, 470.

¹²⁹ Roman Jelić 1963, 214-215.

¹³⁰ Petar Runje 1997, 83.

¹³¹ Jadranka Neralić 2007, 274.

4.2. Hospitali u Zadru

Podatak ili bolje rečeno tradicija navodi da je prvi hospital u Zadru (a čini se i na istočnoj obali Jadrana) nastao 559. godine dok je Zadar još bio pod Bizantom. U kući gradskog priora Bazilija utemeljen je najstariji ksenodohij – hospital za bolesne strance.¹³²

Prema Carlu Federicu Bianchiju u Zadru su postojala dva hospitalia posvećena Sv. Martinu - jedan pored crkve sv. Martina osnovan u 13. st. i drugi koji je bio u samom centru grada. Drugi navedeni hospital Sv. Martina, bliži gradskim zidinama (*hospitale sancti Martini de prope Iadram*) osnovan je u 11. stoljeću (1050. godine)¹³³ kako bi ponudio smještaj bolesnim osobama oba spola. Financirao se milostinjom i donacijom koju su građani ostavljali u oporukama. Tijekom rata izgubio je većinu imovine. Godine 1465. prior hospitalia postaje Grgur Gvečević, dok su dva plemića, Gabriel de Nosdrogona i Zoilo de Ferra postali prokurator. Godine 1502. hospital je ukinut.¹³⁴

Prvi poznati srednjovjekovni hospital u Dalmaciji spominje se u jednoj ispravi zadarskog notara Prodana.¹³⁵ Radi se o prethodno navedenom hospitalu sv. Martina iz 13. st. kojeg je 1254. godine utemeljio Nikola Semitecolo, opat zadarskog benediktinskog samostana sv. Krševana. Hospital je trebao služiti kao sklonište za siromahe, a utemeljen je izvan gradskih zidina. Isprava o osnutku sastavljena je u crkvi sv. Stjepana u prisutnosti zadarskog nadbiskupa Lovre i zadarskog kneza Ivana de Canale.¹³⁶ O uređenju i radu hospitalia sv. Martina doznajemo iz statuta grada Zadra. Zadarski statut iz 1305. dozvoljava svojim građanima da hospitalu sv. Martina mogu oporučiti nekretnine.¹³⁷ Zadarski hospitali su kao i u drugim komunama, dobivali oporučno legate od svojih stanovnika. Budući da je hospital sv. Martina osnovala općina, on je jedini prema komunalnom statutu mogla primiti nasljedstvo iz oporuka.¹³⁸ Imamo podatak u kojem prior hospitalia sv. Martina Grgur potvrđuje 1363. godine da je primio pet libara koje je ostavila Marija, žena Bernardova.¹³⁹ Osim toga, hospital je u 13. i 14. st. dobio dobra (ili se spominje kao nasljednik) u dvanaest

¹³² Damir Karbić 1991, 64.

¹³³ Carlo Federico Bianchi 1888, 16: „Intorno a quest tempo esisteva un ospitale nel borgo S. Martino presso la chiesa di detto titolo fuori di Zadar, sotto le mura, ove e ora il forte. Aveva questo i suoi Priori. Paolo de Paoli ne parla di sua esistenza nella sua cronaca jaderina.“

¹³⁴ Carlo Federico Bianchi 1877, 521.

¹³⁵ Mirko Zjačić 1959, dok. 18, str. 7; Spominje se donacija zemljišta hospitalu sv. Martina.

¹³⁶ Tadija Smičiklas 1906., dok. 486, str. 556–558.

¹³⁷ Josip Kolanović i Mate Križman, 1997, knj. III, gl. 14, str. 259–261.

¹³⁸ Irena Benyovsky 2007a, 9-10.

¹³⁹ Damir Karbić 1991, 64.

oporuka. Muškarci i žene davali su dobra skoro pa jednako (5 muškaraca i 7 žena). Što se tiče socijalnog statusa, oni koji su donirali hospitalu, bili su iz svih društvenih grupa.¹⁴⁰ U razdoblju od sredine 14. do 15. stoljeća hospitali su rijetko spominjani kao nasljednici legata. Ako uspoređujemo s ranijim razdobljem, čini se da su kasniji zadarski oporučitelji davali manje pažnje ovim institucijama jer su hospitali dobili svega šest donacija. U tri slučaja, nasljednik je bio hospital sv. Martina, a u drugom slučaju bio je to hospital Sancte Marie de la Scala de Scenes¹⁴¹, dok u druga dva slučaja hospital nije spomenut.¹⁴²

Svjatovni pojedinci osnivali su hospitale što se može odlično rekonstruirati na temelju zadarske komune. Najbogatiji zadarski patricij iz 13. stoljeća Koža de Saladinis sastavio je svoju oporuku u ožujku 1296. godine zbog neke tjelesne bolesti. U oporuci kaže:

„Želim i određujem da sami (moji izvršioc) učine da se podigne i izgradi crkva s prostorijama i gostinjcima potrebnim i dostatnim za osmoricu Male braće u konfiniju vinograda koji sam kupio u Prode Caconia i drugih zemalja koje sam tamo kupio i imam u prije rečenim konfinijima izvan zadarskih vrata, i slično da učine da se izgradi kuća dostatna za hospital za dvanaest siromašnih bolesnika. A od ostatka tih 10000 libara malih venecijanskih denara neka se po mojim izvršiocima kupe posjedi koji će godišnje donositi 500 libara malih venecijanskih denara, od kojih pak 500 libara malih denara prije rečena osmorica Male braće neka godišnje dobiju 300 libara malih venecijanskih denara za molitve, mise i obrede učinjene gospodinu Isusu Kristu za moju dušu i mojih mrtvih. A rečenih dvanaest siromaha, bolesnika muškog spola, neka imaju ostalih 200 libara malih venecijanskih denara iz ruku mojih izvršilaca. I kada netko od dvanaestorice siromašnih bolesnika ozdravi i bude zdrav, neka se otpusti, a drugi bolesni i iscrpljeni primi. Želim pak i određujem da prije rečena osmorica Male braće imaju od prije rečene moje zemlje tri gonjaja u zadarskom konfiniju za rečenu crkvu i zgrade koje treba sagraditi i vrt. A prije rečenih dvanaest siromašnih bolesnika neka imaju od te moje zemlje dva gonjaja za njihovu kuću ili hospital i jedan vrt. Želim i određujem da sama kuća ili hospital bude sagrađen s jugozapadne strane zida akvadukta do sredine crkve prije rečene osmorice Male braće, i tamo želim da se tako podigne i određujem, da osmorica prije rečene Male braće i dvanaestorica siromašnih bolesnika muškog spola mogu prije rečenih 500 libara malih denara koristiti zauvijek za hranu same Male braće i siromašnih bolesnika po prije rečenim mojim izvršiocima i onima koji će ih zamijeniti za dušu moju i mojih mrtvih“¹⁴³

¹⁴⁰ Zoran Ladić 2012, 183-184.

¹⁴¹ Hospital se nalazi u Sieni, Italija. Bio je jedan od prvih hospitala u Europi i jedan od najstarijih koji je ostao sačuvan. Danas je muzej. „Santa Maria della Scala“, Wikipedia 2018. [https://en.wikipedia.org/wiki/Santa_Maria_della_Scala_\(Siena\)#The_Museum](https://en.wikipedia.org/wiki/Santa_Maria_della_Scala_(Siena)#The_Museum) (posjet 7.7.2018)

¹⁴² Zoran Ladić 2012, 193.

¹⁴³ Mirko Zjačić 1957, dok. 48, str. 85-90; Damir Karbić 1991, 66. Nažalost, nemamo potvrdu da se isti hospital ikada izgradio.

Damir Karbić donosi prijevod oporuke u kojoj je Koža darovao niz sela, zemalja, vinograda, oranica, mlinova, kuća i novca kao pobožne legate svom nećaku i izvršitelju oporuke Bartolomeju Saladinisu, ali pod uvjetom da ostalim izvršiteljima njegove oporuke, među kojima je bila i Kožina supruga Dabrača, isplati goleme svote od nekoliko desetaka tisuća libara i to tako da im tijekom sljedećih deset godina isplati po tisuću malih libara.¹⁴⁴ Osim toga, novac se treba potrošiti na izgradnju ljekarne i uređenje vrta.¹⁴⁵ Koža je ostavio još tri tisuće malih libara za izvršenje raznih legata pa je odredio da se isti potroše na siromašne, siročad, udovice i potrebite te za druge milosrdne i pobožne svrhe.¹⁴⁶

Neki gradski hospitali bili su povjereni na brigu pojedinim gradskim samostanima. U tom su slučaju obično nosili ime navedenog samostana. U biogradskoj opatiji sv. Ivana Biogradskog benediktinci su imali hospital sv. Dimitrija koji je osnovan u 14. stoljeću,¹⁴⁷ kao i redovnice samostana sv. Katarine osnovanog krajem 14. stoljeća.¹⁴⁸ Redovnice sv. Marije su zajedno s klarisama sv. Nikole imale hospital sv. Bernardina, koji se nekad zvao i hospitalom sv. Marije.¹⁴⁹ Hospital je dijelio milostinju potrebitima. Izgleda da su i neke značajnije gradske crkve uzdržavale hospitale, koji su onda nosili ime njihovog titulara. To je npr. slučaj s hospitalima sv. Marije Veće, sv. Šime, sv. Stjepana, sv. Trojstva ili sv. Donata u Zadru.¹⁵⁰

Osim Kože de Saladinisa, hospitale su osnivali i drugi patriciji. Carlo Federico Bianchi spominje da je godine 1302. zadarski patricij Ludovik de Matafari utemeljio hospital (točan titular hospitala nije siguran, ali Karbić i Kunčić navode da se radi o sv. Bernardinu ili sv. Marije) koji se nalazio pored crkvice sv. Martina,¹⁵¹ a brigu o dvadeset i četiri siromašne žene, kojima je bio namijenjen, vodile su redovnice benediktinskog samostana sv. Marije.¹⁵² Ipak vjerojatno se radi o hospitalu sv. Bernardina budući da se godine 1550.

¹⁴⁴ Mirko Zjačić 1959, dok. 48, str. 85–90.

¹⁴⁵ Irena Benyovsky 2007a, 8.

¹⁴⁶ Mirko Zjačić 1959., dok. 48, str. 85–90; prijevod: Damir Karbić 1991, 66.

¹⁴⁷ Ivan Ostojić, *Benediktinci u Hrvatskoj i stali našim krajevima*, sv. 2 *Benediktinci u Dalmaciji* (Split: Benediktinski priorat Tkon, 1964).

¹⁴⁸ Ivan Ostojić 1964, 92.

¹⁴⁹ Ivan Ostojić 1964, 78.

¹⁵⁰ Meri Kunčić 2016, 40.

¹⁵¹ Carlo Federico Bianchi 1888, 37: „1302. Ludovico de Matafari fonda in Zara presso la chiesa di S. Martino, dirimpetto la porta del Conventodi S. Maria un hospitale pelle povere.“ Zanimljivo je da Ostojić hospital sv. Bernardina (koji se nekad zvao sv. Marija) veže uz samostane sv. Nikole i sv. Marije, bez navoda o osnivaču (str. 29 u ovom diplomskom radu). Iako, osim u Fasti di Zara, nisam uspjela pronaći niti u jednom drugom izvoru da se spominje Ludovico Matafari i hospital.

¹⁵² Meri Kunčić 2016, 30; Damir Karbić 1991, 68.

spominju kao povjerenice i upraviteljice ubožnice (hospitala) sv. Bernardina u Zadru opatica sv. Marije i opatica sv. Nikole.¹⁵³

U srpnju 1315. godine zadarski patricij Nikola de Piçiga piše oporuku u kojoj traži izgradnju hospitala za brigu o dvanaest siromašnih i bolesnih osoba. Nikola u vrijeme pisanja oporuke nije imao nasljednika, a oporuku je napisao u prisustvu notara Mihaela de Cigalisa, opata Frane i Petra de Matafara, odvjetnika i prokuratora samostana sv. Nikole u kojem se hospital i nalazio.¹⁵⁴ Hospitalu je Nikola oporučno ostavio niz posjeda u zadarskom distriktu.¹⁵⁵ Za Zadar, kao i za ostale dalmatinske komune (osim Dubrovnika), značajno je da je centralna mletačka vlast raspolagala hospitalima prema vlastitoj volji.¹⁵⁶ Venecijanska vlast je 1420. godine oduzela prihode hospitala Sv. Nikole i prenijela ih na hospital Sv. Marka koji od tad postaje najveći zadarski hospital. U njemu je moglo biti smješteno 50 šticićenika. Kao i kasniji Hospital Mrganić, i on se također nalazio na Trgu sv. Stošije. Hospital sv. Marka imao je i vlastitu ljekarnu, svog liječnika, a u nekoliko navrata (1603., 1673. i 1717.) djelovao je i kao vojna bolnica.¹⁵⁷

Početakom 15. stoljeća, točnije poslije 1405. godine, zadarski notar Teodor de Prandino utemeljio je hospital sv. Marije Magdalene u kojem su stanovale franjevačke trećoredice, koje su se skrbile o siromašnima u hospitalu.¹⁵⁸ Prandino ga je poklonio na upravljanje zadarskom nadbiskupu Vallaressu (1415- 1496). Hospital se nalazio u gradu pored crkve sv. Donata, ali je 1447. godine srušen iz urbanističkih razloga po naredbi spomenutog nadbiskupa.¹⁵⁹

Zadarski patricij Koža de Begna utemeljio je hospital i lazaret kod crkve sv. Duha odnosno sv. Lazara 1413. godine. Po njegovu nalogu kao prokuratora toga hospitala 1426. godine izgrađen je dodatni prostor s dvadeset i dvije sobice za gubavce i općenito bolesne osobe i to s odvojenim stambenim prostorima za muškarce i žene.¹⁶⁰

¹⁵³ Stanko Josip Škunca, „Inventar spisa samostana sv. Nikole sestara klarisa u Zadru“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 49 (2007), 185-204; Popis starih pergamena i listina samostana klarisa sv. Nikole u Zadru s talijanskog jezika (popis iz 19. st) prepisao je franjevac dr. sc. Atanazije Matanić, ali nije objavljen zbog smrti. Josip Stanko Škunca popis je pronašao u njegovoj pisanoj ostavštini i odlučio prevesti na hrvatski jezik te objaviti.

¹⁵⁴ Jadranka Neralić 2007, 277.

¹⁵⁵ Petar Runje 1997, 83.

¹⁵⁶ Tatjana Buklijaš 2004, 98-102.

¹⁵⁷ Neven Skitarelić, Robert Nezirović i Nataša Skitarelić 2016, 471.

¹⁵⁸ Branka Grbavac, „Prilog proučavanju životopisa zadarskog bilježnika Teodora de Prandina iz Vincenze“, *Javni bilježnik* 21 (2017), 51.

¹⁵⁹ Damir Karbić 1991, 68.

¹⁶⁰ Petar Runje 1997, 89.

Zasigurno dva najvažnija hospitala u gradu Zadru bili su već spomenuti hospital sv. Marka (sv. Nikole) i hospital Mrganić.

Bogati zadarski pučanin Grgur Mrganić, potomak starohrvatskog plemena Virevića, u svojoj oporuci iz 1456. godine daje podatke o hospitalu koji je osnovao.¹⁶¹ Mrganić je u Zadru prema pročelju stolne crkve sv. Stošije, na mjestu današnjeg nadbiskupskog sjemeništa Zmajević, sagradio hospital za brigu i smještaj 13 siromašnih bolesnika oba spola.¹⁶² Hospital je nosio ime *hospitale sancti Jacobi de Galicia* ili *ospedale Morgane*. Obzirom na titular koji je imao, hospital je sigurno nudio smještaj stranim hodočasnicima (njihov svetac zaštitnik bio je sv. Jakov apostol), najviše onima koji su putovali u Svetu Zemlju, ali i onima koji su plovili preko Jadrana u Rim, Assisi i niz drugih apeninskih hodočasničkih svetišta.¹⁶³ Velika važnost dana je hospitalima za hodočasnike jer je to prikazivalo Zadar kao važan religijski centar i mjesto sastanka za hodočasnike. Gostoljubivost prema putnicima, pogotovo prema hodočasnicima, smatralo se djelom kršćanske ljubavi i vjere.¹⁶⁴ Važno je naglasiti da je smještaj strancima bio dopušten jedino ako nisu imali kugu. U slučaju da su bili oboljeli morali su ići u posebne prostorije za to predviđene, takozvane *in cameris superioribus*. Izgradnja hospitala započela je najkasnije 1448. godine u vrijeme gradskih rektora Hektora Pasqualiga (1446-1448) i Nikole Mema (1447-1449), koji su sami preporučili mletačkoj vladi Mrganićeve molbu za izgradnju hospitala. Mrganić je u oporuci napisao da upravljanje hospitalom nakon svoje smrti prepušta svojoj ženi Stani, a nakon što Stana umre, hospitalom mora upravljati škola sv. Jakova. Osim toga, izričito je tražio da niti jedan klerik nikada ne smije upravljati bolnicom. Godine 1452. je Šimun Bilšić po narudžbi Grgura Mrganića sagradio bunar u hospitalu sv. Jakova. Može se zaključiti da je bolnica godine 1452. bile u potpunosti izgrađena jer se u Mrganićevoj oporuci iz 1458. govori već o postojećoj bolnici.¹⁶⁵ Za uzdržavanje bolnice ostavio je većinu svojih imanja, koja su se nalazila u raznim selima Ravnih Kotara, na Ugljanu i Dugom otoku. U 16. stoljeću veliki dio posjeda zauzeli su Turci pa su se prihodi bolnice drastično smanjili. U hospitalu su jedno vrijeme (1536.) boravile redovnice sv. Marcele jer je njihov samostan u Zadru bio porušen. Prema oporuci zadarskog nadbiskupa B. Florija zgrada hospitala je 1658. bila unajmljena za sjemenište koje je otvoreno 1670.

¹⁶¹ Roman Jelić 1963, 214.

¹⁶² Roman Jelić, „Grgur Mrganić“, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 6-7 (1960), 490; Carlo Federico Bianchi 1877, 520.

¹⁶³ Jadranka Neralić 2007, 275.

¹⁶⁴ Jadranka Neralić 2007, 277.

¹⁶⁵ Roman Jelić 1960, 490.

godine. Sjemenište je bilo u toj zgradi sve do pada Mletačke Republike kad je ona postala vlasništvo *Javne dobrotvornosti*.¹⁶⁶ Za smještaj Mrganićevog hospitala ustupio je svoju kuću zadarski građanin Zovinić odmah 1658. godine. Zgrada se nalazila kod bivšeg samostana sv. Katarine. Zgrada hospitala jedno je vrijeme služila kao vojarna, a 1867. godine tamo je utemeljena teologija, nakon što se prvotna zgrada srušila.¹⁶⁷

Vojna bolnica u Zadru prvi se puta spominje 1515. godine. U početku se nalazila u tvrđavi Citadela, a kasnije je premještena u samostan sv. Nikole (tzv. „Kasarna Guli“). Nakon nekog vremena bolnica se seli u zgradu zadarskog plemića Šimuna Cedulina. Lokacija zgrade bila je na Poluotoku, na prostoru pored današnje gradske tržnice. Vojna bolnica tu ostaje smještena sve do 1804. godine.¹⁶⁸ Za vrijeme mletačke vlasti u bolnici je bio stalno zaposlen jedan kirurg, a ponekad i liječnik-fizik. Službu bolničara obavljali su vojnici i osuđenici koji su bili veslači na galijama.¹⁶⁹

Na primjeru Zadra može se vidjeti da su hospitali bili izgrađeni laičkim novcem, no upravitelji su im obično bili svećenici (ili redovnici) ili što vidimo na primjeru Mrganića isključivo laici. Koji je konkretan razlog što je Mrganić naredio da niti jedan klerik ne može upravljati njegovim hospitalom, ne znamo. Ako usporedimo s Dubrovnikom, moguće da nije bio zadovoljan načinom na koji je kler upravljao hospitalima u Zadru, pa je radije upravu nad jednom takvom institucijom ustupio osobama od povjerenja (u njegovom slučaju svojoj ženi). Popis pojedinaca koji su osnovali zaklade za hospitale obuhvaća gotovo sva značajnija zadarska prezimena.¹⁷⁰ Među Zadranima koji su ostavljali zaklade za osnivanje i održavanje hospitala bili su: Prandino, Renesi, Lantana, Nassi, Detriko, Grisogono, Cedulin, Campsi, Fachinell, Vanacca, Carmesini, Crnica, Panighetti, Bonaldi, Costacchi, Manzin, Povac i drugi.¹⁷¹

U Zadru je do 18. stoljeća bilo između deset i trideset bolnica (hospitala). Nažalost, nije nam poznato kakav je bio život u hospital.¹⁷² Njihov kapacitet bio je obično 10 – 20 kreveta, jedino je sv. Marko mogao primiti veći broj štićenika.

¹⁶⁶ Javna dobrotvornost je ustanova koja je pod kontrolom države davala zajmove potrebnima, tzv. Banke-zalagaonice; više o temi: Marina Grgičević, *Javna dobrotvornost u Splitu / Beneficenza Pubblica di Spalato 1807-1946*, 2015, str. 3.

¹⁶⁷ Roman Jelić 1960, 491.

¹⁶⁸ Neven Skitarelić, Robert Nezirović i Nataša Skitarelić 2016, 472.

¹⁶⁹ Neven Skitarelić, Robert Nezirović i Nataša Skitarelić 2016, 491.

¹⁷⁰ Tatjana Buklijaš 2004, 98-102.

¹⁷¹ Roman Jelić 1963, 214.

¹⁷² Irena Benyovsky 2007a, 8.

5. Šibenik

5.1. Hospital sv. Marije i Lazaret sv. Lazara (sv. Martina) u Šibeniku

Hospitale su osnivali razni dobročinitelji i darovatelji (vjerske institucije, bratovštine i bogati pojedinci) koji su u tu svrhu oporučno ostavljali velike svote novca ili pak nepokretnu imovinu.¹⁷³ Iako je u Šibeniku, kao i u Trogiru i Splitu postojala bratovština Svetog Duha, nemamo spomena da je ista osnovala hospital u Šibeniku. Ovdje su osnivači bili bogati pojedinci, iako još ne možemo sa stopostotnom točnošću reći je li i Crkva sudjelovala (barem djelomično) u osnivanju hospitala, o čemu će više riječi biti kasnije. Vjerojatno je, kao i u drugim dalmatinskim komunama, osim u Dubrovniku, Crkva imala veliki utjecaj na rad hospitala koji je funkcionirao sam po sebi više kao vjerska ustanova nego zdravstvena institucija.

U Šibeniku je postojalo nekoliko karitativnih ustanova koje su primale bolesne, siromašne, stare ljude, a i siromašnije hodočasnike koji su se zaputili u Svetu zemlju, a u ovim ustanovama bi prenoćili.¹⁷⁴ Mirko Dražen Grmek napominje da za razdoblje do 15. stoljeća o šibenskim karitativnim ustanovama nema podataka, ali ako ga usporedimo sa Zadrom, Trogirom i Dubrovnikom, možemo zaključiti da su vjerojatno u ranijem razdoblju postojale takve ustanove.¹⁷⁵ Zoran Ladić navodi da je razlog tomu što „gotovo da ne postoje administrativni, zdravstveni, intelektualni ili svakodnevni procesi koji se ne događaju istovremeno u dalmatinskim komunama“.¹⁷⁶ Prema pisanim izvorima, mjesta na kojima su se nalazili lazareti u šibenskom distriktu bila su Vrtline, rt Mandaline i otoci Zlarin i Lupac,¹⁷⁷ dok je hospital sv. Marije osnovan u gradu. U nekim ispravama teško je raspoznati ne samo o kojem se hospitalu ili lazaretu radi, već radi li se o hospitalu ili lazaretu. Tako notar Karatus Vitale u jednoj ispravi iz 15. stoljeća spominje *hospitale leprozorum* iz čega se ne može zaključiti o kakvoj se ustanovi točno radi: ustanovi koja se brinula o više skupina bolesnika (leprozni, stari, siromašni) ili samo o hospitalu za gubavce.¹⁷⁸

¹⁷³ Miloš Škarica 1976, 515-519.

¹⁷⁴ Zoran Ladić, *Hospitali i leprozoriji u srednjovjekovnom Šibeniku* (priopćenje sa međunarodnog znanstvenog skupa 950 godina od prvog spomena Šibenika, Šibenik, 2016). Zahvaljujem profesoru Zoranu Ladiću na ustupljenom radu.

¹⁷⁵ Mirko Dražen Grmek 1976, 523-539.

¹⁷⁶ Zoran Ladić, 2016.

¹⁷⁷ Miloš Škarica 1976, 515-519.

¹⁷⁸ Zoran Ladić, 2016.

Lazaret na rtu Mandaline oporučno je dao izgraditi 1467. godine šibenski ljekarnik Antun iz Rima.¹⁷⁹ Lazaret je izgrađen na mjestu gdje su prije bili posjedi benediktinskog samostana sv. Nikole na otočiću Ljuljevcu Školjiću kod utvrde sv. Nikole. Sam lazaret ime je dobio po crkvi sv. Marije Magdalene.¹⁸⁰ Već spomenuti šibenski ljekarnik je za izgradnju lazareta ostavio 300 malih libara.¹⁸¹ Još 1925. godine mogli su se na tom mjestu vidjeti ostaci njegovih zidina. Važno je naglasiti da u slučaju većih epidemija, ako u spomenutom lazaretu nije bilo mjesta za sve bolesnike, višak je poslan u lazarete na otocima Zlarinu i Lupcu.¹⁸²

U Vrlinama je postojala crkvice sv. Martina koja se 1458. godine spominje i kao crkvice sv. Lazara u čijoj je neposrednoj blizini Disman Dobrinčić sagradio hospital (lazaret) koji se zvao sv. Martin ili sv. Lazar.¹⁸³ To saznajemo iz oporuke koju je 10. srpnja 1403. godine Disman Dobrinčić napravio u prisutnosti gradskog kneza i šibenskog biskupa Bogdana. Spomenutom hospitalu ostavio je solane, kuću, mlin za ulje, vrt i više zemalja. U ovom hospitalu/lazaretu koji se nalazio izvan gradskih zidina, što je između ostalog bilo tipično za lazarete diljem Europe, stanovali su okuženi bolesnici, ponajviše leprozni, a kad nije bilo bolesnika, živjeli su u njoj siromašni muškarci.¹⁸⁴ Svoj prilog za hospital sv. Martina ili sv. Lazara dali su i: Stjepan de Melfi, brijač Andrija pok. Frane, Gašpar Jurišić, Katarina, ud. Ivana pl. Lucijanović i Antun Mišić. Budući da je hospital sv. Lazara bio sagrađen izvan gradskih zidina, često su ga napadale Osmanlije jer je za to doba bio sagrađen na nesigurnom položaju tako da su se njegovi stanari 1548. godine morali preseliti unutar gradskih zidina uz hospital sv. Marije koji se nalazio u Ulici sv. Spasa, u neposrednoj blizini istoimenog samostana.¹⁸⁵

¹⁷⁹ Miloš Škarica 1976, 515-519.; Josip Ante Soldo ovaj lazaret datira u godinu 1403, vidi: Josip Ante Soldo, Crkvene prilike u Šibeniku u 15. stoljeću, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu*, God.1,br.1/2 (1972.), str. 108-114.

¹⁸⁰ Zoran Ladić, 2016.

¹⁸¹ Miloš Škarica 1976, 515-519.

¹⁸² Miloš Škarica 1976, 515-519.

¹⁸³ Hospital se i nekim izvorima spominje kao sv. Lazar i kao sv. Martin. Kako bi razriješili tu nedoumicu, možda nam može poslužiti isprava Notara Karatusa Vitalea koji u oporuci Marina Piljušića ovaj lazaret naziva *leprosorium sancti Lazari siue sancti Martini*. Radi li se o tome da se ovaj lazaret označavao i kao lazaret sv. Martina? Ipak, prema mišljenjima Mirka Dražena Grmeka i Miloša Škarice, radi se o istom hospitalu, odnosno lazaretu. Miloš Škarica 1976, 515-519; Zoran Ladić, 2016; Mirko Dražen Grmek 1976, 523-539.

¹⁸⁴ Josip Ante Soldo navodi kako je ovaj lazaret osnovao šibenski biskup Bogdan Pulšić što po zaključcima Zorana Ladića ne može biti točno (barem ne u cijelosti) jer su veliki doprinos izgradnji dali i Dizman Dobrinčić i Zanin Barbo. Dakle, po Ladiću osnutak ovog hospitala dijelo je tri osobe – Zanina Barbe, Dizmana Dobrinčića i šibenskog biskupa Bogdana Pulšića. S druge strane, Miloš Škarica smatra da Zanin Barbo nije uopće sudjelovao u izgradnji (ili donaciji) ovog hospitala jer ga uopće ne spominje u svojoj oporuci; Miloš Škarica 1976, 515-519; Zoran Ladić, 2016; Josip Ante Soldo 1972, 108-114.

¹⁸⁵ Miloš Škarica zaključuje da se samostan sv. Spasa nalazio se u centru grada. U njemu su boravila ženska djeca iz plemićkih obitelji koje nisu imale supruga (ili nisu našle odgovarajućeg). Kad su se plemkinje počele

Hospital sv. Marije za siromahe bio je najvažniji šibenski hospital. Osnovao ga je šibenski plemić Zanin Barbo koji je oporučno ostavio veliki imetak za izgradnju i održavanje hospotala sv. Marije, a djelomično i sv. Lazara. Osim toga, ostavio je i donaciju za drugu gradsku sirotinju. Budući da je njegova je oporuka temelj osnutka hospotala sv. Marije, od iste oporuke donosim sadržaj po prijevodu Miloša Škarice u kojem se navodi sljedeće: ¹⁸⁶

„U ime Krista amen. Godine njegova rođenja 1404., dvanaeste indikcije, dana 7. mjeseca lipnja. Za vrijeme vladanja našeg prirodnog gospodara Ladislava, Božjom milošću presvijetloga kralja Ugarske, Hrvatske, Dalmacije, Jeruzalema, Sicilije itd. Bilo je dakle doba prepoštovanog u Kristu priora i gospodina Bogdana, milošću Božjom i apostolske stolice biskupa šibenskog i časnog kraljevskog vojnika gospodina Luke Vitturija, Trogirana, poštovanog kneza šibenskog i plemenitih muževa gospode rektora spomenutog grada gospodina Mihovila Marinija, gospodina Tome Dragičevića, gospodina Nikole Simiunića i gospodina Stefana Milattija. Gospodin Barbo, Šibenčanin, Božjom voljom zdrav umom, osjećajima, tijelom i razborom, htijući nestati na zapažen način, sastavio je svoju oporuku... i htio je da bi se na čast i poštovanje sv. Marije sagradila u tim zidinama jedna bolnica za dvanaest siromaha s jednim podom i svim potrebama za spomenutu bolnicu, sa prozorima i posteljama Kristovim siromasima... Isto je tako htio da se napravi jedna cisterna za siromašne gubavce sv. Lazara, tamo gdje najbolje odgovara... Također je odredio spomenutoj bolnici... od čega će moći živjeti 12 siromaha i kad netko od njih umre da drugi može doći na njihovo mjesto, a slično i drugoj dvanaestorici leproznih siromaha sv. Lazara koje je ta bolnica bila dužna uzdržavati na čast i poštovanje slavne djevice Marije i Krista sina njezina. Isto tako ostavlja rečenoj bolnici i siromasima sve svoje solane. Isto je tako htio i odredio da bi biskup, arhiđakon i primicerius Šibenika bili izvršiocu cijele njegove oporuke. Trebaju pronaći jednog dobrog svjetovnjaka i napraviti ga priorom spomenute bolnice i da rečeni prior treba imati svake godine 60 libara za svoj rad... I treba držati dvojicu sluga i dvije sluškinje... a ako rečeni prior ne bi dobro upravljao ili bi činio nešto sramotno ili obmanuo.... Spomenuti biskup i njegovi suradnici moraju ga odstraniti sa navedene njegove dužnosti i postaviti drugoga. Prior treba stanovati, živiti i hraniti se u spomenutoj bolnici sa spomenutim slugama i sluškinjama... od spomenutog posjeda.. Napravljeno u Šibeniku u općinskoj pisarni u prisutnosti Stjepana Milattija [...]"¹⁸⁷

Iz oporuke je vidljivo da je Zanin Barbo ostavio velika sredstva za gradnju i kasnije održavanje hospotala sv. Marije i lazareta sv. Lazara. Hospital je po svojoj funkciji prije bio

udavati za pučane, radije nego da život provedu u samostanu, isti je ostao bez štćenika, te je 1777. godine zatvoren i pretvoren u vojarnu; Miloš Škarica 1976, 515-519.

¹⁸⁶ Miloš Škarica 1976, 515-519; Oporuka se nalazi u katastru hospotala sv. Marije i sv. Lazara.

¹⁸⁷ Miloš Škarica 1976, 515-519.

starački dom ili sklonište za siromašne, nego bolnica u pravom smislu riječi.¹⁸⁸ Osim toga, od preseljenja hospitala sv. Lazara uz hospital sv. Marije 1548. godine čini se da su te dvije institucije počele funkcionirati pod istim upraviteljem koji se još nazivao rektorom, gubernatorom i administratorom bolnice. Iz sačuvanih izvora znamo da je Zanin Barbo oporučno odredio tko će ih birati:

„Izbor rektora, priora, gubernatora i administratora spomenute bolnice... i to danim i dozvoljenim ovlaštenjem Zanina Barbe, šibenskog građanina, jednog vlasnika i utemeljitelja rečene bolnice... kako to proizlazi iz nekadašnje javne oporuke spomenutog utemeljitelja iz godine 1404., 12 indikcije, dana 17. mjeseca lipnja, napisanog rukom Martina de Ferro, građanina Cremone, javnog bilježnika i pisara općine Šibenik.“¹⁸⁹

Postoji isprava iz 1448. godine koju je zapisao bilježnik Ante Campolongo u kojoj se spominje kako su hospital sv. Marije, ali i lazaret sv. Lazara smješteni u gradu, što je prvi primjer spomena lazareta unutar šibenskih gradskih zidina.¹⁹⁰ Ipak, teško je na osnovu ovog podatka donijeti zaključak o tome je li unutar grada u to vrijeme postojao lazaret ili ne. Iako se može pretpostaviti da su zbog neke epidemije koja je harala 1448. godine bolesnike iz nekog izvangradskog lazareta dovodili na njegu u hospital sv. Marije. Važno je istaknuti da su većina spomenutih karitativnih ustanova, osim sv. Marije, sv. Martina i lazareta na Mandalini bila mjesta za okupljanje stanovnika pogođenih epidemijom i to samo tijekom najtežih epidemija kuge ili neke druge zarazne bolesti.¹⁹¹ Kao primjer možemo navesti da je u siječnju 1527. godine na Paklini podignut lazaret za izolaciju kužnih i gubavih bolesnika, a mnogi stanovnici grada Šibenika su izbjegli na otok Prvić.¹⁹²

Šibenski hospitali i lazareti imali su nekretnine po cijelom šibenskom distriktu, od čijih su se prihoda i održavali (uključujući naravno i novčane donacije oporučno ostavljene samim ustanovama). Hospital sv. Marije imao je velike posjede i 103 kuće. Sve je to dobiveno oporukama šibenskih plemića i građana kojima su se za uzvrat čitale posmrtno mise. Među dobročiniteljima spominju se 1422. godine Disman Dobrota, 1447. Vuk Drašković iz Grebaštice, 1450. Stoja Koljerašić iz Šibenika 1463. Toma Tomašević.¹⁹³ Dominikanac Petar Jakov, sin klesarskog protomagistra Mihovila, prije svoga zaređenja 1433. godine sastavio je oporuku u kojoj je odredio da se sva njegova imovina poslije smrti njegove majke

¹⁸⁸ Miloš Škarica 1976, 515-519.

¹⁸⁹ Miloš Škarica 1976, 515-519.

¹⁹⁰ Zoran Ladić, 2016.

¹⁹¹ Zoran Ladić, 2016.

¹⁹² Zoran Ladić, 2016.

¹⁹³ Miloš Škarica 1976, 515-519.

proda na dražbi, a dobiveni novac neka se razdjeli u dobrotvorne svrhe. Petrova je oporuka otvorena pred generalnim vikarom Jurjem Šižgorićem i izvršiteljima Petrove oporuke 8. kolovoza 1449. godine, kad je bila i dražba te su se, pod kontrolom izvršitelja oporuke, razdjelila dobra siromasima. Kao što je već navedeno, hospitali su često bili primatelji raznih pokretnina. Šibenski notar Karatus Vitale zapisao je dana 7. kolovoza 1454. godine oporuku uglednog šibenskog kanonika Jurja, sina pok. Ivana, koji je, pored niza drugih pobožnih legata usmjerenih za spas svoje duše, darovao hospitalu sv. Marije pedeset libara kako bi izvršitelji njegove oporuke kupili skroman komad odjeće ili debeli pokrivač za siromašne u hospitalu.¹⁹⁴

Godine 1470. oporuku Ivana Draškovića, seljaka iz sela Grebac iz šibenskog distrikta, zapisao je notar Antonio de Martinis. Ivan je darovao hospitalu sv. Marije u Šibeniku nakon smrti svoje žene Svile nekoliko manjih i većih kuća, koliba, vrt, nekoliko vinograda i više zemalja. Sve spomenute nekretnine je, prema zapisanom inventaru dobara, pregledao prior hospitala Pavao Petrović i upisao u vlasništvo posjeda rečenog hospitala. Isti notar, Antonio de Martinis nešto je kasnije zapisao još jednu vrijednu oporuku datiranu 1. ožujka 1485. godine. U ispravi je Nikola Vitturi, trogirski patricij, izvršavao legate zapisane u oporuci svoje majke Nikolote koja je darovala 10 dukata sv. Martinu i sv. Mariji, to jest, jednaku svotu novaca Nikolota je darovala lazaretu sv. Martina pored Šibenika te bolesnima i siromašnima u hospitalu sv. Marije u gradu. Kao izvršitelj majčine oporuke, Nikola Vitturi je ugovor o darivanju novca sklopio sa tadašnjim prokuratorom sv. Martina, šibenskim patricijem Florijem Tavilićem te sa prokuratorom hospitala sv. Marije patricijem *ser* Jurjom Grubišićem. Kao prvi dio isplate dao je deset, a zatim sedam libara te je na ime legata dodao i ulja u iznosu od 3 i pol modija.¹⁹⁵

Kao i u svim hospitalima na jadranskoj obali, na čelu šibenskih hospitala bili su priori, gubernatori, prokurator i advokati, koji su zastupali njihove zakonsko - pravne poslove, ponajviše one dobivene oporučnim legatima.¹⁹⁶ U *Knjizi statuta, zakona i reformacija grada Šibenika* zapisano je kako samo prior hospitala i lazareta može doživotno vršiti tu dužnost.¹⁹⁷ Jedna od dužnosti prokuratora i drugih pravnih zastupnika bila je i uredno isplaćivanje plaće osobama koje su brinule za bolesne i siromašne. Pravni zaštitnici hospitala i lazareta spominju se i pod drugim latinskim nazivljem. Tako se u jednoj oporuci koju je zabilježio

¹⁹⁴ Zoran Ladić, 2016.

¹⁹⁵ Zoran Ladić, 2016.

¹⁹⁶ Zoran Ladić, 2016.

¹⁹⁷ Slavko Grubišić i Zlatko Herkov, 1982.

notar Antonio de Martinis spominju *venerabilis vir Iohannes Tolinich primicerius et canonicus Sibenicensis commissarius predicti hospitalis* (i. e. sv. Marije u Šibeniku) *et nobilis vir ser Paulus Petreulich procurator domini archidiaconi Sibenicensis et prior predicti hospitalis*. Pored jedne poznate funkcije (*prior*), sada se spominje i nova (*commissarius*), a obje su označavale osobe koje su brinule o hospitalima i lazaretima. Sigurno je da su ove dužnosti obnašali, osobito kada se radilo o najvažnijim i najvećim hospitalima, ugledni Šibenčani - patriciji i svećenici. U manjim hospitalima i leprozorijima pravnu je zaštitu obično pružala samo jedna osoba.¹⁹⁸ Šibenski bilježnik Mihovil, sin pok. Ivana, zapisao je je u jednoj ispravi iz 1423. godine poimence imena siromaha koji su boravili u hospitalu sv. Martina.¹⁹⁹

Osim prokuratora, advokata, gubernatora i priora, spisi povremeno spomenu zaposlene u hospitalima kao *hospitalarii* (muškarci) i *hospitalarie* (žene). Imamo sačuvanu jedan zanimljivu ispravu iz 1435. godine u kojoj je notar Bartolomej Arnulfov zapisao da su svjedoci Martin Martinčić i Laurentij Didiomir potvrdili da je Margarita (*hospitalarie*) primila od Nikole Rasolisa, sada priora hospotala Sv. Marije tri male libre i četiri malih denara jer se brinula o dvije osobe u vrijeme njegova priorata, ali i prije nego je on sam postao prior hospotala. Spomenuta Margarita brinula se o bolesnima, starima i siromašnima. Povremeno su se poslom brige oko bolesnih i siromašnih bavile osobe koje, za razliku od Margarite nisu dobivale nadoknadu.²⁰⁰ Osim te, zanimljiva je i oporuka Ratka Usrinčića koju je 1437. godine zabilježio notar Petrobono Pagano u hospitalu što nam govori da je Ratko bio teško bolestan u vrijeme sastavljanja oporuke jer je već bio smješten u hospitalu. Vrlo vjerojatno se radi o hospitalu sv. Marije.²⁰¹ Imamo još jedan dokument u kojem se spominje ako Ser Martin Dudlić kupuje na dražbi kuću koja se nalazi u Šibeniku pokraj hospotala po cijeni od 920 libara denara.²⁰²

Na početku 17. stoljeća hospital sv. Marije nalazio se u trošnom stanju. Bolnicu je dao popraviti tadašnji prior Pavao de Capu. U spomen obnove ostala je ploča na kojoj piše:

¹⁹⁸ Zoran Ladić, 2016.

¹⁹⁹ Zoran Ladić, 2016.

²⁰⁰ Zoran Ladić, 2016.

²⁰¹ Ante Birin, „Šibenski bilježnici - Pietrobono Pagano 1436.-1437.“, *Povijesni prilozi* 37 (2009), dok. 45, str. 167 (24.II. 1437.). Hospital svete Marije spominje se i u *Šibenski bilježnici Bonmatej iz Verone (1449.-1451.)*, prepisao latinski tekst te izradio sažetke i kazala Ante Birin (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016.), dok. 82, str. 165.

²⁰² Ante Birin, „Šibenski bilježnici – Indricus de Indricis (1436.-1437.)“, *Povijesni prilozi* 44 (2013), dok. 17, str. 120.

„Zaninu Barbi, šibenskom plemiću pobožnom utemeljitelju ovog hospitala ljeta Gospodnjeg MCCCCIV[...]“²⁰³

Isti prior je godine 1608. sastavio je detaljan popis imetka hospitala sv. Marije i sv. Lazara. U popisu je navedeno da:

“Katastar bolnice sv. Marije i sv. Lazara u Šibeniku – svih nekretnina tj. kuća, vrtova za koja se primaju najamnine i zakupnine i svih vinograda i oranica... koji su za sada neobrađivani, a nalaze se u Gornjem i Donjem polju i u Dubravi, Podgoricom i Grebaštici te zemljišta zasađenih maslinama, smokvama, bademima, kruškama i oškorušama²⁰⁴ sa svim oranicama svakog pojedinog terena, tako i obrađenih vinograda i oranica sa svim imenima seljaka koji sada obrađuju spomenute zemlje, a tako isto stanara koji stanuju u kućama i vrtovima kako to u pojedinostima proizlazi iz nacрта koji sam napravio, ja Pavle de Capu, godine. 1608., dana 30. svibnja u Šibeniku.“²⁰⁵

U katastru imamo sačuvane nacрте kuća, oranica i pašnjaka. Osim toga, navedeno je kako je bolnice sv. Marije izgledala izvana i iznutra. Hospital se nalazio unutar gradskih zidina u ulici Sv. Spasa. U bolnici se nalazilo malo dvorište s jednim bunarom s vodom. Na prvi kat se išlo preko drvenih stepenica. Tu se nalazio hodnik, a prema njemu su se nalazila vrata kroz koja se ulazilo u veliku prostoriju gdje je bio smještaj siromaha. U istoj sobi nalazio se kamin. Nadalje, kroz druga vrata iz te iste prostorije išlo se u kor male kapele. U prvom hodniku bile su drvene stepenice s kojima se išlo i na drugi kat. Tu su bile tri odvojene sobe sa drugim prostorijama. Dolje je bila konoba gdje su držali vino i žitarice. Bolnica je bila okružena školom sv. Marije od Zelene uvale, kućom prečasnih sestara sv. Spasitelja sa jugoistočne strane, a naspram bolnice bila je kuća Ivana Zoriceoa, crkvenog dostojanstvenika.²⁰⁶

Naredbom francuske vlade, bolnica je ukinuta 28.2.1807. godine, a 1841. godine sva njezina dobra bila su rasprodana na javnoj dražbi.²⁰⁷

²⁰³ Ploča se nalazi na grobu Ivana Skarpetića na groblju sv. Ane u Šibeniku; Miloš Škarica 1976, 515-519.

²⁰⁴ Vrsta voća.

²⁰⁵ Miloš Škarica 1976, 515-519.

²⁰⁶ Miloš Škarica 1976, 515-519.

²⁰⁷ Miloš Škarica 1976, 515-519.

6. Trogir

6.1. Bratovština Sv. Duha u Splitu i Trogiru

Bratovštine²⁰⁸ Sv. Duha²⁰⁹ vjerojatno su osnovane po uzoru na rimsku hospitalsku bratovštinu *Sancto Spirito in Sassia* i njezinog hospitala.²¹⁰ Bratovština *Santo Spirito in Sassia* osnovana je u XIV. stoljeću u Rimu.²¹¹ Bratovštine i hospitali Sv. Duha svoj vrhunac su dostigli u 16. stoljeću kad njihovo djelovanje bulama potiču pape Julije II., Leon X. i Klement VII. Sigurno je da nisu sve bratovštine Sv. Duha utemeljene direktno iz matične rimske bratovštine, već su utemeljene na osnovu uzleta bratovština i novog vjerskog duha, bez obzira osnivale one hospitale ili ne. Budući da nemamo zapise koji bi potvrdili izravnu vezu bratovština sv. Duha u Splitu i Trogiru sa talijanskom bratovštinom, možemo zaključiti da je to bio, kako je Irena Benyovsky Latin navela „tek model institucije i središte širenja novog kulta.“²¹²

Bratovštine Sv. Duha na istočnom Jadranu u izvorima se počinju javljati od početka 14. stoljeća, a hospitali nešto kasnije, od druge polovice 14. stoljeća i u 15. stoljeću. Najpoznatija dalmatinska bratovština Sv. Duha bila je zasigurno ona u Trogiru. Njezina matrikula iz 1428./1429. najbolje je istražena i sačuvana od svih matrikula bratovština Sv. Duha na Jadranu. Bratovština Sv. Duha u Trogiru imala je i hospital., kao i bratovštine Sv. Duha u Splitu i Kotoru. Ostale bratovštine pod ovim titularom bile su u Šibeniku, Omišu, Braču, Hvaru, Dubrovniku i Krku, ali se uz njih se ne veže hospitalna djelatnost bratima.²¹³

Najviše informacija o bratovštini i hospitalu sv. Duha u Splitu imamo u još uvijek nedovoljno istraženom Matrikuli sv. Duha nastaloj 1524./1525. godine, uz naravno sačuvane

²⁰⁸ Bratovštine se javljaju u Dalmaciji u spisima u 12. stoljeću, a u 13. st. bratovštine postoje u skoro svim dalmatinskim gradovima. Hrvati su osnivali bratovštine i izvan granica svoje zemlje. U Rimu je osnovana bratovština sv. Jeronima, a u Veneciji se nalazila bratovština sv. Jurja i sv. Tripuna koja je okupljala iseljene Hrvate. U dalmatinskim komunama neke su bratovštine zasigurno nastale na primjeru talijanskih bratovština. Utjecaj Italije bio je snažan u svemu, pa tako i u osnivanju bratovština. Bratovštine su imale veliki utjecaj na vjerski i društveni život jer su i same bile crkvenopobožne institucije sa društveno-humanitarnim karakterom. Bratovštine su osnivale hospitale za siromašne, djecu, stare i bolesne, pomagale su svojim članovima, ukopavali su članove besplatno i nakon smrti člana, brinuli se o njegovoj obitelji i financijski im pomagali. Svaka bratovština imala je svoju crkvu i patrona, a u crkvi grobnice. Više o bratovštinama u: Slavka T. Petrić, „Bratovštine u Šibeniku“, *Croatia Christiana periodica* 21 (1997), 97-136.

²⁰⁹ Važno je naglasiti da se titular Sv. Duha pojavljuje u Europi još u ranom srednjem vijeku (npr. u Raveni); Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2005, 625-657.

²¹⁰ Irena Benyovsky 2007b, 25-60.

²¹¹ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2005, 625-657.

²¹² Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2005, 625-657.

²¹³ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2005, 625-657.

oporuke, i slične izvore.²¹⁴ Bratovština je imala veći broj nekretnina po Splitu, što joj je omogućavalo određenu ekonomsku stabilnost, budući da su joj humanitarne djelatnosti (održavanje hospitala, crkve i pomaganje bratimima) trošile velika novčana sredstva iz blagajne. U sveščiću *Conto e Saldo* može se saznati o poslovanju bratovštine jer su u njemu prokurator i pisali izvješća o sredstvima bratovštine. Podatke o zemljištima i kućama koji su bili u posjedu bratovštine, popisu oporuka u kojima se ostavljaju novčana sredstva bratovštini i hospitalu, te o pokretnom inventaru crkve i bratovštine možemo saznati iz Knjige bratovštine Sv. Duha.²¹⁵

Kao što je već navedeno, bratovštine Sv. Duha u Trogiru najbolje je istražena bratovština sv. Duha na Jadranu. Bratovština je 1357. godine utemeljila i održavala hospital Sv. Duha za siromašne i bolesne.²¹⁶ Kao i bratovština Sv. Duha u Splitu, posjedovala je više nekretnina u blizini zgrade Sv. Duha, ali i po drugim dijelovima grada i Prigrađa, te u distriktu. Veći broj nekretnina je i dobivala preko legata. Na primjer, Stojna, udovica Ivana Obradovića iz Trogira ostavila je bratovštini godine 1450. kuću s balkonom.²¹⁷ Iste nekretnine je iznajmljivala od čega je dobila znatan dio sredstava i za održavanja hospitala, crkve i same bratovštine.²¹⁸ Članovi bratovštine nisu bili pripadnici trogirskog plemstva nego imućni pučani, pripadnici nekih profesija za koje je bio potreban veći kapital. Jedan od najpoznatijih članova bratovštine bio je Blaž Juraj Trogirani, slikar koji je oslikao naslovnicu Matrikule, prikazujući bratime u njihovim tunikama (habitima). Na toj istoj Matrikuli vjerojatno je naslikan drugi član, Marko Stjepan koji je 1428. i 1433. bio župan bratovštine, a 1452. i 1453. prokurator.²¹⁹ Godine 1357. pučani organizirani u bratovštine pobunili su se protiv plemića, poplijenivši 14 plemićkih kuća i ranivši hrvatskog biskupa Stjepana. Plemići su zbog toga ukinuli sve bratovštine,²²⁰ ali bratovština Sv. Duha je preživjela i dalje nastavljala svoju važnu karitativnu ulogu, što uključuje i upravljanje hospitalom.²²¹

Je li uspon bratovštine Sv. Duh i njihove karitativne djelatnosti u Splitu i Trogiru povezan s posljedicama Crne Smrti iz 1348. godine, nije sigurno. S jedne strane, broj

²¹⁴ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2005, 625-657.

²¹⁵ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2005, 625-657.

²¹⁶ Marija Karbić i Zoran Ladić 2001, 161-254; Pavao Andreis 1977, 89-90.

²¹⁷ Irena Benyovsky 2007b, 25-60.

²¹⁸ Irena Benyovsky 2007b, 25-60.

²¹⁹ Irena Benyovsky 2007b, 25-60.

²²⁰ Ivan Dellale 2006, 69.

²²¹ Irena Benyovsky 2007a, 12.

siromašnih se smanjio zbog masovnog umiranja istih, a s druge strane, preživjele udovice, siročad i bolesne je trebalo negdje zbrinuti.²²² Za Trogir znamo da je osnovao hospital u 14. stoljeću kratko nakon epidemije kuge, a do osnivanja hospotala u Splitu, po svemu sudeći, proći će još 100 godina.

²²² Irena Benyovsky 2007a, 14.

6.2. Hospital Sv. Duha u Trogiru

Do 14. stoljeća u Trogiru su postojali mali infirmariji u benediktinskim samostanima Sv. Nikole i Sv. Petra i Sv. Ivana Krstitelja.²²³ Karitativne djelatnosti su se, čini se, institucionalizirale nakon Crne smrti 1348. godine jer su gradske vlasti obećale bratimima Sv. Duha da će za sva ukapanja umrlih od kuge dobivati plaću od 15 dukata.²²⁴ Osim toga, u biskupskoj palači dijelila se hrana siromasima, najviše leća i bob. Na znak zvona dolazili su siromasi. To zvono Katedrale zove se i danas „Cidibob“, a zvoni u podne.²²⁵ Hospital, koji je osnovan 1357. godine, zasigurno je imao i važnu ulogu u razvoju karitativne djelatnosti u samom gradu jer je vlast navela da su građani dužni ostavljati male legatate za popravak zidina i održavanja hospotala. To vidimo u *Statutu grada Trogira* iz 1428. godine gdje se navodi sljedeće:

„Svaki građanin i stanovnik trogirskog distrikta kada pravi svoju oporuku dužan je i mora ostaviti u korist imovine spomenute ubožnice barem deset malih solida. A ako uslijed zaborava ili iz drugog razloga to izostavio i ne bi ostavio spomenutih deset solida, onda povjerenici (za izvršenje oporuke) tog oporučitelja moraju dati iz imovine samog pokojnika spomenutih deset malih solida. Osim toga, kao što je svima poznato, u prošlim vremenima župani Sv. Duha i drugi koji su upravljali ubožnicom i tom bratovštinom, vodili su dobra te bratovštine odnosno ubožnice tako da je samoj ubožnici prijetila propast a siromasi koji su u njoj bili sklonjeni trpjeli su svakojake nedaće. Zato je bogougodno pobrinuti se o tome, pa spomenuti gospodin knez i suci odlučuju: Od sada unaprijed župani te bratovštine na kraju svoje službe odmah moraju i dužni su pokazati i položiti račun o svome upravljanju u toj službi [...]. Osim toga da se nekretnine te bratovštine i ubožnice ne bi dovele u loše stanje, neka se ni jedna od njih ne prodaje i ne otuđuje bez dopuštenja gospodina kneza i njegovih sudaca, a ako se izvršila kakva prodaja, neka ne bude ni od kakve valjanosti i neka se ne obvezuje.²²⁶

Dakle, čak i ako bi oporučitelj u svojoj oporuci izostavio taj legat, povjerenici bi iz njegove imovine uzeli tih 10 solida. U legatima iz 14. stoljeća ostavljali su se i predmeti za

²²³ Irena Benyovsky 2007a, 12.

²²⁴ Pavao Andreis 1977, 89-90.

²²⁵ Ivan Dellale 2006, 73.

²²⁶ *Statut grada Trogira*, priredio i uredio Marin Berket 1988, 291-292.

hospital, kao što su npr. pokrivači. Stanislava, žena pokojnog Stjepana Kokota iz Prigrađa, ostavila tri zlatna dukata za ukrašavanje oltara u hospitalu.²²⁷ U Matrikuli bratovštine sv. Duha u Trogiru, imamo sačuvan popis primljenih novčanih sredstava iz 1429. i 1430. godine. Svakako se vidi da se statutarna reformacija provodila.²²⁸ U tom razdoblju imamo veliki broj legata što je možda uzrokovano kugom iz 1429. godine koju spominje Andreis u *Povijest Trogira* gdje kaže da je kuga odnijela velik dio stanovništva, sigurno 2/5.²²⁹ Mnogi oporučitelji, bez obzira na statutarnu odredbu, ostavljali su više od 10 solida, i za hospital i za bratovštinu i crkvu.²³⁰ Tako da se hospital spominje u mnogim oporukama iz 15. stoljeća. Godine 1493. hospital je bio u lošem stanju, pa se trebala organizirati izgradanja ili popravak starog hospitala.²³¹

Zgrada bratovštine Sv. Duha nalazila se u jugozapadnom dijelu gradske jezgre, kraj gradskog zida. U zgradi je bila velika dvorana za sastajanje bratima. Uz bratovštinu bila je i crkva Sv. Duha, a nedaleko i hospital. Obje institucije održavala je bratovština. Kao što je već navedeno, hospital je osnovan 1357. godine i služio je kao sklonište za siromašne, stare i bolesne.²³² U 17. stoljeću još uvijek se nalazio uz crkvu Sv. Duha, jugozapadno od kuće koja je nekad pripadala plemićkom rodu Sobota.²³³ Hospital je dobio kuću oporukom iz 1450. godine blizu crkve Sv. Petra, kraj posjeda Andrije Rosinija (člana bratovštine) i obitelji Andreis. Budući da su se te kuće nalazile u ulici koja ide prema Novom gradu, zasigurno se i na putu prema nalazio hospital, negdje uz gradske zidine, što je bilo tipično mjesto gradnje za onodobne hospitale.²³⁴ Ipak, nemamo konkretnog dokaza da se hospital tamo i nalazio. Hospital je imao nekoliko kuća u samom gradu i prigrađu tako da se zasigurno i financirao iznajmljivanjem istih.²³⁵

Hospital je imao oltar, što je opet normalno za srednjovjekovne hospitale jer je kod svih unutrašnjost više izgledala kao crkva nego sama bolnica ili bilo kakva zdravstvena institucija. Osim toga, crkva Sv. Duha imala je kapelana koji je svakodnevno održavao mise i za bratime, ali i za štíćenike samog hospitala. O podrijetlu i imenima štíćenika nažalost nema podataka, niti o tome kako je izgledala sama briga o njima. Podataka o radu hospitala

²²⁷ Marija Karbić i Zoran Ladić 2001, 161-254.

²²⁸ Irena Benyovsky 2007b, 25-60.

²²⁹ Pavao Andreis 1977, 167.

²³⁰ Irena Benyovsky 2007b, 25-60.

²³¹ Irena Benyovsky 2007b, 25-60.

²³² Irena Benyovsky 2007b, 25-60.

²³³ Ivan Lucić 1979, 150.

²³⁴ Irena Benyovsky 2007b, 25-60.

²³⁵ Irena Benyovsky 2007b, 25-60.

je jako malo, pa je logično za zaključiti da je funkcionirao kao i ostali hospitali tog vremena. Brinuo se o siromašnima i bolesnima, ali više na vjerskom polju, nego na zdravstvenom. Benyovsky Latin navodi kako su zasigurno primjenjivana načela *Sedam djela tjelesnog milosrđa* što bi značilo „nahraniti gladne, napojiti žedne, odjenuti siromašne, primiti putnike, pohoditi bolesne i utamničene, otkupiti robove i ukapati umrle“. Bratimi su davali donacije u mesu, kruhu i povrću, te svijećama siromašnoj braći i udovicama, ali i štíćenicima hospitala.²³⁶

Hospital Sv. Duha u Trogiru spominje se i u 18. stoljeću u dokumentu o bratovštini Sv. Duha *Ospedal per poveri e casa ad uso degli stessi*.²³⁷ Kuća bratovštine Sv. Duha uništena je nakon požara iz 1898. godine, a s njom su i nestali svi spisi bratima, inventar kuće te zastava²³⁸

Osim hospitala Sv. Duha, u Trogiru se spominje i još jedan. Osnivač tog hospitala bio je Niccia Vitturi, trogirski plemić. Hospital se prvi put spominje 1475. godine kako je u Velikom vijeću izglasano da se odrede dva plemića kako bi izgradili hospital iz oporučnog legata Niccia Vitturia.²³⁹

²³⁶ Irena Benyovsky 2007, 25-60.

²³⁷ Irena Benyovsky 2007, 25-60.

²³⁸ Ivan Dellale 2006, 34.

²³⁹ Damir Karbić 1991,68.

7. Split

7.1. Hospital Sv. Duha u Splitu

Bratovština Sv. Duha u Splitu²⁴⁰ osnovala je i upravljala hospitalom od 15. stoljeća kad je i osnovan. Hospital je sve do 17. stoljeća bio jedina zdravstveno-karitativna institucija u gradu. U starijoj literaturi prevladavalo je mišljenje da u Splitu nije bio niti jedan hospital i to zbog dokumenta iz 1604. godine u kojem je splitsko vijeće govorilo mletačkoj vladi da zbog siromaštva ne može održavati hospital.²⁴¹ Ipak, u oporuci Nicole de Albertija iz 1438. godine spominje se hospital za siromašne iako se ne navodi ime hospotala. U sačuvanim spisima bratovštine, prvi spomen hospotala je iz 1488. godine, a većina podataka je iz 16. stoljeća tako da nažalost podatke o radu hospotala iz prethodnog razdoblja nemamo.²⁴² Nadalje, po broju sačuvanih dokumenata iz 16. stoljeća znamo da je hospital u tom razdoblju već postojao. Dokument iz 1504. godine spominje kako se hospital nalazi uz crkvu, a u drugom dokumentu piše da bi se trebala izgraditi nova kuća jer su u trenutnoj jako loši uvjeti.²⁴³ Imamo još dokument iz 1564. godine koji traži oslobođenje od desetine za samostane sv. Arnira, Sv. Marije i hospotala Sv. Duha.²⁴⁴ Po svemu ovome možemo zaključiti da je hospital sigurno funkcionirao u 16. stoljeću, a osnovan je vjerojatno prije, dakle u 15. stoljeću.

Osim članova bratovština, mnogi drugi Splićani ostavljali su legate za bratovštinu i hospital uz uvjet da im se pjevaju posmrtno mise. Tako je misu naručila Radoslava, udovica Jakova Ivana Zakočevića 1506. godine za svog pokojnog muža, koji je bio član bratovštine. Mise su služili svećenici bratovštine Sv. Duh koji su se morali pridržavati istih odredbi kao i ostali bratimi. Osim toga, između tih svećenika, od koji se deset spominje 1535. godine, birali su se kapelani bratovštine.²⁴⁵

Prema apostolskoj vizitaciji Valiera iz 1579. godine, u hospital su primani i „muškarci i žene, slijepi, siromašni i bolesni, čak i stranci kojima je trebala pomoć“. Dobra koja je hospital dobivao bila su podijeljena siromašnima ovisno o njihovoj potrebi.²⁴⁶

²⁴⁰ O bratovštini Sv. Duha vidjeti poglavlje 6.1.

²⁴¹ Tog mišljenja bili su Damir Karbić (Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća“) i Grga Novak (Povijest Splita)

²⁴² Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2005, 625-657

²⁴³ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2005, 625-657

²⁴⁴ Ivo Frangeš 1996, 481.

²⁴⁵ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2005, 625-657

²⁴⁶ Irena Benyovsky 2007a, 5-37

Hospital su vodila dva župana, koji su bili nadređeni dvojici prokuratora i dvojici gastalda. Članovi bratovštine bili su upravitelji hospitala i birali su se svake godine. Na sjednici bratovštinskog vijeća 1535. godine, odlučeno je da se izabere upravitelj hospitala koji mora pošteno upravljati donacijama za hospital i držati ključ blagajne. Nije naglašeno je li on bio iz redova upravitelja hospitala i u kojem je bio odnosu naspram prokuratora i župana bratovštine Sv. Duha.²⁴⁷

O šticienicima koji bi trebali biti primljeni u hospital, nisu odlučivali upravitelji hospitala već se, kao i kod drugih odluka vezano uz rad bratovštine, tražila suglasnost većine bratima koji su glasali kuglicama o svakom pojedinom slučaju. Imamo zapis iz 16. stoljeća u kojem je odlučeno većinom glasova da se sirota Lucija Salamunović smjesti u hospital nakon što je obećala da će živjeti pošteno. Pravila bratovštine izričito su branila bratimima da prime u hospital nekog bez suglasnosti ostalih članova.²⁴⁸

Dužnosti bratima vezane uz hospital Sv. Duha i njegove šticienike napisani su u Matrikuli u poglavlju *Tremination*. Trebali su jesti i piti s njima za istim stolom i pomagati im kad zatreba. Morali su nabavljati vino, kruh, smokve, drva i novac za sve potrebe šticienika u hospitalu.²⁴⁹ Prema oporuci supruge Bonicija Marole, svaki ležaj imao je slugu.²⁵⁰ Žene (šticienice) morale su biti pobožne i moralne. Prokuratori i župani bratovštine trebali su podržavati hospital donacijama, i trebali su pokazivati određeno poštovanje i brigu za šticienike. Donacije koje je hospital dobivao bili su jedan od temeljnih načina za opstanak sv. Duha. Prema vizitaciji iz 1579. godine, ako je bilo potrebno, zvao se komunalni liječnik. Spominje se da je tad liječnik bio Židov iz Kalabrije, za kojeg je papinski izaslanik pisao mletačkoj vlasti da liječnik bude kršćanin, ali Mlečani su bili zadovoljni radom istog liječnika pa ga nisu htjeli maknuti. Ono što ćemo vidjeti i kod dubrovačkog Domus Christija, izaslanik je po dolasku u hospital provjerio jesi li šticienici bili ispovijedani prije ulaska u hospital.²⁵¹ Vjerovalo se da bi ispovijed kod bolesnih osoba očistilo dušu od grijeha pa bi tako šticienik postao prihvatljiviji u očima Boga. Zauzvrat, siromašni i bolesni morali su se ponašati moralno i pobožno unutar bolničkih zidova, posebno žene. Sukladno time, bolnica je služila kao moralni lijek za siromašne i bolesne.²⁵² Kao i u svim hospitalima, ovaj u Splitu

²⁴⁷ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2005, 625-657.

²⁴⁸ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2005, 625-657.

²⁴⁹ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2005, 625-657.

²⁵⁰ Irena Benyovsky 2007a, 5-37; Fond Bratovština sv. Duha, Nadbiskupski arhiv u Splitu, prijevod Irena Benyovsky.

²⁵¹ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2005, 625-657.

²⁵² Benyovsky 2007, 5-37.

nije bio izuzetak jer su i u njemu prvo liječili „dušu“, a tek onda tijelo. Sam vjerski duh bio je puno važniji od fizičkog ozdravljenja štíćenika. Pomagalo im se zdravstveno, ako je bilo potrebno, ali nije nikad bilo primarno.

Krajem 16. stoljeća, hospital je bio renoviran. Ubrzo nakon renovacije pretvoren je u vojnu bolnicu. Prema vizitaciji splitskog nadbiskupa Stjepana Cosmija iz 1682. godine, vojna bolnica se nalazila u hospitalu Sv. Duh jer spominje hospital koji se nalazio uz crkvu u kojem su bili smješteni bolesni (ranjeni) vojnici.²⁵³ Nedostatak interesa mletačkih vlasti za društvene probleme u dalmatinskim komunama pokazuje i pismo napisano još u 16. stoljeću u kojem se bratimi bratovštine sv. Duha žale mletačkom knezu da premjeste vojsku iz hospitala jer oni nemaju gdje smjestiti siromašne. Tada je to bila jedina institucija takvog tipa, a ti isti vojnici trošili su novac bratovštine koji je bio namijenjen siromasima.²⁵⁴ Nadbiskup Stjepan Cosmi pobrinuo se da se bratovštini vrate zemljišta i prihodi koji su izgubljeni u vrijeme ratova s Turcima.²⁵⁵

Hospital Sv. Duha spominje se i u 18. stoljeću, ali se čini da mu je značaj opao. Vizitacija iz 1720. godine opisala je hospital kao nekad bogatu instituciju, a danas samo skromnu građevinu. Vizitacija iz 1714. godine spominje da je u hospitalu bilo šest siromašnih žena i dvije djevojčice. Ne znamo gdje je bila smješšana vojna bolnica nakon što se iselila iz hospitala Sv. Duha u 17. stoljeću.²⁵⁶ Grga Novak navodi kako su vojnu bolnicu vodili kapucini koje je pozvao nadbiskup Cosmi i da je 1712. godine radila i bila uređena.²⁵⁷ Godine 1794. braća Ercegovac osnovali su zakladu za novu bolnicu i podigli zgradu za nju. Zvala se hospital Sv. Lazara i služila je kao bolnica na kratko vrijeme jer je brzo nakon osnivanja pretvorena u vojnu bolnicu koja je tamo radila sve do 1817. kad je preseljena u Benediktinski samostan.²⁵⁸

Naspram Trogira koji je financijski pomagao hospitalu Sv. Duha, nemamo dokaz da je ista situacija bila i u Splitu. Prema izvorima, o hospitalu se brinula isključivo bratovština, osim toga, ispada da je bratovština morala izdržavati i vojnu bolnicu, što vidimo po pismu koje su bratimi slali u 16. stoljeću mletačkoj vlasti. Mletačka vlast nije se zamarala zahtjevima bratima Sv. Duha jer znamo da je hospital preseljen iz Sv. Duha u novu zgradu

²⁵³ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2005, 625-657.

²⁵⁴ Benyovsky 2007, 5-37.

²⁵⁵ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2005, 625-657.

²⁵⁶ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2005, 625-657

²⁵⁷ Grga Novak, *Povijest Splita III*. (Split: Čakavski sabor, 1978).

²⁵⁸ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2005, 625-657.

vojne bolnice tek kad je smještaj postao u potpunosti dotrajao. Ne postoji odgovor zašto je trogirska komuna sudjelovala u financiranju hospitala, a splitska ne.²⁵⁹ Moguće je da se radi o drugačijem odnosu između komunalnih vlasti u Splitu naspram onog u Trogiru, ili je ova trogirska bila više vezana za bilo kakve karitativne djelatnosti, nego splitska. S druge strane, ne treba značiti da je uvijek bilo tako. Treba uzeti u obzir i vremenski razmak, kao i političku situaciju određenog vremenskog razdoblja. Dublje proučavanje same povijesti odnosa vlasti i bratovština možda bi dalo neki konkretniji odgovor.

²⁵⁹ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2005, 626.

8. Dubrovnik

8.1. Zdravstvene i socijalne prilike u Dubrovačkoj republici u srednjem vijeku

U Dubrovniku je imovinu vjerskih institucija vodila gradska uprava. Dubrovačka Riznica bila je institucija u kojoj su članovi bili stariji plemići besprijekorne reputacije. Ista je zbog svoje važnosti donosila veliki ugled njezinim članovima. Članovi Riznice raspolagali su s novčanim sredstvima karitativnih institucija, kao i s drugim privatnim sredstvima.²⁶⁰ Takav sustav štitio je hospitale od financijske katastrofe jer bi Rizničari novac davali hospitalu po potrebi, a ne bi bio u rukama raznih privatnika. Vlada je kontrolirala imovinu i djelovanje vjerskih institucija tako da niti dubrovački nadbiskup nije mogao slobodno i svojom voljom raspolagati crkvenom imovinom.²⁶¹ To znači da, premda su vjerske vlasti smatrale hospitale sastavnim dijelom mreže vjerskih institucija, njih je u potpunosti kontrolirao i upravljao grad, iliti svjetovnjaci, što ćemo najbolje vidjeti po propisu o osnivanju bolnice Domus Christi gdje se zahtijeva da bolnicom upravlja laik, a ne kler.²⁶²

Zdravstveno – karitativne institucije bile su važan, ako ne i ključan dio urbanizacije kasnosrednjovjekovnog grada. Osim Domus Christija, u Dubrovniku je djelovalo još nekoliko manjih hospitala koje su uzdržavali pojedinci ili bratovštine putem legata i donacija, a koji su se brinuli za žene, strance i nemoćne članove bratovština.²⁶³ Zanimljivo je da je Dubrovnik 1451. godine osnovao hospital u Carigradu²⁶⁴, vjerojatno u kući svoga konzula.²⁶⁵

Za smještanje stranaca u Dubrovniku vlada se bila pobrinula vrlo rano. Unutar kompleksa zgrade Sponze (Divone) utemeljio se početkom 14. stoljeća hospicij za strance. To je bilo tipično i za druge trgovačke gradove, gdje su strani trgovci odsjedali u zgradi gdje se čuvala njihova roba.²⁶⁶ I privatnici su od druge polovice 14. stoljeća primali strance u svoje kuće gdje su imali krevete za njih. Imamo vijest iz 14. stoljeća kad je nekom naređeno

²⁶⁰ Zdenka Janeković Römer 1999, 219; vidi više o Riznici i članovima u: Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2004, 81-107.

²⁶¹ S druge strane, u drugim dalmatinskim komunama, biskupi su bili duhovne vođe, ali i svjetovni, te su imali važnu ulogu u upravljanju gradom, a s time i svim vjerskim i sličnim institucijama; Irena Buklijaš i Tatjana Buklijaš 2004, 86.

²⁶² Irena Buklijaš i Tatjana Buklijaš 2004, 106.

²⁶³ Vladimir Bazala 1972, 19.

²⁶⁴ Vjerojatno je služio kao gostinjac za zbrinjavanje bolesnih dubrovačkih građana koji su se zatekli u Carigradu.

²⁶⁵ Vladimir Bazala 1943, 21-22.

²⁶⁶ Jorjo Tadić 1939, 22.

da ne smije u svojoj kući okupljati strance i tu napraviti hospicij, i da pazi da tu ne čini kakvo nemoralno dijelo, jer će inače biti kažnjen.²⁶⁷

Nakon epidemije kuge 1348. godine koja je ostavila teške posljedice za sam grad jer Dubrovnik nije bio pripremljen za epidemiju takvih razmjera, a niti su znali uzrok, i sukladno time nisu imali kako liječiti. Dubrovačke vlasti su pokušavale pronaći neko administrativno rješenje, a građani (koji su bili u mogućnosti) bježali su što dalje iz grada, putem ostavljajući oporučne legat za „spas duše“.²⁶⁸ Kasnija periodična pojavljivanja kuge, dovest do toga da će vlada 1377. godine donijeti i provoditi karantenske mjere protiv kuge. Dubrovnik je već prije Venecije imao posebno nadležstvo za zdravstvo, koje se sastojalo od pet senatora. Time će Dubrovnik biti prvi grad Europi koji je otvorio karantenu.²⁶⁹ Odluka koju je Veliko vijeće donijelo 27. srpnja 1377. godine danas je poznata kao prva karantenska uredba u svijetu. Izvorni tekst čuva se u *Liber Viridis*.²⁷⁰ Osobe i roba izolirani su na dva otoka u blizini Cavtata (Mrkan i Bobara). Prvi lazaret u Dubrovniku otvoren je 1397. godine na otoku Mljetu.²⁷¹ Neobično je da se u svim odredbama za karantenu ne spominju liječnici, iako ih je nekoliko djelovalo u gradu. To su bili Mihajlo kirurg (*magister Michael cyroycus*), Kobelije kirurg (*magister Cobellus chirurgicus*), Kristofan fizik (*magister Christophanus physicus*), Guglielmo fizik (*magister Gulielums phisyicus*), Toma ser Bone de Nomais kirurg (*magister Thomas ser Bone de Nomais cirosicus*).²⁷² Dubrovačka Republika je u 15. stoljeću organizirala posebni državni zdravstveni sud, a službenici takozvani kacamorti, organizirali su karantenu. Godine 1430. izgrađen je novi lazaret u blizini grada, na poluotoku Danče.²⁷³ Bez obzira na ove mjere, epidemija kuge izbila je opet 1415., 1422., 1464., 1526. i 1540. godine.²⁷⁴

Osim lazareta i hospitala za žene, starice i siromašne bratime, u Dubrovniku je utemeljeno nahodište koje spominje de Diversis „u kojoj se odgajaju djeca rođena iz preljuba, koja se zove Sirotište milosrđa (*hospitale pietatis*); naime Bogu je ugodno tako ih

²⁶⁷ Jorjo Tadić 1939, 23.

²⁶⁸ Gordan Ravančić, „Neka razmišljanja o posljedicama epidemije crne smrti 1348. godine u Dubrovniku“, *Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest okoliša* 2 (2006), 6.

²⁶⁹ Danica Božić Bužančić, „Liječnici, kirurzi, ljekarnici, lijekovi u liječenju kuge u Dalmaciji u XVIII. stoljeću“, *Povijesni prilozi* 16 (1998), 135.

²⁷⁰ Zlata Blažina Tomić, *Kacamorti i kuga: utemeljenje i razvoj zdravstvene službe u Dubrovniku* (Zagreb, Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2007), 81.

²⁷¹ Goran Ravančić 2006, 6.

²⁷² Risto Jeremić i Jorjo Tadić 1939, 13-15.

²⁷³ Risto Jeremić i Jorjo Tadić 1940, 112.

²⁷⁴ Irena Benyovsky 2007a, 18-19.

dobrohotno hraniti i prihvaćati da ih nevine ne bi ugušile nemile majke, potaknute strahom od sramote, što se događa u mnogim gradovima u kojima nema takva mjesta brižnosti.”²⁷⁵ U popisu stalnih službi Republike u 15. stoljeću javljaju se upravitelji ili nadzornici hospitalia milosrđa (*hospitalis de misericordia*). Kako je već navedeno, suprotno običajima u drugim državama, gdje je dobrotvornim zakladama, imovinom samostana i hospitalia upravljala Crkva, u Dubrovniku su to obavljali državni činovnici, vlastela u starijim godinama. Prokuratoru nisu djelovali samostalno, nego uz odobrenje vijeća.²⁷⁶ Za razliku od hospitalia *Domus Christi*, koji je od 16. stoljeća bio namijenjen brizi o izlječivim bolesnicima i čije je djelovanje bilo isključivo unutar same zgrade, Hospital milosrđa imao je proširenu mrežu vanjskih dojlja koje su u svojim kućama, najčešće u okolnim selima, na račun nahodišta skrbile o štíćenicima.²⁷⁷

U svakom slučaju, u Dubrovačkoj Republici hospitali postoje od 14. do 16. stoljeća.²⁷⁸ U srednjovjekovnom Dubrovniku bilo je nekoliko vrsta hospitalia. Većina ranijih bolnica bila su dobrotvorne ustanove, usmjerene više na liječenje duše nego tijela. Osim u specijaliziranim ustanovama kao što su leprozoriji ili lazareti, u većini srednjovjekovnih izvora nalazimo naziv hospital (hospitale, ospedale) ili infirmaria (infirmaria). S time da su infirmariji bili vezani uz samostane i vjerojatno su se uglavnom brinule o bolesnoj braći, s ponekim izuzetcima. Hospital je, međutim, bilo pojam koji se koristio za nekoliko srodnih institucija – ubožišta, hospicij za putnike i hodočasnike i za institucije koje su skrbile o bolesnicima..²⁷⁹ U ovom radu obraditi ću instituciju koja je brinula o siromašnima i bolesnima.

²⁷⁵ Filip De Diversis 2004, 154.

²⁷⁶ Rina Kralj-Bassard, „Pozornice milosrđa: smještaj zgrada dubrovačkog nahodišta (1432-1927)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 50 (2012), 42.

²⁷⁷ Rina Kralj-Bassard, „Nikola (1673-1674) 'Komunsko dijete'“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 49 (2011), 112.

²⁷⁸ Gustav Piasek i Martina Piasek 2006, 462.

²⁷⁹ Irena Benyovsky 2007a, 16.

8.2. Domus Christi

8.2.1. Osnutak hospitala

Godine 1347. prvi put su spomenuti planovi o osnivanju i izgradnji javnog hospitala. Malo vijeće je na sjednici 30. siječnja 1347. godine izabralo tri vlastelina koji su po naredbi trebali naći prikladno mjesto za gradnju hospitala, to jest skloništa za siromahe. Kad pronađu mjesto za budući hospital, moraju obavijestiti Kneza i Malo vijeće, koji će razmotriti je li lokacija za izgradnju u redu ili ne i ovisno o njihovoj odluci, dalje će teći odluka o osnivanju.²⁸⁰

Prve oporuke u kojima se spominje hospital zabilježene su 1347. godine, približno u doba kad imamo i prve vijesti o gradnji javnog hospitala u službenim dokumentima. Ti rani legati, slično kao i kod drugih istočnojadranskih komuna nisu bili veliki; uglavnom se radilo o manjim novčanim iznosima koje su ostavljali vjerskim i karitativno-zdravstvenim institucijama u Dubrovniku i njegovom zaleđu, iako su u nekim slučajevima ostavljani i u Veneciji, Rimu ili drugim dalmatinskim gradovima. Samo neke oporuke, u to vrijeme rijetke, sadržavale su veće donacije, kao što je bila oporuka Radoslava Utesinovića koji je ostavio kuću prokuratorima hospitala Domus Christi.²⁸¹

U svakom slučaju, s gradnjom nije započeto odmah. Na sjednici Velikog vijeća dana 5. lipnja 1347. godine jednoglasno je odlučeno da se knez i Malo vijeće ovlaste kako bi se pobrinuli o lokaciji za izgradnju hospitala, kojim će upravljati laici, ne kler.²⁸² Zanimljivo je da se u toj važnoj odluci dubrovačkog vijeća iz 1347. godine izričito naglašava tko mora voditi hospital. Zabrana da kler upravlja institucijom vjerojatno se odnosi na to da je prijašnjim manjim hospitalima upravljao kler i da s njihovom upravom dubrovačko plemstvo nije bilo zadovoljno.²⁸³ Osim toga, Zdenka Janeković Rómer navodi kako je: „Dubrovačka Republika svim sredstvima izvlaćivala kler i nadbiskupa. Svjetovni vlastelini su kao prokurator upravljali crkvenim dobrima, odlučivali o blagdanima i procesijama, provodili reforme samostana. Preuzeli su i upravljanje prihodima i oporučnim zakladama crkvenim ustanovama. Razmještali su svećenike po crkvama, birali ispovjednike redovnicama i predvodili stražu u plemićkom ženskom samostanu. Zabranili su darivanje nekretnina Crkvi i derogirali nasljedna prava klerika. [...] Kad je iz bilo kojeg razloga u proces bio upleten

²⁸⁰ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 173.

²⁸¹ Zoran Ladić 2012, 219.

²⁸² Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 173-174.

²⁸³ Rafo Ferri 1968, 62.

interes vlasti, ona je bezobzirno prelazila crtu razdiobe nadležnosti između svjetovnog i crkvenog prava. To se nije činilo prešutno, već su donošeni zakoni koji su bili posve protivni kanonskom pravu. Nadbiskupove prosvjede su ignorirali ili na njih odgovarali drskošću. Koliko god Republika bila odana kršćanstvu i papinstvu, unutar svojih granica nije trpjela drugu političku silu, pa su stoga klerici bili posve marginalizirani kad se radilo o bilo kojoj razini političkog utjecaja.²⁸⁴ U svakom slučaju, na temelju prethodno navedene odluke, Malo vijeće je odlučilo da rizničari sv. Marije, tj. Državni blagajnici, budu nadstojnici kod izgradnje i uređenja hospitala, a kasnije i njegovi upravitelji. Veliko vijeće je na sjednici održanoj 28. lipnja 1347. odlučilo da se hospital izgradi kod crkve sv. Nikole nakon što na tom mjestu sruše šest drvenih kuća. Isti dan knez i Malo vijeće dobili su obavijest da od novca koji je bio namijenjen za izgradnju i uređenje hospitala kupe zemljište kako bi podigli stanove onima čije su kuće porušili. Projekt je bio ili suviše kompliciran za izvedbu ili neki nisu bili zadovoljni s lokacijom tako da je sljedeće godine, 31. listopada 1347. Veliko vijeće odlučilo da se hospital premjesti s tog mjesta i da se izgradi na nekom pogodnijem.²⁸⁵ Dolazak epidemije kuge na jedno vrijeme je zaustavio planove gradnje, ali je već 1348. godine posao oko hospitala ponovno započeo. Zanimljivo je da samo mali dio oporuka (4 posto) spominje hospital. Ravančić navodi kako su: „oporučitelji zaboravljali na dobročinstva za javne radove jer ona nisu donosila bodove u slučaju najgorega“. Nadalje navodi da: iako je hospital imao karitativnu funkciju u životu grada i vrlo se vjerojatno dijelom skrbio za bolesne, to je bila institucija o kojoj su brinule državne vlasti. Možda je upravo ta činjenica da se hospital nalazio u sferi države, a ne Crkve (koja je mogla posredovati kod Svevišnjega), uzrokovala takav odnos oporučitelja spram darivanja sredstava za izgradnju hospitala.²⁸⁶ Dana 19. prosinca izabrana su dva plemića koji će ponovno pronaći novo mjesto za izgradnju. Par mjeseci nakon, dana 6. travnja 1349. Veliko vijeće odlučilo je da se izaberu tri plemića koji će se pobrinuti o izgradnji i kasnije uređenju hospitala. Tek 7. listopada 1357. godine Veliko vijeće jednoglasno je odlučilo da se ovlaste knez i Malo vijeće kako bi izabrali tri vlastelina na pet godina, koji će upravljati hospitalima,

²⁸⁴ Zdenka Janeković Römer, „Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera“, u: *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, ur. Tomislav Popić, 21-40 (Zagreb: Hrvatski studiji, 2004); Zdenka Janeković Römer, *Okvir slobode: dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma* (Zagreb, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999), 211-224.

²⁸⁵ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 173-174.

²⁸⁶ Gordan Ravančić, *Vrijeme umiranja: Crna smrt u Dubrovniku 1347.-1348* (Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011), str. 107-108.

a da za to neće dobivati naknadu.²⁸⁷ Položaj dakle nije značio plaću ili udio u prihodima u bolnici, ali sudeći po starosnoj dobi plemića izabranih na ovu poziciju, vođenje bolnice bilo je jedno od najprestižnijih pozicija koje su stariji plemići mogli dobiti.²⁸⁸ Ipak, niti 1358. godine nije bio izgrađen. Dubrovački plemić, Nikola M. Lukarević, ostavio je u svojoj oporuci iz 18. travnja 1358. mnogo novca za dobrotvorne i religiozne svrhe. Između ostalog, ostavio je 1250 perpera da se za njegovu dušu odsluži 3000 misa, onda da se u ženskom manastiru Sv. Tome „de Posteria“ napravi jedan bunar, a 300 perpera je ostavio za hospital.²⁸⁹

Dakle, tijekom 1358. gradio se još uvijek ovaj hospital, a 15. 9. 1358. sklopljen je zajam da se hospital konačno dovrši. Ipak, 25. veljače 1360. godine ponovno su odlučili promijeniti mjesto na kome se trebao izgraditi hospital, pa je on privremeno napravljen na prvom katu Sponze, nad samom Placom. Na istom mjestu uredilo se prvo dubrovačko konačište za strance koje se u kasnijim dokumentima zvalo *hospitium* ili *hosteria*, *hostaria* ili *ostariade Platea*.²⁹⁰

Međutim, nemamo precizne podatke o tome kad je točno ovaj hospital otvoren i kada je postao sklonište za siromahe. Vrlo vjerojatno oko 1360. je bio u potpunosti završen. Njegova zgrada nalazila se s južne strane ženskog samostana sv. Klare.²⁹¹ Hospital je funkcionirao kao i svaka karitativno-zdravstvena institucija toga vremena,²⁹² bila je više sklonište za siromašne i starije ljude, nego ustanova za liječenje, stoga je i službeno bila namijenjena istima.²⁹³ Hospital je imao različita imena: *hospitale magnum*, *hospitale grande*, *hospitale del comun*²⁹⁴, *spedal grande*, *spedal grande dreto le poncelle*, *hospitale grande del comun*²⁹⁵ i zadnje *Domus Christi*.

²⁸⁷ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 173-174.

²⁸⁸ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2004, 88.

²⁸⁹ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 173-174.

²⁹⁰ Jorjo Tadić 1939, 22-23.

²⁹¹ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 174.

²⁹² Vladimir Bazala, „Uloga crkvenih redova u medicini i farmaciji kod Hrvata“, *Bogoslovska smotra* 38 (1968), 247.

²⁹³ Vladimir Bazala, 1943, 21-22.

²⁹⁴ Vladimir Bazala 1943, 21-22.

²⁹⁵ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 174.

8.2.2. Unutarnji ustroj i rad hospitala

Domus Christi imao je naglašeniju religijsku funkciju nego zdravstvenu, što je, kao što je već navedeno, bili tipično za onodobne institucije tog karaktera. Briga za dušu i njezino izlječenje bilo je važnije od izlječenja samog tijela. Hospital je, kako navodi Rina Kralj-Bassard, „djelovao milosrdno kako bi bivajući milosrdni prema drugima zadobili milosrđe.”²⁹⁶

Uprava hospitala predana je prokuratorima. Brigu o instituciji vodio je gastald koji je stanovao u njezinoj blizini. Imao je pomoćno osoblje koje se sastojalo od 4 muškarca i 5 žena. Domus Christi imao je krevete, madrace, plahte i pokrivače i druge važne potrepštine koje su bile bitne za normalno funkcioniranje hospitala i za brigu o siromašnima.²⁹⁷

U razdoblju nakon Crne Smrti, povećao se broj oporuka. Razloga može biti više, od straha prema smrti, do ostavljanja donacija radi spasa duše, ili jednostavno zbog utjecaja koje je kuga imala na stanovnike. Ipak, hospitali se rijetko spominju. Nikola Menčetić je 1389. godine tražio od dubrovačke vlade da napravi jedan veliki bunar kod sv. Klare i da poveća dubrovački hospital. Vlada mu je za to trebala posuditi 1000 dukata koje bi oni naplatiti od njegova imanja nakon njegove smrti. Knez i Malo vijeće ponudu su prihvatili 29. prosinca, a već 2. siječnja imenovali su dva plemića da sve napravi po dogovoru. Bunar još nije bio gotov 1391. godine, a prema jednom nejasnom zaključku vlade, bio je velik i dubok oko 7 metara.²⁹⁸ Poznati dubrovački ljekarnik Christophorus de Benevento, u svojoj oporuci iz 17. srpnja 1399. ostavio je hospitalu 25 perpera.²⁹⁹

Kako je već navedeno, ovaj hospital je primarno utemeljen za siromahe tako da izgleda u njega bolesnike nisu niti primali. To znamo po tome kad je 13. lipnja 1391. godine Senat odlučivao gdje bi smjestili bolesnike, jedan od prijedloga je bio da se smjeste u hospital Domus Christi. Ipak je jednoglasno izabran drugi prijedlog, da se bolesnici smjeste kod kuće (hospitala) na Pilama kod bunara.³⁰⁰

Na početku 15. stoljeća hospital Domus Christi se u mnogim prilikama spominjao u dubrovačkim arhivskim izvorima. Krajem 1407. godine u gradskim zidinama, blizu hospitala napravljena su vrata kako bi se prljavština sakupljena po gradu tamo bacala u more.

²⁹⁶ Rina Kralj-Bassard 2011, 109.

²⁹⁷ Rafo Ferri 1968, 66.

²⁹⁸ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1939, 37.

²⁹⁹ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 174-175.

³⁰⁰ „de aptando domum de Pillis penes puteum pro infirmis qui occurrent, et quilibet ibi debeat acceptari“: Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 174.

Godine 1410. u podrumu hospotala trebale su se napraviti rupe za spremanje državnog žita. Neki Dubrovčanin ostavio je 1423. godine 10 perpera za jedan ručak siromašnima koji borave hospotalu. Bogati trgovac ostavio je 1437. godine dva dinara svim siromašnima koji dođu u hospotal, a neki pak vlastelin ostavio je hospotalu 5 perpera. Nadalje, jedan je pučanin ostavio 1450. godine hospotalu 1 perper. Ovo do sad navodno su sve bili mali legati, relativno tipični za onodobno vrijeme, koje su oporučno ostavljali i bogati i siromašni građani, kao i plemići, sigurno za dobrobit i spas svoje duše, kao i za „priznanje“ da je osoba učinila nešto dobro na ovom svijetu. Već spomenuti zlatar Radoslav Utišenović 1451. godine ostavio je jednu kuću da se poslije smrti njegovih kćeri preda prokuratorima hospotala, i to onom koji se nalazi kod sv. Klare. On će svake godine prihode kuće dijeliti u četiri jednaka dijela i ostavljati ih za sebe, Nahodište, gubavce i franjevce. Vlatko Bogdanov Gojanović ostavio je iste godine hospotalu 12 perpera i 11 dinara koji se trebao podijeliti siromašnima koji se nalaze u hospotalu. Kad im se novac podijelio 18. listopada 1451. godine, u hospotalu su boravila 33 siromaha. Iduće godine u listopadu u hospotalu su bile 33 ženske osobe. Osam godina kasnije u hospotalu su i dalje bile 33 osobe jer znamo da su primile po 4 dinara koje im je neki Dubrovčanin ostavio.³⁰¹

Domus Christi imao je i ljekarnu koja je utemeljena relativno brzo nakon samog hospotala. Istoimena ljekarna osnovana je 1420. godine uz hospotal kao njegovo vlasništvo, a funkcionirala je 400 godina. Vodili su ju ljekarnici koji su bili činovnici republike i sukladno time javni službenici. Prvotno je bila u glavnoj zgradi hospotala, a kasnije su ju premjestili na Stradun (Placa), gdje se i danas nalazi.³⁰²

Zanimljivo istraživanje Tatjane Buklijaš o medicinskoj građi u kaznenim spisima *Libri malefitorum* (razdoblje 1421.-1424. te 1430.-1431) daje nam informaciju da se u jednom spisu spominje i hospotal. Tamo se navodi kako se Bojna, koja je bila štíćenica hospotala, žali rektoru hospotala Rafaelu de Gozzi da ju je optuženik piknuo iglom u bedro.³⁰³

³⁰¹ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 174-175.

³⁰² Vladimir Bazala 1943, str. 28.

³⁰³ „Boyna, qui stat in hospitali magno communis, coram domino Raphaele de Gozis honorabili rectore Ragusii conqueritur supra eo, quod isto mane dictus accusatus cum acu punxit accusatricem predictam in femorem cum sanguine; Tatjana Buklijaš, „Per relationem medicorum-povijesno medicinska građa u dubrovačkim kaznenim spisima iz 15. stoljeća (1421-1431)“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 39 (2001), 50-51.

Po svemu sudeći, kao i u drugim dubrovačkim hospitalima, i u ovom su boravile samo žene.³⁰⁴ O hospitalu Domus Christi imamo više informacija od kad je formirana u pravu bolnicu, o čemu će više riječi biti u sljedećem poglavlju.

³⁰⁴Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 175.

8.2.3. Utemeljenje prve prave bolnice

Domus Christi, dubrovačka komunalna bolnica, smatra se u hrvatskoj medicinskoj historiografiji prvom bolnicom u današnjoj Hrvatskoj koja je pružala redovitu medicinsku skrb. Utemeljiteljskim činom *Ordo super erectione novi hospitalis et eius regimine*, osnovana je bolnica Domus Christi koja je³⁰⁵ imala je za cilj "okupiti siromašne ljude, bolesne od izlječive bolesti i one koji ponekad umiru samo zato što nema nikoga tko se brine za njih ili da im pomogne".³⁰⁶ Bolnica je nudila besplatan smještaj i profesionalnu njegu liječnika i kirurga.³⁰⁷

Prvi put Senat je vijećao o osnivanju bolnice 26. veljače 1540. godine i donio zaključak da se treba osnovati bolnica isključivo za siromašne i bolesne i to za domaće i strane bolesnike. Zadatak Kneza i Malog vijeća bio je da nađu pogodno mjesto za bolnicu. Pet dana kasnije, 2. ožujka, Senat je odlučio da se uzme veliki hospital (Domus Christi) za hospital bolesnika, a 13. ožujka Senat je donio odluku da se propisi u tome iznesu pred Veliko Vijeće koje je iste prihvatilo na sjednici 17. ožujka.³⁰⁸

Odluka o osnivanju bolnice sadrži ove propise:

- 1) Budući da je dužnost svakog kršćanina da čini humana dijela, naročito siromasima, a jer je Senat odlučio da nekim karitativnim dijelom stekne Božju milost kako bi naš grad bio zaštićen od tolikih neposrednih opasnosti, odlučeno je da se podigne jedna bolnica „da sakuplja siromahe bolesne od izlječivih bolesti, a koji ponekad umiru jer ih nitko ne pazi niti im ne pomaže;
- 2) Kako je veliki hospital, od Senata za to određen, nezgodan da primi ove bolesnike, odlučuju se da se u njegovom prizemlju radi sve što je potrebno da se naprave prozori i ostalo, a na prvom i drugom katu, na kojima su sad sobe, da se poruše sve ograde i napravi dvorana, u koju će se smjestiti kreveti;
- 3) Kako nije prilično da se ruši jedna humanitarna ustanova da bi se podigla druga, to odlučuju da se „babe“ (starice) koje se nalaze u velikom hospitalu smjeste na neko drugo mjesto, da im se do smrti daje sve ono što su i dosad primale, ali da se više ne

³⁰⁵Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2004, 81-82.

³⁰⁶Ivo Marinović, „From the history of the hospital in Dubrovnik - From Domus Christi (14th century) to New hospital (1888)“, *Acta medico-historica Adriatica: AMHA* 3 (2005), str. 103.

³⁰⁷Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2004, 82.

³⁰⁸Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 175.

primaju nove, a sve sadašnje prihode i one koje budu unaprijed primali, davat će samo ovoj novoj bolnici;

- 4) Sredstva za opremu bolnice krevetima, madracima, plahtama, pokrivačima i ostalim, uzet će se od novaca položenih u državnu blagajnu za potrebe hospitala;
- 5) Da bi netko vodio brigu o bolnici i o siromašnim bolesnicima u njoj, naći će jednu milosrdnu osobu, kojoj će dati naziv gastalda, koja će stanovati u nekoj kući u neposrednoj blizini bolnice, a još će postaviti četiri sluge i pet žena; dužnost je gastalda da kao pravi otac obitelji neprestano obilazi bolnicu, da pazi na bolesnike da im mijenjaju i peru sve prljave stvari, da im u određeno vrijeme daj lijekove i hranu, da dovode ljekara kada to bude potrebno i konačno, da pomoću sluškinja i sluga čini sve što nađe za potrebno;
- 6) Po dvojica slugu i po dvije sluškinje moraju stalno biti u službi i danju i noću, naizmjenice po dva dana za redom, a oni ostali koji nisu u službi, neće se smatrati slobodnim, ako se ukaže kakva potreba; između ovo devetero ljudi uzet će se jedna osoba vješta kuhanju za potrebe bolesnika; soba za sluge i sluškinje bit će dolje u podrumu, a za one koji budu u službi noću, uredit će se gore, kako se bude moglo bolje, da bi mogli izdržati u svojoj službi;
- 7) Postavit će se jedan svećenik za kapelana bolnice, koji će svaki dan u bolnici služiti, a prema potrebu ispovijedat će, pričješćivat i davati sakramente, a on će još imati za dužnost da troši i kupuje sve što je bolnici potrebno, i za to će primat plaću;
- 8) Premda su ljekari, fizici i kirurzi dužni da besplatno i iz ljubavi obilaze bolesne dubrovačke podanike, ipak tražimo da naročitu brigu posvete ovoj bolnici, da joj ne uskraćuju svoju pomoć i da barem dva puta dnevno, jednom ujutro, a drugi puta uvečer, posjećuju bolesnike i da vrše poslove koji spadaju u njihovu dužnost;
- 9) Dovest će u bolnicu jednog brijača, jer je njegov rad tu veoma potreban, a dat će mu pored druge nagrade i stan u blizini bolnice;
- 10) Da bi se održavao potreban red, primat će se u bolnicu izlječivi bolesnici kako dubrovački podanici, tako i stranci, koji budu željeli da se prime; oni će se najprije prijavljivati prokuratorima bolnice, kojima će iznijeti svoje potrebe, a kada se prokurator, na osnovu mišljenja liječnika, uvjere da je bolest izlječiva, uputit će bolesnike u bolnicu naređujući gastaldu da ih primi i smjesti, a čim se prema izjavi liječnika ili jednog od njih ustanovi da se oporavio, bolesnik će se otpuštati da ne zauzima mjesto i da nepravedno ne jede kruh siromašnim bolesnicima; strogo je

zabranjeno primati u bolnicu siromahe bolesne od neizlječivih bolesti, kao i ženska lica, makar i bolovala od izlječivih bolesti.;

- 11) Čim u bolnicu stupi bolesnik kršćanin, mora se odmah ispovjediti, ako to ne želi učiniti, neće biti primljen, ali ako je bolesnik druge vjere pustit će ga da žive po svom zakonu. Gastald će držati posebne knjige, a isto tako i prokurator bolnice, u koje će točno bilježiti kada je neki bolesnik ušao, a kad izašao iz bolnice;
- 12) Upravu bolnice, koja će se nazvati „Domus Christi“, predat će prokuratorima velikog hospitala, koji će tu dužnost vršiti doživotno, a svaki od njih morat će vršiti službu tjedan dana i da za to vrijeme svakog dana obilazi bolnicu opominjući one koji to ne urade;
- 13) Kako se bolnica ili „Domus Christi“ neće moći održavati bez nekih stalnih prihoda, Senat će se pobrinuti za sredstva u cilju izdržavanja zavoda.³⁰⁹

Nakon donošenja ovih propisa za uređenje i upravu bolnice, vjerojatno se sve odluke nisu odmah sprovele već je trebalo proći vremena da sve slegne na svoje mjesto.³¹⁰ Kao što vidimo po zaključcima, bolnica je dobila stalnu liječničku službu, liječnici su morali dva puta dnevno, ujutro i navečer, posjetiti bolesnike u bolnici. Bolnica je imala upravu, nadglednike i bolničare.³¹¹ Primala je samo bolesne, siromašne muškarce koji su imali neku izlječivu bolest, što je u suprotnosti sa starim hospitalom. Tek 4. kolovoza 1645., senat je pristao na to da prokurator bolnice mogu utemeljiti još jednu bolnicu uz Domus Christi, koja bi bila samo za žene. Bolnica je svakako osnovana jer znamo da su kasnije žene u istu primane.³¹²

Apostolski posjet iz 1570. godine zabilježio je imena triju prokuratora: Francesca Sorgo, Orsutto Cevo i Marina Giupanna Bona, kao i Cassiero Silvestro Totolini. Budući da se zapisi o Domus Christi nisu sačuvali, koliko su se svi ovi propisi vodili u praksi nije sigurno.³¹³

Papa Grgur III. imenovao je Joannesa Franciscusa Sormana, biskupa Montefeltra da kao njegov povjerenik koji ima ovlasti izvršiti naloge Tridentskog koncila posjeti dubrovačku nadbiskupiju. Posjet Dubrovniku trajao je od 8. listopada 1573. do 26. travnja 1574. godine. Osim katedrale, samostana i crkava u Dubrovniku i okolici, i institucija laika koje su na neki

³⁰⁹Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 175-177.

³¹⁰Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 177.

³¹¹Ana Borovečki i Slobodan Lang. *Povijesno-medicinski vodič kroz medicinu starog Dubrovnika*. (Zagreb: Medicinski fakultet, 2001), 27.

³¹²Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 177.

³¹³Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2004, 89.

način bile vezane uz vjerske poslove, Sormano je posjetio i devet hospitala, od kojih je Domus Christi najviše opisivan. Preostalih osam uključuje hospital Svetog Petra koji je bio pod jurisdikcijom bratovštine svećenika, a služio je kao hospital za hodočasnike; Hospital za žene svećeničke bratovštine; Nahodište; Hospital sv. Teodora za siromašne udovice ili neudate žene uglavnom iz plemićkih i respektabilnih građanskih obitelji, te tri ženska hospitala za siromašne: Sv. Ivan, Hospital izvan gradskih zidina i hospital u južnom dijelu grada.³¹⁴

Kako je to Sormano vidio, svi su ovi hospitali bili prvo i najvažnije vjerske institucije. U slučaju Domus Christi, njegov glavni izvjestitelj bio je svećenik bolnice, Colendas Pauli, koji je pružao informacije ne samo o vjerskim aspektima bolničkog života, nego i o njegovoj upravi i medicinskoj službi. Po Utemeljiteljskom aktu, svećenik je bio osoba koja sluša ispovijedi, provodi molitvu i daje svete sakramente. Ipak, iz posjeta je očigledno da je Domus Christi, premda je njime upravljala općinska vlast, bio usko povezan s mrežom vjerskih institucija. Molitva i liturgija, kako ističe Sormano, svakodnevno su se odvijali u bolnici. Unutrašnjost bolnice također je jako podsjećala na crkvu. Glavni bolnički odjel imao je oltar ukrašen bogatim ukrasima: drvenu sliku s velikim križem iznad njega i dva svijećnjaka. U sobi na prvom katu bio je još jedan oltar s drvenom slikom i križ sličan onome u prizemlju. Sormano je opisao i posvećeni prijenosni oltar koji je trebalo popraviti. Takvi prenosivi oltari i ikone bili su uobičajeni u kasnosrednjovjekovnim i renesansnim bolnicama kod ležaja umirućih pacijenata. Sakrament Euharistije bio je ponuđen u samostanskoj crkvi Sv. Marka. Ostali su sakramenti bili primljeni u bolnici.³¹⁵

Ono što možemo zaključiti na osnovu ovog posjeta je to da je medicinsko liječenje bilo sekundarno, a o istom je Sormano izvijestio u samo nekoliko redaka gdje je napisao kako su svi liječnici dolazili liječiti pacijente čim bi ih pozvali. Osim toga, vodio je razgovor s pacijentima o kvaliteti usluge u bolnici, što uključuje medicinsku terapiju, koji su bili zadovoljni uslugom.³¹⁶

Kad je hospital 1540. godine pretvoren u pravu bolnicu, u njemu su osnovali i ljekarnu koja je prvotno opskrbljivala bolnicu, ali je ubrzo nakon osnivanja bila otvorena za javnosti, te je služila kao gradska ljekarna. Vodio ju je gradski ljekarnik, koji je istovremeno bio i bolnički ljekarnik, te je on nabavljao sve lijekove koji su bili potrebni bolnici. Ljekarnika je

³¹⁴ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2004, 98.

³¹⁵ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2004, 99.

³¹⁶ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2004, 101.

plaćala bolnička zaklada, što znamo po dokumentu iz 19. svibnja 1650. kojim Vijeće Dubrovačke Republike nalaže starateljima zaklade Domus Christi da se pobrinu za „dobrog ljekarnika za službu ovoga grada a osobito za bolnicu i za nabavu potrebnih lijekova“.³¹⁷

Domus Christi bila je smještena unutar gradskih zidina do 1888. godine kada je preseljena u novu zgradu u Boninovu, a ime Domus Christi više nije bilo u upotrebi. Bolnica je koštala 200000 forinti, od kojih je 50000 dobiveno prodajom stare zgrade bolnice „Domus Christi“ Antuninskom domu.³¹⁸ Bolnica "Domus Christi" radila je duže od 350 godina.³¹⁹ Stara zgrada hospitala bila je pretvorena u starački dom tako da se vratila svojim korijenima.

³¹⁷ Vladimir Bazala 1968, 247.

³¹⁸ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 177.

³¹⁹ Jurica Bačić, *Stazama medicine starog Dubrovnika* (Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 1988), 97.

8.2.4. Liječnici u bolnici

Nakon utemeljenja Domusa kao prave bolnice s medicinskom skrbi, javlja se pitanje kakav je bio status liječnika i zašto isti nisu bili angažirani od samih početaka hospitalia. Tradicija zajedničkog zapošljavanja liječnika, kirurga, brijača i ljekarnika javlja se početkom 14. stoljeća u Dubrovniku. U početku, komunalni liječnici su dobivali naknadu od dva dubrovačka perpera od svakog pacijenta pored svoje godišnje plaće, ali kasnije, kako su njihove plaće poboljšane, oni su smjeli prihvatiti naknadu samo od stranaca. S obzirom na komunalna nastojanja da pružaju besplatnu medicinsku skrb za sve, vrijedi se zapitati zašto medicinski profesionalci nisu bili angažirani u komunalnoj bolnici od svog osnutka u 14. stoljeću, kako je recimo bilo u talijanskim gradovima. Dubrovnik je bio manji grad s oko 6000 stanovnika tako da vjerojatno nisu vidjeli potrebu za formalnom regulacijom zapošljavanja liječnika i kirurga u bolnici. Trebali su liječiti Dubrovčane smješteni oni u bolnici ili ne, a najvjerojatnije su ih zvali u bolnicu kada je to bilo potrebno. U posjeti Francisca Floriusa 1573. godine potvrdio je da gradski liječnici dolaze liječiti (bolničke pacijente) kad god je to potrebno.³²⁰

Papa Pio V. tvrdio je da je tjelesna slabost često nastala od grijeha, ako se nakon tri dana pacijent nije ispovijedao svećeniku, liječnik bi trebao prestati liječiti pod prijetnjom gubitka svoje dozvole za prakticiranje i protjerivanja s fakulteta ako je bio profesor. Nadalje, svaki liječnik i profesor medicine trebaju obećati da će se strogo pridržavati ovih propisa.³²¹

Kako je već navedeno, u Domus Christi liječnici i kirurzi morali su posjetiti barem dva puta dnevno (ujutro i navečer) i obavljati svoje dužnosti. Zakon je također odredio zapošljavanje, kao pomoćno medicinsko osoblje, jednog brijača, iako ga Sormano nije spominjao. Pacijent koji je želio biti primljen u Domus Christi morao se predstaviti i pripovijedati o tijeku svoje bolesti prokuristima, koji bi potom tražili potvrdu njezine točnosti liječnicima. Prokuratoru su nadalje bili zaduženi za otpuštanje pacijenata, na temelju informacija o njihovom oporavku primljenom od liječnika. Budući da je boravište u Domus Christi bilo besplatno, liječnici nisu imali nikakvu ekonomsku korist, a budući da je njihov autoritet bio jako podvrgnut autoritetu upravitelja hospitalia, sumnja se da je njihov društveni status bio poboljšan.³²²

³²⁰ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2004, 101-102.

³²¹ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2004, 100.

³²² Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2004, 103-103.

Pred kraj Republike u njemu je radilo šest liječnika i brijača. 20.4. 1847. doktori Niko Pinelli i Frane Lopišić operirali su, u ovoj bolnici, godinu dana nakon što je otkrivena eterska narkoza, rak dojke uz primjenu eterske narkoze.³²³

³²³Ana Borovečki i Slobodan Lang 2001, 27-28.

8.3. Ostali hospitali u Dubrovniku

U 13. stoljeću postojao je jedan hospital na Lokrumu, ali je od 14. stoljeća počelo postepeno osnivanje hospitala u Dubrovniku, dok je u 15. stoljeću bio najveći zamah.. Kao što je već navedeno, oni su funkcionirali više kao skloništa za stare, siromašne, strance i nemoćne nego kao bolnice u današnjem smislu riječi. Hospitali su bili ili državni ili su ih uzdržavali pojedinci i bratovštine donacijama i ostavštinama.³²⁴

Siromašni se u 13. spominju često u oporukama, a s druge strane, hospitali veoma rijetko. Razlog je što u ovom razdoblju postoji samo jedan hospital, onaj na Lokrumu, dok će se *Domus Christi* osnovati tek 1347. godine.³²⁵ Hospital na Lokrumu se od 14. stoljeća veže uz benediktinsku opatiju i crkvu sv. Marije i sv. Benedikta.³²⁶ Opatija je o svom trošku odijevala i hranila smještene siromahe. Dubrovački građani davali su siromasima smještenima u Lokrumu donacije, uglavnom su dobivali novac.³²⁷ Tako je npr. Rožin Borgesso ostavio je dva perpera siromašnima koji su bili u hospitalu na Lokrumu.³²⁸ Osim novca, siromašni su dobivali i hranu. Tako je Dimitrije Menčetić izvršiteljima svoje oporuke da siromašnima kupe ribe, mesa i vina za dva perpera.³²⁹ Martol Crijević dao je 4 perpera da se napravi obrok za siromašne svake godine u vječnost.³³⁰ Marija, kćer pokojnog Gervasio de Marino, naredila je izvršiteljima svoje oporuke da daju hranu siromašnima svake godine na obljetnicu njezine smrti.³³¹ Siromašni su ponekad dobivali i odjeću. Tako je Marija, žena pokojnog Leuciusa, sina Nikole, ostavila dva stara ubrusa i staru odjeću.³³² Zanimljivo je da bez obzira što je *Domus Christi* utemeljen godinu dana prije pojave epidemije Crne smrti u Dubrovniku i iako se povećao broj oporuka Dubrovčana, dubrovački oporučitelji u 14. stoljeću nisu ostavljali legati hospitalima. Pretpostavka je da su Dubrovčani u vrijeme epidemije na razne druge načine pomagali bolesnima i siromašnima, što uključuje i hospitale jer je sigurno u njima bio smješten veliki broj ljudi.³³³

Osim u benediktinskoj opatiji na Lokrumu, u 14. stoljeću postoji i bolnica u franjevačkom samostanu u Dubrovniku. Najprije je bio izvan gradskih zidina, a 1317. godine

³²⁴ Ana Borovečki i Slobodan Lang 2001, 27.

³²⁵ Zoran Ladić 2012, 219.

³²⁶ Irena Benyovsky 2007a, 22.

³²⁷ Zoran Ladić 2012, 219.

³²⁸ *Monumenta Ragusina: Libri reformationum* 3, doc. 1358, 312.

³²⁹ *Monumenta Ragusina: Libri reformationum* 2, doc. 1295, 335-336.

³³⁰ *Monumenta Ragusina: Libri reformationum* 2, doc. 1199, 296-297.

³³¹ *Monumenta Ragusina: Libri reformationum* 2, doc. 905, 211-212.

³³² Duo oraria vetera et vestimenta vetera; *Monumenta Ragusina: Libri reformationum* 1, 293-294.

³³³ Zoran Ladić 2003, 8-9.

izgrađen je novi, unutar zidina na Pilama.³³⁴ Prvi spomen o samostanskim bolnicama imamo iz 1357. godine kad je Dibre de Gambe u svojoj oporuci odredio: „Još hoću i naređujem da se mora napraviti maloj braći u Dubrovniku jedna bolnica (infirmarij) s jednom crkvom na čast i pod imenom Sv. Benedikta, kako sam naredio izvršiocima svoje oporuke.“³³⁵ Važno je naglasiti da je u ovom samostanu osnovana ljekarna 1317. godine koja i danas postoji i koja se smatra trećom najstarijom ljekarnom u Europi. Franjevačka bolnica odigrala je veliku ulogu u vrijeme Crne Smrti, ali i 1527. godine kad su umrli mnogi franjevci koji su liječili osobe zaražene kugom. Isti franjevci su pokopani na skupnom groblju na kojem postoji, danas oštećena ploča s natpisom: „Heu mors omnia truncas... crudiore peste“.³³⁶ I dominikanski samostan, izgrađen kraj istočnih gradskih vrata, imao je svoju bolnicu. Ona se spominje u oporukama iz 14. stoljeća. Tako Dechia, kćer Andrije Sorkočevića ostavlja posteljninu za bolesne u bolnici sv. Dominika.³³⁷

Od kasnog 14. stoljeća pa na dalje, patriciji su ostavljali kuće, zemlju i novac za osnivanje hospitala. Godine 1387. osnovao je Jakov de Sorgo hospital Sv. Jakova koji je bio smješten blizu gradskih zidina, a Marin Budačić osnovao je hospital Sv. Petra Klobučića 1406. godine koji je dobio ime po obližnjoj crkvi. Ivan de Volzo osnovao je hospital sv. Nikole 1451. godine.³³⁸

Godine 1437. u oporuci nekog trgovca spominju se hospitali Sv. Jakova kod bunara i hospital Sv. Ivana od Pustjerne.³³⁹ Hospital Sv. Jakova se spominje još kao *hospedal di San Giacomo in caligari, hospital ser Jacobi de Sorgo apud Sanctum Jacobum* i *hospital S. Jacobi ad puteos*, posljednji put 1544. godine, iako je zasigurno postojao i kasnije. Bio je smješten kod crkve sv. Jakova u Gradu. Godine 1454. spominje se da je u njemu bilo 20 osoba, a 1460. u njemu su bile 24 osobe.³⁴⁰ Hospital Sv. Ivana nalazio se kod istoimene crkve u najistočnijem dijelu Pustjerne, a spominje se u istim dokumentima u kojima se spominje i hospital Sv. Stjepana. Godine 1459. bilo je u njemu 9 osoba, a u travnju 1460. godine 8 osoba.³⁴¹

³³⁴ Vladimir Bazala 1968, 246.

³³⁵ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 184.

³³⁶ Vladimir Bazala 1968, 246.

³³⁷ Irena Benyovsky 2007a, 17.

³³⁸ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2004, 87.

³³⁹ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 179.

³⁴⁰ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 179.

³⁴¹ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 179.

Hospital Budačića (Sv. Petar Klobučić) osnovan je početkom 15. stoljeća, ali iako je bio otvoren prije 1409. godine, tada još uvijek nije bio u potpunosti završen i uređen. Marin Budačić, osnivač hospitala, bio je dubrovački vlastelin koji je umro 1413. godine. U svojoj oporuci koju je napisao 13. travnja 1412. godine, govori: „ Iz poštovanja prema Gospodinu Bogu dao sam podići jedan hospital kod starog Sv. Petra od Kaštela, pa hoću da se završi i da se potroši 500 perpera preko onoga što je učinjeno. Ostavljam spomenutom hospitalu kao dotaciju novi vinograd u Gružu kod zemljišta, kupljena od nasljednika Don Dobre i od crkve Sv. Šimuna. Još ostavljam spomenutom hospitalu sve dijelove koje imam u desetini Budačića od novih zemalja u Primorju“. Osim toga, naređuje da se prodaju sve njegove kuće i od toga neka njegova žena dobije 1000 perpera, a sve ostalo što ostane treba se trošiti za odijevanje siromaha i za njihovu prehranu. Gubavcima je ostavio 5 perpera, a plemkinjama za udaju 200 perpera.³⁴² Osim naziva hospital Sv. Petra Klobučića, hospital se naziva i *hospital Sancti Petri alle Lave* ili skraćeno *hospital ad Lave*. Ipak, najčešći naziv hospitala bio je *Hospital ser Marini de Bodacia*. U ovom hospitalu bilo je 1436. godine 14 osoba, 1438. godine 11 osoba, 1448. godine 26, 1460. godine 26, 1496. 17 osoba, a 1506. godine 17 osoba. Krajem 15. stoljeća razmišljalo se o ukidanju hospitala na mjestu gdje je bio i o njegovom premještanju. To vidimo po tome što je Senat 27. svibnja 1486. godine donio odluku da se vezano s oporukom Marina Župana Bunića, uzme hospital i njegovo zemljište za gradnju nekog samostana, a da se hospitalu da neko drugo mjesto. Godina dana poslije, 18. svibnja 1487. godine, tražilo se od dubrovačkog nadbiskupa da pošalje dozvolu da se to izvrši, budući da su upravitelji hospitala već pristali na donesenu odluku. Ipak, ovo nije učinjeno jer se hospital i dalje spominje na istom mjestu. U travnju 1506. godine dala je vlada 17 perpera upraviteljima ovog hospitala da daju po jednu perperu svakoj od 17 žena u njemu. Hospital Budačića spominje se još u 16. i 17. stoljeću.³⁴³

U jednoj oporuci iz 1423. godine spominje se hospital Sv. Stjepana³⁴⁴, koji se nalazio u blizini istoimene crkve, jedne od najstarijih dubrovačkih crkava. Taj se hospital stalno spominje i u kasnijim dokumentima, u kojima se navodi i kao *hospedal apresso S. Steffano a Pusterna*. Godine 1460. u njemu je bilo 12 osoba.³⁴⁵

³⁴²Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 178-179.

³⁴³Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 178-179; Rafo Ferri 1968, 58.

³⁴⁴Prvi spomen hospitala je iz 1407. godine; Irena Benyovsky 2007a, 20.

³⁴⁵Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 179.

Ovih pet hospitala³⁴⁶ je značajno jer se često u oporukama spominju zajedno. Svi su služili kao sklonište za žene jer se u nekoliko dokumenata govori o ženskim starijim štíćenicama koje se nalaze u hospitalima. Tako imamo jednu oporuku iz 1544. godine u kojoj je ostavljeno 5 perpera za pet dubrovačkih hospitala u kojima su siromašne žene. U svim ovim hospitalima zajedno bilo je 1451. godine 97 osoba, 1460. godine 103 osobe, 1452. godine 108 siromašnih žena, 1460. godine 103, godine 1593. bilo je u svim hospitalima 151 siromašna žena.³⁴⁷

Osim ovih pet hospitala, spominju se i drugi hospitali u Dubrovniku, uglavnom nastali od kraja 14. stoljeća pa nadalje.

Kod nekih hospitala nemamo podatke o godini osnivanja i utemeljitelju, već samo prvo spominjanje. Sv. Jeronim prvi put se spominje 1450. godine, Sv. Toma 1462. godine, a hospital Sv. Teodozija se spominje samo jednom i to 1544. godine. To su bili mali hospitali s najviše 13 štíćenika. Nisu sve bolnice postojale dugo jer njihov utemeljitelj nije mogao osigurati iste za cijelu vječnost.³⁴⁸

Najprije je u siječnju 1450. godine oporučno nešto dobio *hospital Sancti Jeronimi* (hospital Sv. Jeronima), o kojem Tadić i Jeremić nisi ništa našli.³⁴⁹ Godine 1498. znamo da se popravljao krov jedne kuće u kojoj se nalazio hospital Svetog Tome u Patijerni.³⁵⁰ Sveti Toma spominje se i 1462. godine kao "nova bolnica kod benediktinskog samostana za plemenite žene."³⁵¹ Samostan je bio smješten u blizini gradskih zidina, a bolnica je bila uklopljena u samostanskom kompleksu 1508. godine.³⁵² Godine 1544. jedan je vlastelin ostavio po dva perpera svakom hospitalu u Dubrovniku i među njima se spominje Hospital Sv. Teodozija, što je dakle jedini spomen ovog hospitala.³⁵³

U Gradu, kod Katedrale, postojala je crkva Sv. Nikole, koja se zvala *Sanctus Nicola apud ser Johannem de Volzo*. Uz tu crkvu, blizu svoje kuće, godine 1451. osnovao je Ivan de Volzo hospital Sv. Nikole ili *hospital ser Johannis de Volzo*, nazvan po osnivaču. Nela Bjelosava koja stanuje u hospitalu pod kućom gospodina Džive Volčića je u veljači 1482. godine zapisala svoju oporuku, ali je umrla tek u prosincu 1536. godine. Dugovala je 13

³⁴⁶ Domus Christi, hospital Budačića, sv. Jakov kod bunara, sv. Ivan od Pustjerne i sv. Stjepan.

³⁴⁷ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 179.

³⁴⁸ Irena Benyovsky 2007a, 20.

³⁴⁹ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 179.

³⁵⁰ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 180.

³⁵¹ Irena Benyovsky i Tatjana Buklijaš 2004, 99.

³⁵² Irena Benyovsky 2007a, 20-21.

³⁵³ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 180.

perpera nekom Jakovu, iz Trogira, koji je umro u istom hospitalu. Kao izvršiteljicu svoje posljednje oporuke odredila je i Orsulu, ženu Dživa Volčića. Hospital se spominje i 1544. godine u jednoj oporuci, ali ne znamo do kad je postojao.³⁵⁴

U dokumentu iz 1495. spominje se hospital dubrovačkih svećenika blizu crkve sv. Petra Većeg. Hospitalu su Dubrovčani ostavljali legate pa je tako 1544. godine vlastelin Marin Rafa Gučetić ostavio 5 perpera „na ime pomoći siromašnim strancima koji tu borave.“ Godine 1587. Stijepo P. Radonjić iz Gruža ostavio je 500 dukata za uzdržavanje hospitala.³⁵⁵

Marin Rafa Gučetić u svojoj oporuci iz 11. studenog 1546. godine ostavlja ženskom hospitalu 510 perpera za vječnost. Hospital kod crkve Sv. Teodora u Pustijerni dao je sam sagraditi o svom trošku. Osim za hospital, ostavio je mnogo novčanih sredstava u dobrotvorne svrhe. U hospitalu su bila dva kata sa 16 soba. Određeno je da 13 soba ide za siromašne žene, 5 plemkinjama, 4 pučankama i 4 ženama iz bratstva Sv. Lazara³⁵⁶. Ostale žene se ne smiju primati u hospital. Ako se u kojem slučaju ne jave plemkinje koje žele ići u hospital, sobe prepušta pučankama i ženama iz bratovštine Sv. Lazara. Žene koje se nalaze u hospitalu moraju nositi monaško odijelo, inače ih ne želi primiti. Svakoj ženi koja boravi u hospitalu ostavio je 20 perpera godišnje. Ako bi se dogodilo da u niti u jednoj sobi ne bude nikog, novac koji se uštedi treba se dati siromašnim neudanim djevojkama iz obrtničkih obitelji, svakoj po 20 perpera. U ostale 3 sobe trebaju se smjestiti žene starije od 50 godina, ugledna ponašanja koje će služiti šticećenicama hospitala, a za svoj posao će dobiti 12 perpera godišnje. Osim toga, u prizemlju hospitala bile su dvije velike prostorije u kojima je u jednoj bilo smješteno osam žena, a u drugoj šest muškaraca. Svaki od njih je dobio 8 dinara mjesečno. Nadalje, Gučetić je odredio svog sina Đuru za nasljednika. Ako bi on umro prije punoljetnosti (tada 20 godina), izvršioći oporuke podijelit će 2000 dukata godišnje pomoći siromašnim vlasteoskim i pučanskim obiteljima, kao i pripadnicima svih 19 bratovština u Dubrovniku. U 18. stoljeću hospital je izgorio, a njegovo zemljište je dato za izgradnju institucije za obrazovanje djevojčica.³⁵⁷

Senat je u lipnju 1532. godine odlučio da se u gradu podigne hospital za siromašne koji je u tu svrhu ostavljen. To se sigurno izvršilo jer je neki vlastelin 1540. godine ostavio

³⁵⁴ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 180.

³⁵⁵ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 180.

³⁵⁶ Bratovštinu sv. Lazara osnovali su dubrovački trgovci na Levantu 1531. godine. Članovi su pripadali višem sloju građana. Više pogledati u: Štefica Čurić Lenert, „Bratovština Sv. Lazara u Dubrovniku (1531-1808): osnutak, ustroj, članstvo“, *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku* 54 (2006), 39-113; Marin Rafa Gučetić bio je i sam član bratovštine sv. Lazara.

³⁵⁷ Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 181.

nekoliko perpera hospitalu na Pilama, a 1687. godine Matija Pucić ostavio je 100 dukata istom hospitalu siromaha prosjaka na Pilama. Dubrovačka vlada je pomagala ovom hospitalu što možemo vidjeti po novim propisima o upravljanju hospitalom koji su doneseni u Senatu 26. lipnja 1749. godine. Tada je odlučeno da se ubuduće biraju četiri osobe koje će se brinuti o hospitalu, ali će se birati u Senatu, a ne kao dotad u Malom Vijeću. Od te četvorice biti će po jedan član Senata i Velikog Vijeća i dva građanina. Oni će ostajati na svojoj dužnosti tri godine, možda i više, ako se ne izaberu novi ljudi. Njihova dužnost će biti da vode hospitalske knjige. Osim toga, odlučeno je da se ubuduće prihodi hospitala ne dijele svake srijede u Korizmi svima siromasima koji dolaze na Danče, nego da se u prvom redu troše na uzdržavanje bolesnih siromaha prosjaka i onih prosjaka koji više nisu sposobni prositi, a koji će biti primljeni u ovaj hospital na Pilama.³⁵⁸

U srpnju 1591. godine u Veneciji je umro dubrovački trgovac Nikola M. Mioša. U svojoj oporuci je odredio da se iz njegove ostavštine od 47000 dukata veći podijeli u dobrotvorne svrhe, a manji dio je pripao je njegovoj obitelji. Njegov otac Miho Mioša, koji je umro početkom travnja 1592. godine, prije smrti izvršio je sinovu posljednju oporuku, s time da je i Miho odredio da se poslije njegove smrti da 1000 dukata svećeničkom bratstvu koje mora podići bolnicu pod imenom *Bolnica neizlječivih*. Od kamata na novac uložen u Napulju sakupit će svotu od 6000 dukata koji će se dati za uzdržavanje ove bolnice. Bolnicom će upravljati svećenička bratovština koja mora urediti hospital za osobe koje imaju neizlječive bolesti, kao što su ranjenici i slični. Nažalost, ne znamo je li se bolnica izgradila i ako je, gdje je bila.³⁵⁹

Papinski vizitator Sormano 1573. godine opisuje tri ženska hospitala za siromašne: Sv. Ivan u okrugu (općini) ?, hospital na Pilama (izvan gradskih zidina) i bolnicu u južnom dijelu grada. Posljednja dva hospitala pružala su samo smještaj pa su siromašni morali raditi za hranu.³⁶⁰

Kako vidimo, velik dio hospitala se nalazio u Pustijerni. Tad je taj dio grada bio okružen gradskim zidinama i na taj način se odvajao od ostatka grada. O arhitekturi hospitala u Dubrovniku ne znamo puno, jer izvora skoro pa da i nema, a ono malo što imamo nije dovoljno da bi se napravila cjelokupna slika izgleda hospitala. Većina hospitala su bile male privatne građevine, najčešće vezane uz neku crkvu. Neki opisi pružaju podatke o broju soba

³⁵⁸Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940, 180.

³⁵⁹Jorjo Tadić i Risto Jeremić 1940,181-182.

³⁶⁰Irena Benyovsky 2007a, 20-21.

i unutarnjoj organizaciji zgrada.³⁶¹ Ali to su uglavnom svi podatci koje imamo. Bogati građani i plemići ostavljali su svoje domove za brigu o siromašnima, a zauzvrat morale su se održavati mise za osnivača i njegovu obitelj. Još jedan od razlog zašto ne znamo kako su hospitali izgledali je taj što je većina uništena tijekom potresa 1667. godine, ali možemo pretpostaviti da su imali slike i oltare kako bi osigurali lijek za dušu, kao i za tijelo. Često su ostaci osnivača bili u hospitalskoj kapeli, kako bi nadahnuli i posjetili siromahe na molitvu.³⁶²

Od 14. do 18. stoljeća u Dubrovniku se spominje 17 hospitala, ali ako uzmemo u obzir da je nekoliko njih u međuvremenu nestalo, i da su neki nastale kasnije, onda možemo računati da je njihov broj iznosio oko 10, što svakako dokazuje razvijen socijalni osjećaj starih Dubrovčana. Dubrovački hospitali su uglavnom primali žene, odnosno siromašne starice. U svim dubrovačkim hospitalima bilo je sveukupno 150 štićenika, što znači da je većina hospitala bila malenog kapaciteta. S obzirom da su starice bile i domaćice, one su mogle i same voditi domaćinstvo uz jednog vanjskog nadzornika, koji je mogao biti i dobavljač, a to je sve snižavalo troškove. Većina hospitala se zvala po titularu neke crkve.³⁶³

³⁶¹Irena Benyovsky 2007a, 21.

³⁶²Irena Benyovsky 2007a, 22.

³⁶³Rafo Ferri 1968, 62.

9. Zaključak

Prvi hospitali na Zapadu utemeljeni su u samostanima. Na samim počecima, liječila su se isključivo bolesna braća, ali se zdravstveni rad proširio na bolesne putnike i siromahe. U osnivanju samostanskih bolnica prednjačili su pripadnici benediktinskog reda. Od razvijenog srednjeg vijeka, osim hospitala u samostanima, osnivali su se hospitali na temelju oporučnih zaklada bogatih građana i velikaša. Osnovna funkcija starih hospitala nije bila liječenje, nego smještaj i njega šticećenika, iako niti funkcija nije jasno definirana, a njihov kontinuitet ovisio je o prihodima države ili pojedinih donatora. Nijedna od bolničkih zgrada nije preživjela, ali izvori ukazuju da su slični talijanskim bolnicama, ali manje bogati. Većina dalmatinskih bolnica nalikovala je na skloništa i skloništa u kontekstu drugih dobrotvornih ili vjerskih ustanova i bez pružanja medicinske pomoći.

U dalmatinskim komunama Zadru, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku od 13. do 16. stoljeća medicinska skrb bila je rijetko kad zastupljena u srednjovjekovnom hospitalu. Kao institucije koje su bile dio vjerske i laičke domene komunalnog života, hospitali bi mogle poslužiti kao modeli odnosa između crkve i laičkih vlasti jedne komune. Hospitali, sa svim ostalim zdravstveno-karitativnim institucijama posljedica su transformacije ruralno-gospodarskog društva u urbano društvo. Tradicionalni oblici pomoći u dalmatinskim gradovima nakon 12. stoljeća i tijekom kasnog srednjeg vijeka trebali su zbrinuti određene društvene grupe – hodočasnike, žene (udovice ponajviše), siročad, siromašne i stare bolesne ljude općenito. Hospitali iz tog razdoblja bili su strogo podijeljeni po spolu na one za siromašne i bolesne muškarce i žene. Kasnije, osobito od vremena renesanse, dakle od 16. st., hospitali u gradovima i komunama istočnojadranske obale primali su i muškarce i žene, ali u odvojenim prostorijama

U razvijem i kasnom srednjem vijeku institucija hospitala odvaja od samostana i samostanskih redova. Ranosrednjovjekovni samostanski tip hospitala kojeg je karakteriziralo povlačenje od svijeta, asketizam i zatvorenost zamijenio je kasnosrednjovjekovni, urbano-svjetovni tip hospitala koji je nastao na temeljima socijalnog kršćanstva.

U 16. stoljeću većina europskih bolnica bila je smještena u urbanim centrima, a njima su upravljale komune, bratovštine ili privatni dobročinitelji. Od bratovština koje su upravljale hospitalima u Dalmaciji najistaknutija je bila bratovština sv. Duh. Bratovština potječe iz hospitalskog reda sv. Duh i odgovorne su za cijelu paletu hospitala diljem

Francuske i Italije, kao i za dalmatinske obale. Osim toga, od 16. stoljeća pa na dalje hospital se postepeno razvija u prave bolnice .

Bratovštine sv. Duha bile su uključene u proces komunalizacije bolnica što se može primijetiti u Trogiru i Splitu. U Trogiru, hospital sv. Duha kad je ušao u određene financijske probleme dobio je, po naređenju komune, od svaki građana najmanje 10 solida u svojim oporukama. U Splitu, bratovština sv. Duha upravljala je i financirala jedini gradski hospital te je raspolagala financijama hospitala. Nakon što su u 16. st. mletačke vlasti smjestile vojnike u hospital, dovele su ga do financijske katastrofe i konačnog zatvaranja.

U Zadru, glavnom gradu mletačke Dalmacije nije postojao monopol bratovština nad hospitalom. Cijelom paletom hospitala upravljali su vjerski redovi, privatni dobročinitelji ili općina. U svim tim slučajevima čini se da se komunalne vlasti nisu miješale u financiranje ili upravljanje hospitalima.

O šibenskim hospitalima imamo i dalje malo podataka, tako da se jedino može zaključiti da je funkcionirao, radio i izgledao isto (slično), kao i hospitali u drugim dalmatinskim komunama.

Briga o siromašnima u Dubrovniku nije se vidjela samo po osnivanju hospitala, nego i po drugim karitativnim i društvenim djelatnostima. Sve karitativne ustanove uzdržavale su se na različite načine, ali najviše zahvaljujući pomoći građana. U 15. stoljeću bilo je u Dubrovniku nekoliko hospitala koji su se brinula za stare, nemoćne i bolesne osobe. Prema dubrovačkom arhivu u Dubrovniku je postojao velik broj hospitala, ali je samo jedan bio bolnica u pravom smislu riječi, poznati Domus Christi. Većina tih hospitala osnovana je krajem 13. i početkom 14. stoljeća, odnosno prije Crne smrti, te je pružala privremeni smještaj i nalazila se u predgrađu grada. Svi su hospitali na neki način bili vezani uz crkvu, ali dubrovačka komuna je zadržala kontrolu nad hospitalima, kao i u slučaju drugih crkvenih i laičkih institucija u Dubrovniku. Dakle, iako su vjerske vlasti smatrale da su hospitali sastavni dio mreža vjerskih institucija, oni su u potpunosti su upravljali financijama hospitala. Domus Christi može se smatrati modelom institucijom kasnog srednjovjekovnog Dubrovnika jer njegova organizacija odražava kompleksnost društvene strukture i odnosa moći unutar grada.

Komunalne bolnice od 16. stoljeća utemeljene kao medicinske institucije treba smatrati lokalnim izražajem trendova prema specijalizaciji dobrotvornih institucija koje se u talijanskim gradovima mogu pratiti već od 14. stoljeća nadalje. Ipak, naši hospitali u

srednjem vijeku nisu imali svrhu liječenja i ozdravljenja bolesnika, već je cilj bio da se pribavi korist duši. Liječenje u hospitalu se svodilo na briga za dušu više nego li za bolesno tijelo.

Uzevši u obzir tablicu „Popis hospitala“ (u nastavku) možemo izvući nekoliko generalnih zaključaka. Većinu hospitala u dalmatinskim komunama osnivali su bogati pojedinci koji si ili oporučno ostavljali velike svote novca za izgradnju hospitala ili prenamjenu neke kuće u hospital.³⁶⁴ Financirali su se ostavštinama osnivača, donacijama građana ili im je komuna pomagala.³⁶⁵ Vlasništvo nad hospitalima nije uvijek jasno određeno. U nekim oporukama je naglašeno kako upraviteljima postaju određene osobe,³⁶⁶ u nekim stoji da upravlja neki crkveni red. Nažalost, za skoro niti jedan hospital ne može pratiti kontinuitet promjene (ako je uopće bilo) vlasništva. Po broju štićenika vidimo da su dalmatinski hospitali bili uglavnom mali veličinom što ne iznenađuje budući i zbog urbanizacije grada, a što i zbog potrebe.³⁶⁷ Vezano uz prethodni zaključak, samo mjesto izgradnje hospitala u mnogim ispravama nije definirano. Za neke znamo da su bili u gradu, dok za druge nije sigurno jer nažalost, ostaci hospitala (barem djelomično) nisu sačuvani te se bez konkretne potvrde sve svodi na pretpostavke. Ono što vjerojatno je točno je to da je većina hospitala (osim za zaražene) bila unutar gradskih zidina.

Bez obzira na definiciju hospitala koju sam pokušala objasniti, uzevši u obzir promjene koje su se događale od 13. stoljeća i kroz samu funkciju hospitala, čini se da je teško shvatiti bit samog hospitala. Do 16. stoljeća, kad hospitali poprimaju konačni oblik bolnice, bili su ustanova za skoro sve marginalne tipove stanovništva. Marginalna u smislu ona koja zbog određenih razloga nije pripadala osnovnom tipu društva. U hospitale su dolazili siromašni, bolesni, siročad, žene, muškarci. Iako je bila važna briga za bolesne, hospitali nisu bili bolnice bez obzira što ime „hospital“ apelira na bolnicu kakvu danas poznajemo. Nisu bili ni starački domovi, iako su se u njima nalazili beskućnici i socijalno ugrožene osobe. Vidimo da su u hospitalima bili smješteni bolesnici, starije osobe, nemoćnici, putnici, hodočasnici i siromasi. Hospitali su bili i socijalne i zdravstvene ustanove. Dakle, srednjovjekovni hospitali temelj su od kojih su se razvile današnje bolnice.

³⁶⁴ Često nije definirano na što se odnosi.

³⁶⁵ Primjer Domus Christi u Dubrovniku i hospital sv. Duha u Trogiru.

³⁶⁶ Primjer Mrganića koji je upraviteljicom imenovao svoju ženu.

³⁶⁷ Dalmatinski gradovi su, ako uzmemo u obzir talijanske, bili mali veličinom i po broju stanovnika tako da nije bilo potrebe za izgradnjom velikim bolnica.

Daljnijim istraživanjem izvora koje kriju Arhivi u Dubrovniku, Splitu i Zadru vjerujem da bi se popunilo mnogo nepoznanica i pitanja koja se temelje često na pretpostavkama. Hospitali kao takvi nisu važni samo za povijest zdravstva, već i za povijest svakodnevnice i malih, običnih ljudi (štićenika hospitala) čije priče se možda mogu otkriti proučavajući hospitalnu djelatnost.

10. Popis hospitala

MJESTO	TITULAR	DATUM OSNIVANJA	PRVO SPOMINJANJE	OSNIVAČ	ŠTIĆENICI
Zadar	Sv. Martin		11. stoljeće		Bolesni muškarci i žene
Zadar	Sv. Martin	1254.		Opat Nikola Semitecolo; komuna	
Zadar		1296.		Koža de Saladinis	12 muškaraca
Zadar	Sv. Bernardin / Sv. Marija	1302.		Ludovik Matafaris ?	24 siromašne žene
Zadar		1413.		Koža de Begna	Bolesni muškarci i žene /poseban dio za gubavce
Zadar	Sv. Nikola; od 1420. godine Sv. Marko	1315.		Nikola de Piciga	12 siromašnih i bolesnih osoba/ od 5. stoljeća 50 osoba oba spola
Zadar	Sv. Jakov	1456.		Grgur Mrganić	13 siromašnih i bolesnih osoba oba spola, kasnije samo ženskog / imao sobe za bolesne strance
Zadar	Sv. Marija Magdalena	Nakon 1405.		Teodor de Prandino	
Zadar	Sv. Dimitrije		1386.		

Zadar	Sv. Marija Veća		14. stoljeće		
Zadar	Sv. Stjepan				
Zadar	Sv. Katarina		14. stoljeće		
Zadar	Sv. Šime		14. stoljeće		
Zadar	Sv. Donat				
Zadar	Sv. Trojstvo		1443.		
Zadar	Nazaret		1496.		
Zadar	Stravacante		1527.		4 osobe
Zadar	Sv. Ivan Krstitelj				
Zadar	Sv. Marija Maslinica				
Zadar	Bolnica Grisogono		16. stoljeće		
Zadar	Sv. Donat				
Šibenik	Sv. Lazar	1403. godine		Dizman Dobrinić	Siromašni muškarci (prvotno je služio kao leprozorij, ali dok nije bilo bolesnih mogli su stanovati siromašni muškarci)
Šibenik	Sv. Marija	1404. godine		Zanin Barbo	12 starica
Split	Sv. Duh		1488.	Bratovština sv. Duha	Muškarci i žene
Trogir	Sv. Duh	1357.		Bratovština sv. Duha	
Trogir			1475.	Nicola Vitturi	
Dubrovnik	Domus Christi	1347.		komuna	Primaio 33 ženske osobe

Dubrovnik	Hospital na Lokrumu	13.st.?			
Dubrovnik	Bolnica sv. Benedikta u franjevačkom samostanu	1357.		Dibre de Gambe	
Dubrovnik	Bolnica u dominikanskom samostanu kraj istočnih zidina		14. st.		
Dubrovnik	S. Jakov	1387.		Jakov de Sorgo	
Dubrovnik	Sv. Petar od Klobučića	1406.		Marin Budačić	Od 14 do 17 osoba
Dubrovnik	Sv. Nikola	1451.		Ivan de Volzo	Hospital bio mješovit
Dubrovnik	Sv. Toma kod Pustjerne		1462.		
Dubrovnik	Sv. Jeronim		1450.		
Dubrovnik	Sv. Stjepan od Pustjerne		1407.		Godine 1460. u njemu bilo 12 osoba
Dubrovnik	Sv. Jakov kod bunara		1437.		Između 20 i 24 osobe
Dubrovnik	Sv. Ivan od Pustjerne		1437.		8, 9 osoba
Dubrovnik	Hospital kod crkve sv. Teodora	1546.		Marin Rafa Gučetić	13 soba za ženske osobe

Dubrovnik	Hospital na Pilama	1532.?		Komuna	
Dubrovnik	Sv. Teodozij		1544.		
Dubrovnik	Bolnica neizlječivih	16. st		Obitelj Mioša	Nije sigurno je li se uopće izgradila
Dubrovnik	Sv. Petar Veći		Kraj 15. st.	Bratovština svećenika	Zbrinjavao starije osobe

11. Izvori i literatura

Izvori

Andreis, Pavao. *Povijest grada Trogira I*. Split: Čakavski sabor, 1977

Bianchi, Carlo Federico. *Zara Cristiana*. Sv. 1 i 2. Zadar: Tipografia Woditza, 1877

_____. *Fasti di Zara*. Zadar: Tipografia Woditza, 1888

Birin, Ante. „Šibenski bilježnici – Indricus de Indricis (1431.-1434.)“. *Povijesni prilozi* 44 (2013): 91-154.

_____. „Šibenski bilježnici – Pietrobono Pagano (1436.-1437.)“. *Povijesni prilozi* 37 (2009): 117-189.

De Diversis, Filip. *Opis slavnog grada Dubrovnika*. Predgovor, transkripcija i prijevod s latinskog Zdenka Janeković- Römer. Zagreb: Dom i svijet, 2004

Frangješ, Ivo, ur. *Zlatna knjiga grada Splita I*. Split: Književni krug, 1996

Grubišić, Slavo, ur. *Knjiga statuta, zakona i reformacija grada Šibenika*. Preveo Zlatko Herkov, Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1982

Karbić, Marija, Zoran Ladić. „Oporuke stanovnika grada Trogira u arhivu HAZU“. *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 43 (2001), 161-254

Kolanović, Josip, Mate Križman, ur. *Zadarski statut sa svim reformacijama odnosno novim uredbama donesenim do godine 1563*. Zadar: Hrvatski državni arhiv, 1997

Lucić, Ivan. *Povijesna svjedočanstva o Trogiru*. Split: Čakavski sabor, 1979

Monumenta Ragusina: Libri reformationum I-III, korekturu napravio Josip Gelcich. Zagreb: Academia scientiarum et artium Slavorum, 1895

Smičiklas, Tadija, ur. *Diplomatički Zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*. Sv. 4, Zagreb: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, 1906

Statut grada Trogira, priredio i uredio Marin Berket...et al. Split: Knjiženi krug, 1988

Šibenski bilježnici: Bonmatej iz Verone (1449.-1451.). Prepisao latinski tekst te izradio sažetke i kazala Ante Birin. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2016.

Zjačić, Mirko, ur. *Spisi zadarskih bilježnika Henrika i Creste Tarallo 1279. – 1308.*, Zadar: Hrvatski državni arhiv, 1959

„Tekst Pravila“. <http://www.nard.hr/documents/Pravilo-Sv-Benedikta.pdf>, str. 101 (posjećeno 17.7.2018.)

Literatura

Bačić, Jurica. *Stazama medicine starog Dubrovnika*. Rijeka: Izdavački centar, 1988

Bazala, Vladimir. *Pregled povijest zdravstvene kulture Dubrovačke Republike*. Zagreb: Dubrovački horizonti, 1972

_____. *Poviestni razvoj medicine u hrvatskim zemljama*. Zagreb: Hrvatski izdavački bibliografski zavod, 1943

_____. „Uloga crkvenih redova u medicini i farmaciji kod Hrvata“. *Bogoslovska smotra* 38 (1968), 240-262

Benyovsky Latin, Irena. „Between St. Mark and St. Blaise: Late Medieval and Early Modern Dalmatian Hospitals“. *Medicina e storia* 14 (2007a), 5-37

_____. „Uloga bratovština sv. Duha u Trogiru u srednjem i ranom novom vijeku“. *Povijesni prilozi* 32 (2007b), 25-60

Benyovsky Irena, Tatjana Buklijaš. „Bratovština i hospital sv. Duha u Splitu u srednjom i ranom novom vijeku“. U *Raukarov zbornik: zbornik u čast Tomislava Raukara*, ur. Neven Budak. 625-657, Zagreb: Filozofski fakultet u Zagrebu, 2005

_____. „Domus Christi in late-medieval Dubrovnik: a therapy for the body and soul“. *Dubrovnik annals* 8 (2004), 81-107

Blažina Tomić, Zlata. *Kacamorti i kuga: utemeljenje i razvoj zdravstvene službe u Dubrovniku*. Zagreb, Dubrovnik: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, 2007

- Borovečki, Ana. Slobodan Lang. *Povijesno-medicinski vodič kroz medicinu starog Dubrovnika*. Zagreb: Medicinski fakultet, 2001
- Buklijaš, Tatjana. „Per relationem medicorum – povijesno medicinska građa u dubrovačkim kaznenim spisima iz 15. stoljeća (1421-1431). *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 39 (2001), 49-120
- _____. „Od hospitala do bolnice: pretpovijest jedne moderne institucije“. *Hrvatska revija* 4 (2004), 98-102
- Bowers, Barbara. *The Medieval Hospital and Medical Practice*. Aldershot, Hampshire and Burlington, VT: Ashgate, 2007
- Božić Bužančić, Danica. „Liječnici, kirurzi, ljekarnici, lijekovi u liječenju kuge u Dalmaciji u XVIII. Stoljeću“. *Povijesni prilozi* 16 (1998), 135-157
- Cato, Jeremy. „Currents of religious thought and expression“. U *The New Cambridge Medieval History 6*, ur. Michael Jones. Cambridge: Cambridge University Press (2008), 42-66
- C. Miller, Maureen. „New Religious Movements and Reform“. U *A companion to the medieval world IV*, ur. Carol Lansing i Edward D. English. New Jersey: Wiley-Blackwell (2009), 211-231
- Čurić Lenert, Štefica. „Bratovština Sv. Lazara u Dubrovniku (1531-1808): osnutak, ustroj, članstvo“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti HAZU U Dubrovniku* 54 (2006), 39-113
- Dellale, Ivan. *Trogir: vodič po njegovoj historiji, umjetnosti i životu*. Trogir: Ex Libris, 2006
- Dobronić, Lelja. *Viteški redovi: templari i ivanovci u Hrvatskoj*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1984
- Ferri, Rafo. „Dubrovački hospitali i ubožnice“. U *Spomenica 650-godišnjice ljekarne Male braće u Dubrovniku*, ur. Hrvoje Tartalja. 57-68, Zagreb: Institut za povijest prirodnih, matematičkih i medicinskih nauka JAZU, 1968
- Grbavac, Branka. „Prilog proučavanju životopisa zadarskog bilježnika Teodora de Prandina iz Vincenze“. *Javni bilježnik* 21 (2017), 47-56
- Grmek, Mirko Dražen. „Zdravstvene prilike i medicina u Šibeniku do 20. stoljeća“. U *Šibenik: spomen zbornik o 900. obljetnici*, ur. Slavko Grubišić. 523-539, Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1976

Grgičević, Marina. „Javna dobrotvornost u Splitu / Beneficenza Pubblica di Spalato 1807-1946“. Sumarni inventar, Split: Hrvatski državni arhiv (2015), 1-21

„Hospital experience in medieval England“. *History Extra*.
<https://www.historyextra.com/period/medieval/the-hospital-experience-in-medieval-england/> (posjećeno 1.9.2018.)

Janeković Rómer, Zdenka. „Na margini ili u središtu društva? Razmišljanja o marginalnosti u srednjem vijeku u nekoliko primjera“. U *Gradske marginalne skupine u Hrvatskoj kroz srednji vijek i ranomoderno doba*, ur. Tomislav Popić, 21-40. Zagreb: Hrvatski studiji, 2004

_____ *Okvir slobode: dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zagreb, Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, 1999

Jelaska, Zdravka. „Trogirsko srednjovjekovno društvo“. Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet u Zagreb, 1996

Jelić, Roman. „Grgur Mrganić“. *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 6-7 (1960), 487-508

_____ „Zadarsko Nahodište“. *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru* 10 (1963), 213-289

Jeremić, Risto, Jorjo Tadić. *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnik I-III*. Beograd: Centralni higijenski zavod, 1938-___

Karbić, Damir. „Marginalne grupe u hrvatskim srednjovjekovnim društvima od druge polovine XIII. do početka XVI. stoljeća“. *Historijski zbornik* 54 (1991), 43-76

Kralj Bassard, Rina. „Nikola (1673-1674) «komunsko dijete»“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 49 (2011), 105-132

_____ „Pozornice milosrđa: smještaj zgrada dubrovačkog nahodišta“. *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 50 (2012), str. 39-62

Kunčić, Meri. „Dalmatinski patricijat i socijalno kršćanstvo. O srednjovjekovnim rapskim hospitalima s posebnim osvrtom na hospital Tijela Kristova i njegova utemeljitelja

Petra de Zaro“. *Croatia Christiana periodica : časopis Instituta za crkvenu povijest Katoličkog bogoslovnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 40 (2016), 25-76

Ladić, Zoran. *Last Wills: Passport to Heaven*. Zagreb: Srednja Europa, 2012.

_____ „Hospitoli i leprozoriji u srednjovjekovnom Šibeniku“. Priopćenje sa međunarodnog znanstvenog skupa 950 godina od prvog spomena Šibenika, Šibenik, 26.-28. rujna 2016.

_____ „O nekim oblicima brige za siromašne i marginalne pojedince i grupe u dalmatinskim komunama u kasnom srednjem vijeku“ *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* 20 (2003), 1-27

Marinović, Ivo. „From the history of the hospital in Dubrovnik – From Domus Christi (14th century) to New hospital (1888)“. *Acta medico-historica Adriatica : AMHA* 3 (2005), 101-111

Neralić, Jadranka. „Late Medieval Hospitals in Dalmatia“. *Mitteilungen des Instituts fuer Oesterreichische Geschichtsforschung* 115 (2007), 271-289

Novak, Grga. *Povijest Splita III*. Split: Čakavski sabor, 1978

Ostojić, Ivan. *Benediktinci u Hrvatskoj i stalim našim krajevima*. Sv. 1 *Opći-povijesno kulturni osvrt*. Split: Benediktinski priorat Tkon, 1963

_____ *Benediktinci u Hrvatskoj i stalim našim krajevima*. Sv. 2 *Benediktinci u Dalmaciji*. Split: Benediktinski priorat Tkon, 1964

_____ *Benediktinci u Hrvatskoj i stalim našim krajevima*. Sv. 3 *Benediktinci u Panonskoj Hrvatskoj i Istri*. Split: Benediktinski priorat Tkon, 1965

Piasek Gustav, Martina Piasek. „Tradicija hospitala (Ksendohija) u Varaždinu“. *Arhiv za higijenu rada i toksikologiju* 57 (2006), 459-468

Ravančić, Gordan. „Neka razmišljanja o posljedicama epidemije crne smrti 1348. godine u Dubrovniku“. *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest okoliša* 2 (2006), 5-21

_____ *Vrijeme umiranja: Crna smrt u Dubrovniku 1347.-1348*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, 2011

Runje, Petar. „Lazaret u predgrađu srednjovjekovnog Zadra i njegovi kapelani“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 39 (1997), 81-116

„Santa Maria della Scala“, Wikipedia 2018.
[https://en.wikipedia.org/wiki/Santa_Maria_della_Scala_\(Siena\)#The_Museum](https://en.wikipedia.org/wiki/Santa_Maria_della_Scala_(Siena)#The_Museum)
(posjet 7.7.2018)

Skitarelić, Neven, Robert Nezirović i Nataša Skitarelić. „Pregled povijesti zadarskog zdravstva“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 58 (2016), 469-496

Soldo, Josip Ante. „Crvene prilike u Šibeniku u 15. stoljeću“. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu* 3-6 (1979-1982), 109-114

Škarica, Miloš. „Lazareti sv. Lazara i sv. Marije u Šibeniku“. U *Šibenik: spomen zbornik o 900. obljetnici*, ur. Slavko Grubišić. 515-519, Šibenik: Muzej grada Šibenika, 1976

Škunca, Stanko Josip. „Inventar spisa samostana sv. Nikole sestara klarisa u Zadru“ *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 49 (2007), 185-204

Tadić, Jorjo. *Promet putnika u starom Dubrovniku*. Dubrovnik: Izdanje Turističkog saveza u Dubrovniku, 1939

Venier, Gordana. Konzuli i konzularna služba Dubrovnika (komune) i Dubrovačke Republike u balkanskom zaleđu (XII.-XV.st.). *Zagrebačka pravna revija* 4 (2016), 275-306

12. Sažetak

Hospitali su bile ustanove koje su zbrinjavale bolesne i siromašne u razdoblju od ranog srednjeg vijeka pa sve do ranog novog vijeka. U Europi se prvi put javili u Bizantu još u 6. stoljeću u sklopu samostana kao takozvani infirmariji. Tek od razvijenog srednjeg vijeka hospitali se odvajaju od samostana te postaju samostalne institucije. U našim krajevima se javljaju od 14. stoljeća. Ovaj rad se temelji na najvećim dalmatinskim komunama – Zadru, Šibeniku, Trogiru, Splitu i Dubrovniku i njihovim zdravstveno karitativnim ustanovama hospitalima. Prikazuje se problematika termina hospital i povezanost s nazivima hospicij, ubožnica i ksenodohij jer u nekim izvorima, a i literaturi nije sigurno radi li se o istim ustanovama ili su sve potpuno različite. U glavnom dijelu radu prikazuje tko su bili osnivači hospitalia u jadranskim komunama - pojedinci (plemići i bogati građani), crkveni redovi, bratovštine ili komune, koji je titular hospitalia - po osnivaču ili nekoj crkvi u blizini, kako su se financirali – donacijama građana ili uz pomoć komune, kao i koliki je bio utjecaj Crkve i lokalne i središnje vlast na sam rad hospitalia.

Ključne riječi: srednji vijek, dalmatinske komune, hospital, zdravstvo

13. Summary

Hospitals were institutions that provided care for the sick and the poor in the period from the early Middle Ages until the 17. century. First hospitals in Europe were established in monasteries in the 6th century during the Byzantine period. From the High Middle Ages, the hospitals were separated from the monastery and became independent institutions. In our region hospitals begin to be established from the 14th century. This work concentrates on the largest Dalmatian communes - Zadar, Šibenik, Trogir, Split and Dubrovnik and their health care charitable institutions. It shows the issues of the hospital's term and the connection with the names of hospice, almshouse and hostel. In some sources and literature, it is not certain whether they are the same institutions or are completely different. The main part of the paper shows who were the founders of hospitals in the Dalmatian communes - individuals (noblemen and wealthy citizens), church orders, fraternities or communes, how they were named - by the founder or a nearby church, how they were financed - donations of citizens or with the help of the commune, as well as the influence of the Church and local and central government on the work of hospitals.

Key words: Middle Ages, Dalmatian communes, hospitals, health care